

VISHVIKARN DE SANDARBH VICH PARVASI PUNJABI NOVEL
DA ADHYAN (IKKIVIN SADI DE VISHESH SANDARBH VICH)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ
(ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)

A Thesis

Submitted in partial fulfillment of the requirements for the
award of the degree of

DOCTOR OF PHILOSOPHY
in
(Punjabi)

By
Baljit Kaur

Registration Number 41400707

Supervised By
Dr. Paramjeet Singh

L OVELY
P ROFESSIONAL
U NIVERSITY

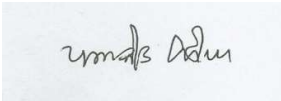
Transforming Education Transforming India

LOVELY PROFESSIONAL UNIVERSITY
PUNJAB
2020

ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੱਤਰ

ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ) ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮੌਲਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ) ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਡਿਗਰੀ/ਡਿਪਲੋਮਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ/ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

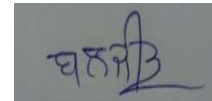
ਪ੍ਰਤੀ ਹਸਤਾਖਰ

ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਨਿਗਰਾਨ

ਖੋਜਾਰਥੀ

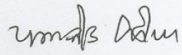

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ

ਰਜਿ: ਨੰ: 41400707

ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ) ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਾਰਥੀ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਖੋਜ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਡਿਗਰੀ/ ਡਿਪਲੋਮਾ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਨਿਗਰਾਨ,
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਸਕੂਲ ਆਫ ਹਿਊਮੈਨਟੀਜ਼,
ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ, ਪੰਜਾਬ।

ਤਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ	i-v
ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ	1-85
ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ	
ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ	86-158
ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ	
ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ	159-209
ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ	
ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ	210-260
ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰ	
ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ	261-313
ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰ	
ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼	314-330
ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ	331-336

ਭੂਮਿਕਾ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ) ਨਾਂ ਦਾ ਹਥਲਾ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਪਰਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇਸਨੂੰ ਆਮ-ਆਦਮੀ ਲਈ ਘਾਤਕ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਸੁਧਰਿਆ ਰੂਪ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਮੱਕੜਜਾਲ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਮੂਲ ਧੁਰਾ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਹੈ। ਖੁੱਲੀ ਮੰਡੀ, ਬੇਰੋਕ ਨਿਵੇਸ਼, ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਆਦਿ ਇਸਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਮੱਤ ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਤਹਿਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਇਸ ਤੋਂ ਅਣਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਪੱਖੋਂ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ ਚੀਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਜੋ ਕਦੇ ਇਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਵਿਰੋਧੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਅੱਜ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਬਲਕਿ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਰੂਸ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਇਸਦੀ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਮੇਰੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਹਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ

ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਖਾਸ-ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਕਰੂਰ ਚਿਹਰਾ ਹੋਰ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਖੋਜ ਦੇ ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਅਧਿਆਇਆਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੇਲੋੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਚਾਰ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੱਕ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਖਾਸਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਕਾਰ/ਨਾਵਲਕਾਰ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਥਲੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਪੱਖਾਂ (ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਘਾਤਤ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਹ ਉਪਲਭਯੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਸ਼ੀਲਤਾ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਸਹਿਜਤਾ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਣਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਥੋਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਮਾਨਵੀ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਓ, ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕਤਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਥੇ ਪਰਵਾਸ ਉਪਰ ਲਗਾਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਿਆਦਾ ਸਖਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਾਰਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਮਾਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਨਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਚਮਕ ਦਮਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਅਰਥ, ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

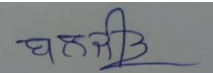
ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਉਸਾਰੂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਢਾਹ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਜਥੇਬੰਦਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਹੁੰਚ ਅਪਨਾਉਣ ਕਾਰਨ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉਪਰ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਅਪਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਏ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਵੀ ਗੌਣ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਅਨੈਤਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਖਲਾਅ ਵਿਚ ਲਟਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ, ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਧਰਮ ਅਤੇ

ਆਰਥਿਕਤਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਡੰਬਰ ਹੇਠ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਿਉਤਿ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੱਟੂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਖੋਜ ਸੰਬੰਧੀ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਸੁਲਝਾਇਆ। ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਐਸੋਸੀਏਟ ਡੀਨ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਸਕੂਲ ਆਫ ਹਿਊਮੈਨਟੀਜ਼ ਪ੍ਰੋ. ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਕੇ ਖੋਜ ਦੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਮੈਂ ਅਤਿ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਕਿਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤਕ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖੋਜ ਦੇ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ ਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਰਸ ਵਰਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੈਂਟਰ ਆਫ ਰਿਸਰਚ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਟਾਫ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸੁਣਿਆਂ ਅਤੇ ਸੁਲਝਾਇਆ।

ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਡਾ. ਜਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਆਈ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੱਲ ਸੁਝਾਇਆ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਹੌਂਸਲਾ ਅਫਜਾਈ ਕੀਤੀ। ਧੰਨਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਇਦ ਅਧੂਰਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ ਲਈ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚੋਂ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

(ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ)

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ

1.1 ਜਾਣ ਪਛਾਣ

‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ)’ ਨਾਂ ਦਾ ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ) ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਹਿਮ ਖੇਤਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਆਰਥਿਕਤਾ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਤਰ ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਮਨੋਰਥ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਪਾਰ ਵਧਾ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੱਲ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਲੁੱਟ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਸੂਝ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਪੰਚ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਖ਼ਲਾਅ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੱਕੜ-ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਘਾਣ ਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੈਜ਼ੁਆਨ ਵਰਗ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ

ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਥਲੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਾਰਥਿਕ ਸਿੱਟੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ/ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨੈਜੁਆਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

1.1.1 ਖੋਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ (objectives/Scope of the study)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ) ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

1. ਇਸ ਖੋਜ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੰਤ ਜੋ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ।
2. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨਾ।
3. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ।
4. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਰਚਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
5. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ/ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਜੋ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- 6.. ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਸੇਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।

1.1.2 ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਵਿਧੀ (Proposed Methodology)

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਪੁਰਾਤਨ ਖੋਜ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖੋਜ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਖੋਜ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ, ਤਰਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਥਲੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਵਿਧੀ

ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਤਰਕਵਾਦੀ ਵਿਧੀ

ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਖੋਜੀ ਜਾਂ ਗਿਆਤਾ ਇਕ ਜਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਥਨਾਂ ਜਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਕਥਨਾਂ ਜਾਂ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਤਰਕਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਤਰਕ ਅਤੇ ਵਿਤਰਕ ਦੇ ਦਵੰਦਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਕਥਨ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਖਿਆ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਵਧੇਰੇ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿੱਤ ਸਥੂਲ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਵਲਵਲੇ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਿਗਮਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਆਗਮਨਾਤਮਕ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਗਮਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਲਦੇਵ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਧਾਰ ਵਾਕ ਕਸਵਟੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਆਧਾਰ ਵਾਕ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਨਤੀਜੇ ਗਲਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਗਮਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਬਲਦੇਵ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਆਧਾਰ ਵਾਕ ਗਵਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਠੋਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਦਾਹਰਣ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਤੀਜੇ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਪਰੀਖਣ ਜਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਾਂਝੇ ਸੂਤਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤਰਕਵਾਦੀ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ।

1.1.3 ਖੋਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਕਾਰਜ (Review of Literature)

ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਪੂਰਵ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਿੱਟੇ ਖੋਜ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਖੋਜ ਦੇ ਦੁਹਰਾਓ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

1. ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ., ਪਟਿਆਲਾ, 2002.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਕੰਮ ਦਾ ਬੋਝ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਓ, ਅਨਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਵੀ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਇਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਵੇਗਾ।

2. ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ, ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦਾ ਗਲਪ ਜਗਤ : ਮਾਨਵ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2010.

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ/ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੁਖਾਂਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੀਵਨ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਚ ਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

3. ਇੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਦਵੰਦਾਤਮਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2003.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵਡਮੁੱਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅੰਤਰ ਕਾਰਨ ਤਣਾਓ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਦੁਖਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਇਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਉਪਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

4. ਛਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 2011.

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੀਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕਾਰਨ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਣਾਓ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਜੇ ਪੱਖ ਉੱਪਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

5. ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਯਥਾਰਥ (ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2009.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੌਰਾਨ ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮੇਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ।

6. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਪਾਸਾਰ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, 2005.

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ, ਅੰਤਰ- ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

7. ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ (ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਕੰਜਕਾਂ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਰੇਤ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦੇ ਪਰਿਕਰਮਾ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ), ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, 2012.

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਜਕਾਂ, ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ, ਰੇਤ ਅਤੇ ਪਰਿਕਰਮਾ ਨਾਵਲਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਨਾਵਲ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

8. ਸ਼ਾਲੂ ਦੇਵੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰੋਕਾਰ (ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ ਅਤੇ ਪਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ), ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, 2015.

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਇਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

9. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋਰ, ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2003.

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪਰਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਨਾਵਲ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਵੀ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

10. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ: ਇਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, 1986.

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਆਦਿ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

11. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, 2009.

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਦੇਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਵੇਗਾ।

12. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2012.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਔਰਤ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

13. ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੋਸ਼ਿਕ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2002.

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ, ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਵਿੱਥ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਪਏ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਹਥਲਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

14. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ: ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1996.

ਇਸ ਖੋਜ- ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

15. ਕਿਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਜੁਗਤਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2008.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਜੁਗਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਇਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

16. ਪੁਸ਼ਪਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੇ ਪਾਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1997

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਉਪਜੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੋ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਵੇਗਾ।

17. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2010.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

18. ਪੁਸ਼ਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2001.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੁਰਨ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਸੋ ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

19. ਸੁਨੀਤਾ ਰਾਣੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, 2001.

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਗਲਪ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਹਿਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਥਲਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪਏ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਕੰਮ ਦਾ ਬੋਝ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ, ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ, ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਕਲ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇੜ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪੂਰਵਲੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੇਖੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵੀਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤਨਾਓ ਉਭਰਿਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵੱਖਰਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

1.2 ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਸਰੂਪ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ

ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇਕ ਚਰਚਿਤ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਸਰਬ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਚਿਹਰਾ ਬਹੁਤ ਕਰੂਰ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਨਵ-ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਜਾਂ ਉਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Globalisation ਜਾਂ Globalization ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਸੰਗਠਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਸਤੂਆਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਰ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਭੂ-ਮੰਡਲੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਅਤੇ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਸਮਝ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਮਾਨੰਤਰ ਸੰਕਲਪ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀਵਾਦ ਨਸਲ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਮਾਤੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੇ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਦਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ: ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰ” 100)

ਗੈਰੀ ਟੀਪਲ ਅਨੁਸਾਰ :

ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ 'ਸੈਲਫ ਜੈਨਰੇਟਿੰਗ ਸਰਮਾਏ' ਦਾ ਆਗਮਨ : ਭਾਵ ਸਰਮਾਇਆ ਸਿਰਫ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸਰਮਾਇਆ ਬਹੁਕੋਮੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕੋਮੀ ਬਫਾਦਾਰੀਆਂ, ਕੰਟਰੋਲਾਂ ਤੇ ਹਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸਰਮਾਏ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਕੋਮੀ ਸਰਮਾਇਆ ਅਤੇ ਕੋਮੀ

ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਰਮਾਏ ਵੱਲੋਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪਰ ਮੌਜੂਦ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਵਸਥਾ ਚ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬਣ ਗਏ ਕੌਮੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਦਮਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਮਲ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਨੈਸਨਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਮੁੱਖ ਐਕਟਰ ਬਣ ਗਈ ਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਲਸਿਲਿਆਂ ਦਾ ਖਾਤਾ ਵਿਸ਼ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(“Globlisation and the decline of social reform“ 179)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣਾ, ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਬੇਰੋਕ ਵਹਾਅ, ਵਪਾਰਕ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਛੂਟ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਮਜ ਪੈਤਰਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਝੂਠ ਅਤੇ ਫ਼ਰੋਬ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਕਾਬ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਹੈ-

ਸਾਡੇ ਯੁੱਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਛਲਾਵਾ-ਵਿਚਾਰਾਂ, ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ‘ਕੌਮੀਕਰਨ’ ਦੀ ਧਾਰਨਾ (ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇਕ ਮੁੱਠਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਨੂੰ) ਉਚਿੱਤ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ’ ਜਾਂ ‘ਕੌਮਾਂਤਰੀਕਰਨ’ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾਗਣਾ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਕੌਮਾਂਤਰੀਵਾਦ’ ਦਾ ਵੱਧ ਰਚ ਕੇ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਜਿਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਰਾਮਦਕਾਰ ਬਣ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਜੋ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਅਰਾਜਨੀਤਕ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤਿਅੰਤ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)” 76)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਲੁਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਮਰਾਜ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਿਨੋਣਾ ਹੈ-

ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਲੋਬਕਾਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੇ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ, ਸਰਮਾਏ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਗਿਆਨ, ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕਤਾਵਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨਗੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਗਲੋਬਲ-ਪਿੰਡ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)” 190)

ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਨਾਲ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀ ਗਲੋਬਕਾਰੀ ਵਿਕਸਿਤ-ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਖੜੋਤ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਅੰਦਰੀਵੀ ਵਿਰੋਧਾਂ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸਫੋਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਰਾਹੀਂ ਨਵੀਂ ਸੰਸਾਰ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ (New World Economic Order) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੀਮਤ ਹਿੱਤਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਿੱਤ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ) ਦੇ ਸੰਮੇਹਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਜੋਂ ਗਲੋਬਕਾਰੀ (ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ) ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)” 192)

ਸਰਬਜੇਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਵਧਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ-

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਕਨੀਕ, ਸੂਚਨਾ, ਪੈਸਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਹਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕਸਾਰਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜਾਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਅੰਤਰ ਘਟਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਮਾਜ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ” 31)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੇਰੋਕ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਕਾਂ/ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਹੀ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕੇਵਲ ਉੱਚ ਵਰਗ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਮਾਧਿਅਮ ਤੇ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਬਜੇਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾ. ਜਸਮੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਮੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਤਕਨੀਕ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਹਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਲ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ

ਤੱਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਘਟਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਸੰਸਥਾ (ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਭਿਆਚਾਰ) ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਸਮਾਜ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਘਟਦੇ ਹਨ।

(ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ.) “ਸਮਾਜਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ. 47-48-49” 270)

ਆਪਣੇ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਸੰਧੂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਅੱਪਾ-ਦੁਰਈ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਸਲ (ਸੈਲਾਨੀ, ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ) ਤਕਨੀਕ (ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ) ਮੀਡੀਆ, (ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ), ਵਿੱਤ (ਪੂੰਜੀ, ਮੰਡੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ) ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ (ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਹਾਅ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ) ਪੰਜ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨਾ ਤਾਂ ਸੈਲਾਨੀ ਬਣ ਕੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਰਤੀ ਜਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਜ਼ੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਵਿਕਸਿਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਲੱਕ ਤੇੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨਅਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਰਥਕ ਡਾ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਇਕ ਲੋੜ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ-

ਅੱਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਵਧਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕਾਰਨ ਅਲੱਗ ਥਲੱਗ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸਿਰਫ਼ ਸੁਚੱਜੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰਥਿਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰੂਨ ਵਾਂਗ ਵਲੋਟਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਓਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹੇਗਾ।

(ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ): “ਸਮਾਜਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 47-48-49” 4)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੇਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਖੇਡ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਗਰਾਊਂਡ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕੇ ਟਿਕਟ ਲੈ ਕੇ ਖੇਡ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਜ਼ਾਜ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ-

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਕੰਮ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 28)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਧੇਰੇ ਆਲੋਚਕ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੁੰਗੜ ਰਹੀ ਵਪਾਰਕ ਮੰਡੀ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮੰਡੀ

ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਲੱਭਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਵਸੀਲੇ, ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਹੀ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਨੁਸਾਰ-

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ (ੳ) ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ (ਅ) ਕਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਅੜਿੱਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪੇਟੈਂਟ ਐਕਟਾਂ ਨਾਲ ਰੋਕਾਂ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਬੇਕਾਰੀ ਕਾਰਨ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਰਵਾਸ (ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ) ਉੱਪਰ ਰੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਖੇਤਰੀ ਜੋੜ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਏਰੀਆ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਢਿੱਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

(ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ.) “ਸਮਾਜਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 47, 48-49”) 10)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਗ਼ੈਰ ਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਬਾਰੇ ਜੇ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ‘ਮਾਇਆ’ ਜਾ ਦੌਲਤ ਦਾ ‘ਸਰਮਾਏ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਲੋਭ ਦਾ, ਹੰਕਾਰ ਦਾ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦਾ, ਧੌਸ ਦਾ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਅਮਾਨਵੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ” 49)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼, ਵੱਡੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੰਭਾਵੀ ਮੰਡੀ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ, ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਨ-ਇੱਛਤ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹਾ

ਮਾਹੌਲ ਜਿੱਥੇ ਸੇਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਹੋਰ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਭਾਵੇਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਢਾਹ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਹੁਣ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥ ਅਧੀਨ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਜਿਨਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਸਦਕਾ ਦੁਨੀਆ ਸੁੰਗੜ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਭੂਗੋਲਿਕ ਦੂਰੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਣਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਸੁਆਰਥ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੀ ਹੈ। G-7 ਦੇਸ਼ਾਂ (ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਜਰਮਨੀ, ਫਰਾਂਸ, ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਜਪਾਨ) ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਵਾਧੂ ਉਤਪਾਦਨ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਭਾਅ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਖੁੱਲ੍ਹ 'ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮਖੌਟਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਖ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਪਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ, ਇਰਾਕ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਕੋਰੀਆ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਬਜ਼ਾ ਖੋਰੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਧੀਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਅਨੁਰੂਪ ਮੰਡੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਦੋਨਾਂ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ, ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਬੜਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਢੁਕਵਾਂ ਅਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਖਮਈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਓਹਲੇ ਜਾਂ ਮੁਖੌਟੇ ਹੇਠ ਲੁਕਿਆ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਟ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਵਿਹਾਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੋਈ ਵਿਖਾਈ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਉਲਾਰ ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸੜ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਵੇਗ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਅੰਤਿਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੰਡੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅਰਥਾਤ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ-ਅਧੀਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸੱਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੋਹੜ-ਕਿਰਲੀ ਵਾਂਗ ਹੈ।

(ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ” 4)

ਸਰੂਪ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਈ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲੱਛਣ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਅਰਥ

ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਮ ਮਨੋਰਥ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਗਠਨ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼, ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ, ਕਿਰਤ, ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਾਤਮਿਕ ਬਹਿਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਖੇਤਰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਸਾਮਰਾਜ, ਨਵ-ਸਾਮਰਾਜ, ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਅਤੇ ਉਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਜਿਹੇ ਨਵੀਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਆਲੋਚਨਾ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਪੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਪਏ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੰਦ ਸਮਾਜ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਪਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਏਜ਼ਾਜ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਸਾਡੀ ਬੇਬਸੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰੂਪ ਭਾਵੇਂ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਧੂ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣ ਜਾਂ ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ। ਪ੍ਰੋ. ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਵਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ-

ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਕੋਈ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰਚੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿੱਚ ‘ਵਸੂਧੈਵ ਕੁਟੁਬਕੰਮ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ,

ਸਗੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਜਿਹੜਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਨਿੱਘ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ.) “ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 47-48-49” 35)

ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਜੰਗਲਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਆਪਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਕਾਰਨ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹੈਲੀ-ਹੈਲੀ ਇਹ ਭੰਡਾਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਵੇਚ ਖਰੀਦ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਕਬੀਲਾ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸਵੀਕਰਨ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਬੀਜ ਮੂਲਕ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸਵੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਆਪਦਾਵਾਂ ਜਾਂ ਭੂਗੋਲਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ/ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰਵਾਸ ਵੀ ਇਸੇ ਕਾਲ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਵਰਨਜੀਤ ਮਹਿਤਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ-

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ, ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਚੱਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਚੱਲਕੇ ਰਾਮ ਕਥਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਜਾਂ ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਹੰਗਰੀ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਪੁੱਜੀ। ਬੁੱਧ-ਮੱਤ ਵੀ ਦੂਰ-

ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆਏ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਘੁੰਮੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਗ਼ਦਾਦ ਤੇ ਮੱਕਾ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ, 'ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ, ਕੇਇ ਨ ਦਿਸੈ ਬਾਹਰਾ ਜੀਓ' ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਅਧੀਨ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਭਟਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਰ ਗਏ।

(ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ.) "ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 47-48-49" 35)

ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਵਿਸ਼ਵੀ ਚਿੰਤਨ ਜਾਂ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਸੰਸਕਾਰ, ਸੰਗਠਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਚਰਿੱਤਰ ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਵੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਉਪਜ ਤਿੰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ (1) ਕੈਪਰਨੀਕਸ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਨਵਾਂ ਵਿਗਿਆਨ (2) ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਅਨੁਭਵਵਾਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕ, ਬਰਕਲੇ, ਹਿਊਮ ਇਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਇੰਦਰੀ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ। (3) ਗਿਆਨਕਰਨ ਜਾਂ ਐਨਲਾਈਟਮੈਂਟ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਵੇਕ ਜਾਂ ਰੀਜ਼ਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਕਾਂਟ ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਕੇਂਦਰਿਤ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖ਼ਲਾਅ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਦਸਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ।

(“ਕਾਂਗ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ” 23)

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਦੀ ਉਪਜ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

ਚਿੰਤਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੱਕ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਗਲੋਬਲੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ 1980 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪੱਛਮੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਗਤੀ ਬਹੁਤ ਧੀਮੀ ਹੋ ਗਈ। ਉੱਥੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸਕਿਉਰਿਟੀ ਸਿਸਟਮ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਐੱਖਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਮਰੀਕੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਵਪਾਰ ਸੰਗਠਨ, ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

(ਕਾਂਗ (ਸੰਪਾਂ) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ” 15)

ਰਾਜਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-
 ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀ ਸੰਕਲਪ ਬਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚੌਖਟੇ ਵਿੱਚ ਜਿਊਂਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਮਾਨਵੀ ਵਸੋਂ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਇੰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਪੂਰਵ ਮੌਜੂਦ ਭਾਸ਼ਾ ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜਿਊਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ, ਤਕਨੀਕੀ ਕਾਢਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਧਨ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦੂਜੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਵੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬੱਝੀ ਹੈ।

(“ਉਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ” 67)

ਵਾਸਕੋਡੇਗਾਮਾ ਦਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚਣਾ, ਕੋਲੰਬਸ ਦੁਆਰਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਖੋਜ, ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਲਈ ਆ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਮਨੋਰਥ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਮੰਡੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਉਤਪਾਦਨ' ਅਤੇ 'ਵਾਧਾ' ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੰਡੀਕਰਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਨਵੀਨ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਥਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਵਿਅਸਤ ਹੈ। ਕੁਬੇਰ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ 'Prometheus' ਦੀ ਮਿੱਥ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮੀ ਸੁਭਾਅ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਸਥਾਨਕ ਤੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਡਾ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਸਮਾਜਕ ਆਰਥਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿੱਚ 1870 ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ ਅਤੇ ਇਹ 1914 (ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਰੰਭ) ਤੱਕ ਚੱਲੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਰੋਕਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੌਰ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਚੌਥੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ

ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੈ ਸੇਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਅਤੇ ਗੁੱਟ ਦੇ (ਸਮਾਜਵਾਦੀ) ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੰਡੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1994 ਵਿੱਚ ਗੈਟ ਸਮਝੌਤੇ ਉੱਪਰ ਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ 1995 ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਪਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਗੈਟ ਦੀ ਥਾਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰੂ ਅਤੇ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

((ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ.) “ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 47-48-49” 9)

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਅਸਲ ਪਹਿਚਾਣ ਸੇਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਪੁਰਾਣਾ ਪਏ ਦੱਸੀਏ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸੇਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਮਗਰੋਂ ਕਰੀਬ ਇਕ ਦਹਾਕਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਤੇ ਸਾਮਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੰਡ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਅਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਸੇਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਜਾਂ ਸਾਮਰਾਜ ਧਿਰ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਮਹਾਂਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੀਸਰੇ ਸੰਸਾਰ ਪਾਸ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਇਸੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਪੂਰਨ ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਮਾਜਿਕਤਾ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਤੇ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਵਰਗੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ। ਗਲੋਬਲ ਵਿਲੇਜ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 77-78)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 15ਵੀਂ ਤੋਂ 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਨਵੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਨੀਆ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ (ਅਮਰੀਕਾ) ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਫ਼ਸਲ ਵਪਾਰ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੁਰਤਗਾਲ ਯੂਰਪ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਿਆ। ਪੁਰਤਗਾਲ ਦੁਆਰਾ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਫੈਲਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰਿਕ ਰੂਪ ਬਣਦਾ ਹੈ। 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ (1602) ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ (1600) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਅਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚੇ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ੇਅਰ ਮਾਰਕੀਟ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ਹੈ।

18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵੇਚਣ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੰਭਾਵਿਤ ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ‘ਸੂਰਜ ਕਦੀ ਨਾ ਡੁੱਬਣ’ ਵਾਲਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਵੀ ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੀ ਦੇਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਨੇ ਲੈ ਲਈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਫੈਲਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਾੜਾ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਤੱਕ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ

ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਾਲ ਦਾ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਖੇਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਨਾਜ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ ਅਨਾਜ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਯੂਰਪ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡੀ ਆਰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਨਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸ ਵਧਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਪਛੜੇ) ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ (20ਵੀਂ ਸਦੀ) ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਰਾਅ ਚੜ੍ਹਾਅ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ, ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਸਿਤ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਦੁਆਰਾ ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਬੇਰੋਕ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ GDP ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। Per Capital income ਦਾ ਗਰਾਫ਼ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਡਿਗਦਾ ਹੈ। ਬਸਤੀਵਾਦ ਜੋ ਇਸ ਕਾਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਲਗਭਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ T.N.C. (transnational Corporation) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ MNC (Multi National Company) ਦਾ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪਣੇ ਉਦਯੋਗ ਪਛੜੇ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਢੇਆ-ਢੁਆਈ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਬਚਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਦਯੋਗ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ, ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਸਤੀ ਦਰਾਂ ਤੇ ਮਿਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ –

ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਮਾਏ ਗਏ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਮੁਲਕਾਂ ਅੰਦਰ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਛੜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ, ਭੂਮੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਲਾਭ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 14)

ਚਰਚਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਚੌਥੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰੂਸ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ/ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਬਲ ਅਤੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। UNO ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਉੱਪਰ ਪੈਣਾ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਚੀਨ ਵਰਗੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਪੱਖੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤਿਆਗ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਨਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ (W.T.O.) ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਹੋਣਾ ਅਤੇ GATT ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਵਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੌਣ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਰਥਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰੇ ਨਵੇਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ-

ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਕੱਦ-ਬੁੱਤ ਸਹਿਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਣਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀ ਚਰਿੱਤਰ ਬਦਲੀ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ

ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਰਤਨ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ।

(“ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਲੋਕ-ਧਾਰਾ” ਖੋਜ ਪੱਤਰ)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਕੌਮੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-

ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਉਦਾਤ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਕੌਮੀ ਪੂੰਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੈਲਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਮ-ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿੱਤਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਭੈਭੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਉਦਾਤ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਬਹੁਕੌਮੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰਮ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਾਲ ਜੋ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਈ।

(“ਉਤਰਆਧੁਨਿਕਵਾਦ” 89)

ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਤਨ ਤਰਕ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਤਰਕਹੀਣ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਦਾ ਨਾਂਅ ਹੈ ਜੋ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸੱਚ, ਲੋਕ ਧਾਰਨਾ, ਤਰਕ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸੱਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਫਰੈਡਰਿਕ ਜੇਮਸਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ‘ਪੋਸਟ ਮਾਡਰਨਿਜ਼ਮ ਐਂਡ ਦ ਕਲਚਰਲ ਲੈਜਿਕ ਆਫ ਲੇਟ ਕੈਪਟਿਲਿਜ਼ਮ’ ਹੈ। ਉਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ, ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤੇਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੱਥ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਫਰੈਡਰਿਕ ਜੇਮਸਨ ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਨਵ ਪੂੰਜੀਵਾਦ

(ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ) ਅਤੇ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦ (ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ) ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ 18ਵੀਂ, 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਕਾਲ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜਾਰੇਵਾਦੀ, ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪੜਾਅ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੇਮਸਨ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਪੜਾਅ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਈ ਆਲੋਚਕ ਪੂਰਵ ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਰੈਡਰਿਕ ਜੇਮਸਨ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਈ ਗਈ ਤੀਜੀ ਸਟੇਜ (ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦ) ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਵਿਚਾਰਾਤਮਿਕ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ (ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ) ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕਾਲਿਕਤਾ, ਅਰਾਜਕਤਾ, ਅਸਥਿਰਤਾ, ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਆਦਿ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਉਂ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਦੀ ਹੋਈ ਨਵੇਂ ਆਯਾਮ ਸਿਰਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਡੈਨੀਅਲ ਬੈੱਲ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਨੂੰ ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਸੰਕਲਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ:

ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਸਮਾਜਕ ਅਨੁਭਵ ਹੈ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸੰਗਠਨ ਹੈ ਜੋ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦੀ ਨਿਰਪੇਖ ਜਾਂ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਥਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ। ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਇਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੈ।

(“ਉਤਰਆਧੁਨਿਕਵਾਦ” 9)

ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੱਛਮੀ ਯਥਾਰਥ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਏਸ਼ੀਆ ਜਾਂ ਅਫਰੀਕਾ ਲਈ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ। ਉਹ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਨੂੰ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸੱਗੂ ਵਿਸ਼ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਨਾਤਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੱਕਤ ਆਧਾਰ ਹੈ ਇਹ ਸੱਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਆਵਾਜਾਈ, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਡਾਗ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਵਿੱਚ ਏਨਾ ਸੁਧਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਅਵਸਥਾ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸਪੀਡ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਜੈੱਟ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ, ਵੀਡੀਓ ਫੋਨ, ਟੀ.ਵੀ., ਕੰਪਿਊਟਰ, ਵੀਡੀਓ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਵਾਇਸ ਮੇਲ ਅਤੇ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਫੈਕਸ ਜਿਹੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸੱਗੂ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ” 4)

ਸਨ 2000 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਸਲੇ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਮਾਰੂ ਨਤੀਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

1.2.1. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ

1498 ਈ. ਵਿੱਚ ਵਾਸਕੋਡੇਗਾਮਾ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਖੋਜ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਪਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ 1510 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਮੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਪਾਰਕ ਕਾਰਖਾਨੇ ਲਗਾ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਰਮਾਏ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਲੁੱਟ

ਕੀਤੀ ਜੇ ਲਗਭਗ ਇਕ ਸਦੀ ਤੱਕ ਬੇਰੋਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। 1600 ਈ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ, 1602 ਈ. ਵਿੱਚ ਡੱਚ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ 1604 ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਲੁੱਟ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੋਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਗਈਆਂ, ਪਰੰਤੂ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਮਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਵਪਾਰਕ ਲਾਭ ਹੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਬਜ਼ੇ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤ ਵੀ ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਗਈ, ਜੋ ਕਿ 200 ਸਾਲ (ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ) ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਰਾਜਕਤਾ ਕਾਰਨ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਖਪਤ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੈਟ ਸਮਝੌਤੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ, ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੇਸ਼ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨੇ 1995 ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਐਫ.ਡੀ. ਆਈ. ਤਹਿਤ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਵੱਡੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਖਪਤਵਾਦ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ

ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਗਏ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਸਗੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਖਰੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਸਥਾਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਨਾਲੋਂ ਲਗਭਗ ਸੱ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੋਕ-ਲੁਭਾਵਨੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਰਾਜ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪਣੀ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪਦਾਰਥਕ ਆਧਾਰ ਸਿਰਜਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਤੋਰਿਆ, ਬਲਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਮੰਡੀ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਆਸੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਘੜਦੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਹੀ ਉਮਰ ਵਧਾ ਰਹੇ ਸਨ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ “ਮਾਰਕਸਵਾਦ, ਨਵ-ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ” 46)

ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਬੀਜ, ਖਾਦ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸੰਦਾਂ ਲਈ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਹੀ ਲਾਭ ਵੱਡੀ ਕਿਸਾਨੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਛੋਟਾ ਕਿਸਾਨ ਕਰਜ਼ੇ ਥੱਲੇ ਦੱਬ ਕੇ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਠੱਗੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਬਸਿਡੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੌਜੁਆਨ ਵਰਗ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਯੋਗ-ਅਯੋਗ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਾਅ ਤੇ ਲਗਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

1.2.2 ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਆਰਥਿਕ ਫ਼ਾਇਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਾਸਾਰ ਸਦਕਾ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ’) 21-22)

ਪਹਿਲਾਂ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਦੇ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਢੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-

ਨਵ-ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਵਿੱਤੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ” 30)

ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਉੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਹੱਦ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ “ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ” 1)

ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਨੀਤੀ ਬੜੀ ਲੁਭਾਵਨੀ ਤੇ ਲੋਕ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਸਸਤਾ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਧਣਗੇ ਪਰੰਤੂ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਦਿਓ ਕਦ ਕੰਪਨੀਆਂ ਇਸ, ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਖ਼ਰੀਦ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਪਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ -

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਦੋ ਲੱਛਣ ਬੜੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੀ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਮੱਛੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਗਲਣ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸਰਮਾਏ, ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਲੱਛਣ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ

ਵਿੱਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਵਰਤਾਰਾ ਅਸੀਂ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਰਲੇਵਿਆਂ ਅਤੇ ਟੇਕ-ਓਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ।

(“ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ” 46)

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਟੋਟਕਾ ਵਧੇਰੇ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਆੜ੍ਹਤੀਆ (ਸੇਠ) ਆਪਣੀ ਭਾਰੀ ਪੇਟੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾਈ ਬੈਠਾ, ਗਿਣ-ਗਿਣ ਚਿਣੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ----- ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਕਿਸਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਸੇਠਾ ਐਨੇ ਪੈਸੇ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਮਾਏ? ‘ਭਾਈ ਰੁਪਈਏ ਨੂੰ ਰੁਪਈਆ ਖਟਦੈ, ਹੋਰ ਕਿਵੇਂ ਕਮਾਈਦੇ ਐ?’ ਸੇਠ ਨੇ ਬੇਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਗਿਣੀ ਗਿਆ। ਕਿਸਾਨ ਨੇ ਜੇਬ ਫਰੇਲੀ ਤੇ ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਕੱਢ ਕੇ ਸੇਠ ਦੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਖਾਸਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੇਠ ਆਪਣੇ ਰੁਪਈਏ ਗਿਣਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਗਿਣਕੇ, ਢੇਰ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪੈਸੇ ਮੁੜ ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਜੰਦਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਸੇਠਾ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਰੁਪਈਏ ਨੂੰ ਰੁਪਈਆ ਖਟਦੈ, ਮੇਰੇ ਰੁਪਈਏ ਨੇ ਖੱਟਣਾ ਤਾਂ ਕੀ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਵਾਂ ਵੀ ਨਾ ਮੁੜਿਆ? ਸੇਠ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਹੈ ਕਮਲਾ! ਭਾਈ ਮੇਰੇ ਰੁਪਈਏ ਬਹੁਤੇ ਸੀ, ਉਹ ਤੇਰੇ ਰੁਪਈਏ ਨੂੰ ਖੱਟਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਤੱਕੜਾ ਮੱਲ ਮਾੜੇ ਨੂੰ ਢੱਟੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਉਹੋ ਗੱਲ ਰੁਪਈਏ ਦੀ ਐ। ਮੇਰੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇਰੇ ਇਕ ਦਾ ਕੀ ਮਾਜਨਾ?

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 7)

ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਨੂੰ ਏਅਰਟੈੱਲ ਅਤੇ ਵੋਡਾਫੋਨ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇਸੀ-ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਘਰ-ਘਰ ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਰਿਲਾਇੰਸ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸਸਤੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦਰਾਂ ਸਸਤੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਾਭ ਕਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ/ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਅਤੇ ਬਰਾਮਦ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ , ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦੇ ਠੱਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਰ ਲਾਗੂ ਕਰੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰੇ। ਅੱਜ ਦਾ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਪਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਜਿਹਾ ਮੱਕੜ-ਜਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ। ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਪਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਹੀ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। (ੳ) ਸਸਤਾ ਕੱਚਾ ਮਾਲ-ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਵਰਤਣ ਖਾਤਰ (ਅ) ਉਹ ਸਸਤੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਗ਼ਰੀਬੀ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਕਾਰਨ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਬੜੀ ਸਸਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਮੰਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। (ੲ) ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਚੇਤਨਾ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ (ਸ) ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗਾਰੰਟੀ ਸੁਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ (ਹ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੰਡੀਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ। ਇਹ ਦੈਂਤ ਕੱਦ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੀਜੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਤਨਖ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਐਪਰ ਜਦੋਂ ਗੱਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਬੜੀਆਂ ਕੰਜੂਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਅਨੁਪ ਸਿੰਘ “ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ” 51)

ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਕਈ ਹੱਥਕੰਡੇ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਭੇਗੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੁਭਾਉਣੇ ਇਸਤਿਹਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਸ ਡਰੱਗ ਮਾਫ਼ੀਏ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਸ਼ੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਮਤ ਵਸੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਕਸਟਮ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਨਾ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ “ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ” 4)

ਇਹਨਾਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲ ਅਨੁਸਾਰ,

ਦੁਨੀਆ ਦੇ 15 ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਰਵੇ, ਪੋਲੈਂਡ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਪੁਰਤਗਾਲ, ਇਜ਼ਰਾਇਲ, ਯੂਨਾਨ, ਵੈਂਜੂਏਲਾ, ਪੀਰੂ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਫਿਲੀਪਾਈਨ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ, ਕੋਲੰਬੀਆ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਨਾਈਜੀਰੀਆ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਪੈਦਾਵਾਰ 827 ਅਰਬ ਡਾਲਰ ਹੈ, ਜਦਕਿ 10 ਦਿਓ ਕੰਪਨੀਆਂ ਏਤੇਚੂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ, ਮਾਰੂਬੇਨੀ ਟਰੇਡਿੰਗਜ਼, ਮਿਤਸੂਬੀ, ਜਨਰਲ ਮੋਟਰਜ਼, ਐਕਸੋਨ, ਫੋਰਡ, ਰਾਇਲ ਡੱਚ, ਸ਼ੈਲ, ਨਿੱਮੋ ਇਵਾਈ, ਟੋਇਟਾ ਮੋਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਗਰਾਂਡ ਮੋਟਰਪੋਲਟਿਨ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿੱਕਰੀ 1160 ਅਰਬ ਅਮਰੀਕੀ ਡਾਲਰ ਸੀ (ਸੋਮਾ. ਸੰਯੁਕਤ

ਰਾਸ਼ਟਰ 1994) ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁ ਕੌਮੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 46)

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਨੁਕਸਾਨ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰੈਟਨ ਵੁਡਜ਼ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਬਹੁਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਸਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਇਹਨਾਂ ਬਰੈਟਨ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਨੁਸਾਰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ, ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਅਤੇ ਧੱਕਣ ਵਿੱਚ ਬਰੈਟਨ ਵੁਡਜ਼ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਫੰਡ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ) ਨੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ” (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ) 26)

ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1944 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗ਼ਰੀਬੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਲਗਭਗ 186 ਦੇਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਕਰਜ਼ਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਆਪਦਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੋਰਥ ਅਧੀਨ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਚਲਾਈ ਸਰਬ-ਸਿੱਖਿਆ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਕਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਤੇ G-7 ਖ਼ਾਸਕਰ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਵੱਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਖ਼ਤ ਆਰਥਿਕ

ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫਰਾਂਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਜ਼ਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਿੱਲੀ ਅਤੇ ਪੋਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁੱਢਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੰਮਕਾਰ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹੋਈ ਭਾਰੀ ਬਹਿਸ ਕਾਰਨ 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਫੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਆਪਦਾਵਾਂ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੇ ਸੁਧਾਰ, ਏਡਜ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਆਦਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ੀ ਰਾਖਵੀਂ ਰੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਯੋਜਨਾ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਇਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਤਰਕਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗ਼ਰੀਬ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਨ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ, ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਪਾਰ ਸੰਗਠਨ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਥਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ “ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ” 22)

ਨਿਰਪੱਖ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1945 ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਮੁਦਰਾ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀ ਉੱਪਰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਪਰ ਵੋਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਰਮਾਏ ਦੇ

ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਵੋਟ ਦੀ ਕੀਮਤ 20 ਤੋਂ 22% ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਕਈ ਗ਼ਰੀਬ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਵੋਟ ਦੀ ਕੀਮਤ 1% ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਉੱਪਰ ਵੀ G-7 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਰੈਟਨ ਵੁਡਜ਼ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਥਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ 1944 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਵਿੱਚ 50 ਸਾਲ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਾ। 1995 ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੈਟ GATT (General Agreement of Tariffs and Trade) ਨਾਮੀ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੈਟ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਵਪਾਰਕ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੜਨਾ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਬਰੈਟਨ ਵੁਡਜ਼ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਤੰਦੂਆ ਜਾਲ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਾਕਤਵਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਉੱਪਰ ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਹਾਰਤ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ

ਇਜਾਰੇਦਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਵਿੱਕਰੀ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੌਮੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ” (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)’ 27-28)

ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ, ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਹੱਥ ਠੇਕੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ :

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਤਰਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਲਮੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਆਪਣੇ ਮੁਫਾਦ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੌਜੀ ਜਾਂ ਜੰਗੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਮੰਡੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਿਹਤਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 19-20)

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਝੌਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਧਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਫ਼ਾਇਦਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਮੀਰ ਦੇਸ਼ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਢਾਅ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਧੀਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ (ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੱਦ ਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਥਾਨਕ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਸੰਚਾਲਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਵਪਾਰ ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤਹਿਤ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦਾ ਪਾੜਾ ਹੋਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਅਨੁਸਾਰ-

ਬਾਹਰੀ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚਿਆਂ, ਭਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ, ਸਬਸਿਡੀਆਂ, ਸਮਾਜਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਖ਼ਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਲਾਭਪਾਤਰੀਆਂ ਭਾਵ ਗ਼ਰੀਬ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਪਿਆ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ” 23)

ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀ ਘਟਾਉਣ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਖੜੋਤ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਗਲਾ ਖੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਖੇਤੀ ਸੈਕਟਰ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸਬਸਿਡੀ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਦਾਂ, ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਆਦਿ ਦੇ ਭਾਅ ਵਧਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸਾਨ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਛੜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੈਦਾ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ :

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੇਤੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਪੱਛਮੀ ਯੂ.ਪੀ. ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 52)

ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਫਸਲਾਂ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਰੁਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਨਦਾਤਾ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਫਸਲਾਂ ਨਾਲ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਰੁਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੀ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਿਸਾਨੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡਾ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੇਤੀ ਸੈਕਟਰ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਕੋਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ:

ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸਾਨ, ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਸ਼ਵ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੀ। ਖੇਤੀ ਸੈਕਟਰ ਦੀ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਉਪਜ ਦੀ (ਚਾਹ, ਕਾਫ਼ੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਖੁੜ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ ਦੀ

ਉਪਜ ਦਾ ਚਾਹੇ ਤੇਲ ਬੀਜ ਹੋਣ, ਗੰਨਾ (ਖੰਡ) ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਪਾਹ ਆਦਿ, ਵਿਆਪਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ।

(ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ.) “ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 47-48-49” 7)

ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖੇਤੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਟਾਉਣ, ਸਬਸਿਡੀ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਜਾਂ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀਜਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਪੇਟੈਂਟ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੇਤੀ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਟਾ ਕਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀ ਫ਼ਸਲ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਚ ਕੇ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਧੀਆ ਬੀਜ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੇਟੈਂਟ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਦਿ। ਪਰੰਤੂ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕਿਸਾਨ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ 70% ਕਿਸਾਨ ਛੋਟੀ ਖੇਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅੱਜ ਵੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਮੁੱਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੁਗਤਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਹੋਰ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵੱਲ ਧੱਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਤਰਕਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਖੇਤੀ/ਕਿਸਾਨੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-

ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਖੇਤੀ ਵਸਤਾਂ ਉੱਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਬਸਿਡੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਬਾਰਡਰ ਉੱਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਘੱਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਖੇਤੀ ਵਸਤਾਂ ਉੱਪਰ ਲਗਾਈ ਗਈ ਕਸਟਮ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਨਾਜ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਨਾਜ ਤੋਂ ਸਸਤਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 58)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਖੇਤੀ 'ਤੇ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਪੈਣ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਤੇ ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਸਾਨ ਅਤਿ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਕਿਸਾਨੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਬੇਸਹਾਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਜ਼ੇਰ 2000 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਫੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵੀ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਜ਼ੇਰ ਫੜਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਕ ਸਰਵੇਖਣ ਅਨੁਸਾਰ- ਸੰਨ 2000 ਤੋਂ 2008 ਤੱਕ ਦੇ 9 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ 2990 (ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲਗਭਗ ਇਕ) ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ” 18 ਅਪ੍ਰੈਲ 2009)

ਕਿਸਾਨੀ ਉੱਪਰ ਆਏ ਇਸ ਮਾਰੂ ਸੰਕਟ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਝੁਕਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਬਚੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ-ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਲੱਭਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਸੁੰਗੜ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਰੀਆਂ ਘਟਣ ਨਾਲ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਵਧੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਵਧਣ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਮੱਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦਾ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਫਿਲਮਾਂ, ਰੇਡੀਉ, ਟੀ.ਵੀ. ਆਦਿ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਏਕੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪਾਸਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਹੈ। ਡਾ. ਸਰਬਜੋਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ-

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਸਦਕਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਦਲਾਅ ਆਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਨੈਤਿਕ-ਅਨੈਤਿਕ ਕੋਡ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਬਰੂਹਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪਰੰਪਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਪੱਕੀਆਂ ਪੀਡੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ” 11-12)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਇਕ ਵੱਡੀ ਅਣਹੋਈ ਦਾ ਸੂਚਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੋ

ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉਪਭੋਗੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ।ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੇ ਐਲਾਨਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਅਲੋਪ ਹੋਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਾੜੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕੋ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ”(ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ) 36-37)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੈਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਹੀ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਰੰਗ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ।

ਬਸਤੀਵਾਦ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ਚਾਰ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ : ਫ਼ੌਜੀ, ਆਰਥਿਕ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ। ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫ਼ੌਜੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਤਾਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (Ethnographic Data) ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਭਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ “ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਲੋਬਲ ਪਰਿਪੇਖ” 48)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕਦਰਦਾਨ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਵਾਰਥ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੱਛਮੀ ਵਿਚਾਰਕ ਜੇਮਜ਼ ਪੈਤਰਾਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਉਪਰੋਕਤ ਮੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,

ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਘੁਸਪੈਠ ਰਾਹੀਂ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪੀੜਤ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਚਰਿੱਤਰ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਵਰਗ ਦੇ ਜਮਾਤੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। (ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ” (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ) 68)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪੂਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਤਿਉਹਾਰ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਹੈ। ਥਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਕਡੋ, ਸਬਵੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੀਜ਼ਾ ਬਰਗਰ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਬਦਲਾਅ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਬਦਲਾਅ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਸਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸੱਗੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਇਕ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਬਣਾਈਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ
ਰਾਜਸੀ- ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰਦਾਰੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਦਾ ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ” 5)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁਣ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਸਵੈ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਖਾਵੇ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਵਪਾਰੀ ਸੋਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਵੇਚਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਹੀਂ, ਮੰਡੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ 'ਤੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਘਟੀਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਾਮ ਉਤੇਜਨਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਤੇ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅਣਸੁਖਾਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਵਡਿਆਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਪੂਰਵਲੇ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਤਲਾਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਅਨੁਸਾਰ,

ਯੂਨੈਸਕੋ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਛੋਟੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਦੇਸੀ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਸੰਗੀਤ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ, ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਖ਼ਲਾਅ ਵਿੱਚ ਲਟਕਦੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਕ੍ਰੁ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਸ ਦੇ ਲੇਬੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ” 52)

ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਫਾਸਟ ਫੂਡ ਤੇ ਇੰਸਟੈਂਟ ਫੂਡ ਆਦਿ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਨਹੁੰ ਮਾਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਔਕੜਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਧੀਨ IELTS ਤੇ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਰਸਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ 'ਤੇ ਲਾਈਨਾਂ ਲਗਾਈ ਖੜੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਨਾ ਘਰ ਦਾ ਨਾ ਘਾਟ ਦਾ' ਵਾਲੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਡਾ. ਸਰਬਜੋਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ,

ਇਸ ਵਪਾਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਕੁੱਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹੇ ਕੁੱਝ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੇ ਉਹ ਕੋਈ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਕਰ ਸਕਣ ਜਾਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਸਕਣ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ” 38)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਿਖਰਾਵ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਲਈ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ

ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਿਰੋਲ ਵਪਾਰਕ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ 15 ਅਗਸਤ 1947 ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਡ ਦੁਆਰਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗੈਰ ਮਾਨਵੀ ਸਮਝੌਤੇ ਵੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾਵਾਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਘਪਲੇ ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਯੁੱਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਕਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਗਠਨ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅੱਜ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵਪਾਰਕ ਧੰਦਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ, ਕਲਾ, ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਰਗੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਨਸ਼ਾ ਤਸਕਰਾਂ ਅਤੇ ਗੈਂਗਸਟਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੰਬੰਧ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੰਦੇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪਾਂਸਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਲੈਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਦਾ ਸਿਆਸੀਕਰਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਇਹਨਾਂ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਠੋਕਾ ਬਣਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ, ਜੋ ਵੋਟਾਂ ਸਮੇਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਪੈਸਿਆਂ

ਲਈ ਰੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੁਸ਼ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਨੈਜ਼ਿਆਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਭੜਕਾ ਕੇ ਦੰਗੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀਕਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਿਆਸੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵਾ ਅਤੇ ਅਡੰਬਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਮੇਲਿਆਂ 'ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਨਾਚ ਅਤੇ ਵਿਹਲ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ 'ਮੁੱਲ' ਦਾ ਅਖੰਡ-ਪਾਠ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਰੁਝਾਨ ਹਨ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਅਖੌਤੀ ਰਾਜਨੇਤਾ ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਗੰਧਲੇਪਣ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਬਰਲ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦਾ ਢੱਗ ਰਚ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਅਨੈਤਿਕ ਖੇਡ ਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਇਸ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਪੇਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਕੂਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ, ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਅਤੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਹ ਕੰਮ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਟਰ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਫ਼ੀਸ ਚੁਕਾਉਣਾ ਹਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾਰੂ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਘੱਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਮ ਲੋਕ ਮੋਟੀਆਂ ਫ਼ੀਸਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਤ ਆਪ

ਲੱਭਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਖਰਚਾ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਡਾ. ਐੱਸ.ਪੀ. ਮਲਹੋਤਰਾ ਅਨੁਸਾਰ,

ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ। 1991 ਤੱਕ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਦਾਨ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਜੋ ਬਾਕੀ ਵਪਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਸੰਪਾ.) “ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ ਅੰਕ 47-48-49” 229)

ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 75% ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦਿਖਾਵੇ ਜਾਂ ਮਜਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਲੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੱਡੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਬਲਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਿਆਰ ਹੋਰ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ,

ਭੂਮੰਡਲੀਕਰਨ ਤਹਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਨਿਗਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂਆਂ, ਪੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 91)

ਭਾਰਤੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ਰਤ ਕਿ 'ਵਿੱਦਿਆ ਕੇਵਲ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ, ਬੌਧਿਕ ਸਤਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਜਾਂ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਬਲਕਿ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਉਸਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਗੁਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾ (WHO) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰੀ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਦਦ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਇਹ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦਤਰ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ,

ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੁਟੇਰਾ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ, ਡਾਕਟਰਾਂ, ਨਰਸਾਂ, ਦਵਾਈਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਘਾਟ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੈਕਸ, ਅਪੋਲੋ, ਫਾਰਟਿਸ, ਆਈਵੀ ਜਿਹੇ ਨਿੱਜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਲੀਨਿਕ ਅਤੇ ਟੈਸਟ ਲੈਬਜ਼ ਪੰਜ ਤਾਰਾ ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਾਲਜ਼ ਵਾਂਗ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। (“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ” 17)

ਇਕ ਸਰਵੇਖਣ ਅਨੁਸਾਰ “ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 1990 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਪੇਂਡੂ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ 1308 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਬਿਸਤਰ ਉਪਲਬਧ ਸੀ ਪਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੇਜ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1994 ਵਿੱਚ ਇਹ ਗਿਣਤੀ 1420 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਬਿਸਤਰ ਦੀ ਹੋ ਗਈ।”

(ਸਰੋਤ ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ “ਸਮਾਜਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ” 199)

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ (1991) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਿਹਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਸਤਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਧੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੇ ਖੁੰਬਾਂ ਵਾਂਗ ਵਧਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਉਦਯੋਗ ਲਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਕਾਰਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਧਾਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪਛੜੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਜੇ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਹੀ ਖੜੀ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਜਾਤੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਲੁਪਤ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਕਸਿਤ ਜਾ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਹਨ। ਐਟਮੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਗਲੋਬਲ-ਵਾਰਮਿੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹਮਾਇਤੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਸਬੰਧੀ ਠੋਸ ਅਤੇ ਕਾਰਗਰ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੇ ਜਾਂਦੇ, ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸਮਾਜਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਗਾੜ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਸ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਖਪਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸਾਨ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿਹਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਹੋਈ ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਬਲਕਿ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਫ਼ਾਇਦੇ-ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ, ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦ ਜਾਂ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਵਾਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਂਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੁਸਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਗਕ ਹਨ,

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਨਾ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ” (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ) 38-39)

ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਇਸ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਵਿਕਾਸ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

1.2.3 ਪਰਵਾਸ ਸਰੂਪ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ

ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ‘ਪਰ’ ਅਤੇ ‘ਵਾਸ’ ਤੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਾਈ ਥਾਂ ਜਾਂ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਵੱਸ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪਰਾਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਲ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦਾ ਇਹ ਵਚਿੱਤਰ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਣਦਿਸ਼ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਾਸੀ, ਆਵਾਸੀ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਆਬਾਦਕਾਰ ਅਤੇ ਐਨ. ਆਰ. ਆਈ. ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਮਾਨੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ‘ਪ੍ਰਵਾਸ’ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸ ਇਕ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ-

ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੂਹ ਦਾ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.) “ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ” 89)

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਰਥ ਅੰਤਰ ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਦੋਹਾਂ ਖਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਪਰਵਾਸ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚੇਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ-

ਪਰਵਾਸ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਆਪਣਾ ਜੱਦੀ ਵਸੇਬਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜੇਕਰ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ” 11)

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਆਂ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਟੈਕਸ ਦੇਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਖੇਤੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਪਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਵੀ ਸਬੱਬ ਬਣਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁਕਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੱਥ ਧੋਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਕੰਗਾਲ ਹੋਣ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਬਾਣੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ।

(ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.) “ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ” 99)

ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਕਿਸਮ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਵਾਸ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ (ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ) ਇਸ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਹਾਨਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੱਕੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ‘ਡੌਕੀ ਸਕੀਮ’ ‘ਕਬੂਤਰਬਾਜ਼ੀ’ ਤੇ ‘ਕਾਗ਼ਜ਼ੀ ਕੀਰਤਨੀਏ’ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਸ ਤੀਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਜਾਂ ਸਥਾਈ ਪਰਵਾਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਤੱਥ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਤੇ ਆਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਹਤਰ ਕੰਮ-ਧੰਦਿਆਂ ਜਾਂ ਚੰਗੀ ਮਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵੀ ਲੈਣਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਜਾਂ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਅਮਲ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਆਰਥਕ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ ਸਮਾਜ- ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ” 3)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਥਾਂ ਬਦਲਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇਸ ਦੀ ਚੂਲ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਇਸ ਦੇ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਜਾਂ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਆਂਤਰਿਕ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਰਵਾਸ) ਸਾਡੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਰੀਅਨ, ਸ਼ੱਕ ਆਦਿ ਜਾਤੀਆਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਪਰ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਅਮੀਰੀ ਕਾਰਨ ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਵੱਸ ਗਏ। 15 ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 18 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਯੂਰਪੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਪਾਰਕ ਲਾਭ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਜਲਵਾਯੂ ਗਰਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਸੇ ਪਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ। ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਬਹੁਤੇ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਬਰਤਾਨੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਨਿਪੁੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਲੋਕ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਟੇ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਅਨੁਸਾਰ-

ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਕਾਰੀਗਰ ਹੀ ਸੀ-1878 ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਪੁੱਜਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਇਮਾਰਤਸਾਜ਼ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮਲਿਕਾ ਦੇ ਉਸਬਰਨ ਪੈਲੇਸ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਹੀ 1892 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ” 11)

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ । ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਮਲਾਇਆ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਫਾਉਂਡਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜੋ ਕਿ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇ ਕੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਮੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕੇਵਲ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਹੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

1960 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਧਿਆਪਕ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਕਲਰਕ, ਡਾਕਟਰ ਤੇ ਵਕੀਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਇਸ

ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਕਥਾਰਸਿਸ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ। ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ-

ਇਹ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧਮੂਲਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਜੋ ਅਨੁਭਵ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ 'ਤੇ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਕ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ।

(“ਖੇਜ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਅੰਕ 40”12)

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੀਦਰਲੈਂਡ, ਬੈਲਜੀਅਮ, ਜਰਮਨੀ, ਸਪੇਨ ਅਤੇ ਇਟਲੀ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ।

ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਰਜਮੈਂਟ ਦੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਨ ਜੋ 1897 ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੀ ਡਾਇਮੰਡ ਜੁਬਲੀ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਤੇ ਧਰਤੀ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਏ। ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫ਼ੌਜੀ ਇੱਥੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਸ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਗ ਐਡਵਰਡ ਸੱਤਵੇਂ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ, ਪਹਾੜ ਅਤੇ ਬੇ-ਆਬਾਦ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਵੱਸਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਅਨੁਸਾਰ-

“ਕੁੱਝ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵੇਰਵੇ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਆਪਣੀ ਰਜਮੈਂਟ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 1900 ਈ. ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 100 ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿੱਚ ਸਨ।

(“ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ” 43)

ਏਸ਼ੀਅਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਜਪਾਨੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਰੇਲ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹੈੱਡ ਟੈਕਸ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ 1904 ਵਿੱਚ ਵਧਾ ਕੇ 500 ਡਾਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ। ਇੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਾਂ ਤਾਂ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੋਟ ਦਾ।

ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਏਸ਼ੀਅਨ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਦੋ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਇਮੀਗਰੈਂਟ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਤਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਆਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਟਿਕਟ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਖ਼ਰੀਦੀ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਗਈ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਕੋਲ 200 ਡਾਲਰ ਦੀ ਰਕਮ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਮਨਿਸਟਰ ਆਫ਼ ਲੇਬਰ, ਮਕੈਂਜੀ ਕਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ-

ਕੈਨੇਡਾ ਪੂਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਵੇ, ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ 'ਚਿੱਟੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼' ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਅਤੇ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ “ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ: ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ” 11-12)

ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ 'ਤੇ ਜੇ ਰੋਕਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਹਾਂਗ ਕਾਂਗ ਤੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਨੀਤੀਆਂ ਸਦਕਾ ਕੁੱਝ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਉੱਤਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੁੱਝ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵੀ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਰਤ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠੂ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਉੱਪਰ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਗਿਆ। 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1947 ਨੂੰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਪੋਂਸਰਸ਼ਿਪ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਨਰਮ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਦੀ ਹੈ-

1957 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਕੋਟੇ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1962 ਈ. ਵਿੱਚ ਪੁਆਇੰਟ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, (ਸੰਪਾ.) “ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ” 109)

ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ।

ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਲੱਗੇ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਵੈਲੀ ਅਤੇ ਯੂਬਾ ਸਿਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ

ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਬਕਾ ਫ਼ੌਜੀ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸਤ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

(ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ” 13-14)

ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰੀਕਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖ਼ਰੀਦਣ ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਤੇ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਵਾਪਸ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਕੁੱਝ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਕਸੀਕਨ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਵਸਾ ਲਏ। 1948 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜੋਹਨਸਨ ਨੇ 1965 ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੋਟਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 1965 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ‘ਪਰਿਵਾਰ ਪੁਨਰ-ਮਿਲਣੀ’ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਲ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਯੁਗਾਂਡਾ, ਕੀਨੀਆ ਤੇ ਜਾਂਬੀਆ ਆਦਿ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਕਾਰੀਗਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਰਾਮਗੜੀਆ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੀਦਰਲੈਂਡ, ਬੈਲਜੀਅਮ ਅਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਵੀ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ।

1984 ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਰਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫਿਲੀਪਾਈਨ ਵਰਗੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਗਏ।

(ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ (ਪਛਾਣ ਤੇ ਮਸਲੇ)” 9)

1990 ਈ, ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਪਾਰ ਲਈ ਰਸਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਟਾਈਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਸਖ਼ਤੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਕੰਡੇ ਅਪਣਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਰੁਝਾਨ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜ਼ਾ, ਵਿਆਹ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵਸੀਲੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣ ਸਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਸਹਿਜ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾਇਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੱਖ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਇੰਸਦਾਨ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਉਦਯੋਗਪਤੀ, ਵਕੀਲ ਆਦਿ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਮਾੜੇ ਪੱਖ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਸ਼ਾ ਤਸਕਰੀ, ਗੈਂਗਸਟਰ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਧੱਬਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਆਪਣੇ ਅਕਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਮੂਲ ਅਤੇ ਗੌਣ ਦੇਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

1.2.3.1 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਨਾਵਲ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਨ 'ਤੇ ਹੰਢਾਈਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਡਾ. ਸ.ਪ. ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ-

ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ, ਭੁੱਖ ਜਾਂ ਸਵਾਰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਆਤਮ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਜੋ ਨਿੱਜ ਅਤੇ ਵਾਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਮਾਹੌਲ ਉਸਾਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ।

(“ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ” 12)

ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲਾਅ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮੋਹ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਭੂ ਹੋਰਵਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ, ਕੰਮ ਦਾ ਬੋਝ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਖੁਰਨ ਦਾ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਆਦਿ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਆਵਾਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਕਰਕੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗ ਸਕਿਆ ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਭੱਜਦਾ ਬਲਕਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਸਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਮਾਜ- ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਵੀ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਇਕ ਸੰਕਟ ਵਜੋਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬਣਤ ਵਾਂਗ ਵਾਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ’’88)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਵੀਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਕਦੇ ਮੂਲ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਨੇੜਤਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਵਾਸ-ਭੂਮੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਦਵੰਦ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਦਾ –

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦੇ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ, ਨੇੜਤਾ ਤੇ ਵਿੱਥ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪਤਾ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਦੂਹਰੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਵਿਉਂਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦੇ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਵਾਸ-ਭੂਮੀ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਨੇੜਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ” 117)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਖ਼ਾਸ ਤਬਦੀਲੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤਲ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਸਿਰੜ ਸਦਕਾ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਵੈਮਾਨ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਅਹਿਮ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਜਗ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਜੋੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹੀਂ ਕੱਟੜ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਏ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਾਰਨ ਚਿੰਤਤ ਜ਼ਰੂਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਣਾਉ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ

ਰੈ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਤਣਾਉ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਾੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਚਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਲਈ ਸੁੱਭ ਸ਼ਗਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਜਿਹੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਇਸਦਾ 'ਲੋਕ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ' ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਸੀਮ ਕਰੂਰਤਾ ਸਮਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਇਸਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਵਿਚਲਾ ਪਾੜਾ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਪਾਰਕ ਖੁੱਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਰਾਤੋਂ-ਰਾਤ ਮਾਲਾਮਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨਅਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰ, ਇਸਤਿਹਾਰਬਾਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਰਥਿਕ ਕੰਗਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਰੂਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਹੇਠਲੇ ਅਤੇ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸੀਏ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ) ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨੈਵੇਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਗਰੀਬੀ ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਖੇਤੀ ਸੈਕਟਰ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਵਧੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਕੋਲ ਖੇਤੀ ਯੋਗ ਜਮੀਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਈ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਿ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮੀਨਾਂ ਐਕਵਾਇਰ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰੀਵਸ ਮਹਿੰਗੇ ਸੰਦ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਬੈਂਕਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖਣੀ ਪਈ। ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਵਿਆਜ, ਖੇਤੀ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਅਤੇ ਖਪਤਵਾਦੀ ਰੁਝਾਨ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਕਰਜੇ ਦੇ ਭਾਰ ਥੱਲੇ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਰਗ ਹਤਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਰੁਝ ਦਾਅ ਤੇ ਲੱਗਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਤੇ ਵੀ ਵਪਾਰਕ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁੱਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਹਾਨਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਮਾਨਵੀਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ (21ਵੀਂ ਸਦੀ) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗਿਆਨਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਕਈ ਨਵੀਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ, ਨਸਲਵਾਦ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੜਵਾਹਟ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਖਰੇਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ

ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਜਿਆਦਾਤਰ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਰੂਚੀ ਅਧੀਨ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਕਾਰਨ ਚਿੰਤਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਤਨਾਓ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਦਕਾ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਚੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

1.3. ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

1.3.1. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 8 ਸਤੰਬਰ 1952 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ (ਹੁਣ ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਫਰਾਲਾ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਪਾਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਜਨਮ ਮਿਤੀ 01 ਅਕਤੂਬਰ 1952 ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਸੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਜੋਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਦਾਦੇ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜੋਗਿੰਦਰ ਹੋਣ

ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਟਵਾਲ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਦਾਦਾ ਅਤੇ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰ ਜਾਂ ਜਿੰਦ ਹੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਹਰਜੀਤ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇਗਿੰਦਰ ਸਿਰਫ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ। ਵੈਸੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਵਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਦੇਵੇਂ ਨਾ ਹਰਜੀਤ ਅਤੇ ਜੇਗਿੰਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਫ਼ੌਜੀ ਸਨ ਜੋ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ.ਐਫ਼. ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ। 1967 ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਬੰਗਾ ਤੋਂ 1971 ਵਿੱਚ ਬੀ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 1975 ਵਿੱਚ ਮੇਰਠ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਲਾਅ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਵਕਾਲਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇਂ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਪਰ ਖਰਚਾ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਲਗਾਓ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪਿਤਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦਾਦਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਨੇਂ ਸ਼ੌਕਤ ਦਾ ਦਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਵਕਾਲਤ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਛੱਡ ਕੇ 1977 ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ 13 ਅਗਸਤ 1977 ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਕੋਰ ਉਰਫ਼ ਸੁਖਜੀਤ ਕੋਰ ਗਰੇਵਾਲ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਧੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਪਰ ਕੁੱਝ ਘਰੇਲੂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਿਆਹ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣ ਉਪਰੰਤ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ 1985 ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਕੋਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਮਾਂ ਅਤੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਹੌਂਸਲਾ ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਰਦੂ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦੇ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਨਪਦੇ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਦੇ

ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਜੀਵਨ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਦੱਬੇ-ਲਿਤਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹੋਣਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਝ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਆਪ-ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਲੇਖਕ ਆਪ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ ਇਕ ਵਧੀਆ ਰਚਨਾ ਲੱਗੀ, ਫਿਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਫਿੱਕੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਅਤੇ ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨਾਲੋਂ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਵਧੇਰੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ 1977 ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਕਲਰਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫ਼ੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਡਾਕ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਛੇ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦੁਕਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 68 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਹੁਣ ਦੁਬਾਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪੱਲਾ ਸਦਾ ਹੀ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਉਹ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜੋ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੁਣ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਉਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਾਰਦੇ ਜਿੱਤਦੇ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਹੀ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਵੈਸੇ ਅਟਵਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜੋ ਇਨਾਮਾਂ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਲਈ ਭੱਜ ਦੌੜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਉਹ ਆਤਮ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ 'ਢਾਹਾਂ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਲਈ 2014 ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਸਰਾ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ 5000 ਡਾਲਰ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆਇਆ ਨਾਵਲ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲ ਨਾਲੋਂ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

ਨਾਵਲ

1. ਵਨ ਵੇਅ	2. ਰੇਤ
3. ਸਵਾਰੀ	4. ਸਾਊਥਾਲ
5. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੈਰਨ ਦੇਸੀ	6. ਅਕਾਲ ਸਹਾਏ (ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ)
7. ਗੀਤ	8. ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੋਮ

9. ਮੋਰ- ਉਡਾਰੀ	10. ਆਪਣਾ (ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ)
11. ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ	12. ਜੇਠੂ
13. ਹਾਦਸੇ	

ਕਹਾਣੀਆਂ-

1. ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ ਤੇ ਹਵਾ	2. ਕਾਲਾ ਲਹੂ
3. ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਭਰ ਬ੍ਰਤਾਨੀਆਂ	4. ਖੂਹ ਵਾਲਾ ਘਰ
5. ਇਕ ਸੱਚ ਮੇਰਾ ਵੀ	6. ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਦਾ ਮੁੱਖੜਾ
7. ਇਕ ਗੱਲ ਜੇ ਦਿਲ ਲੱਗੇ	8. ਦਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ

ਫੁਟਕਲ-

1. ਫੇਕਸ (ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ)
2. ਪਚਾਸੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜਸ਼ਨ (ਜੀਵਨੀ: ਸਰਦਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ)
3. ਸਰਦ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ (ਕਵਿਤਾ)
4. ਪੰਜਾਬੀ ਕੀ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਏਂ (ਸੰਪਾਦਿਤ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ)

1.3.2. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਅਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਵੱਲ ਹੋਇਆ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਜਨਮ 9 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕਾ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 138 ਗਾਫ਼.ਬੇ. ਰਸਿਆਣਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸਨ ਅਤੇ ਤਾਏ ਚਾਚੇ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਪਾਂਛਟ (ਤਹਿ. ਫਗਵਾੜਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ) ਹੈ। ਨਦੀਮ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਾਲ

ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ੀਲਾਗ ਵਿੱਚ ਬੀਤੇ। ਸ਼ੀਲਾਗ ਤੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ 1942 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਬੰਬਾਰੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਨਾਨਾ ਰਸਿਆਣੇ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਲੈ ਗਿਆ। 1947 ਤੱਕ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। 1948 ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਕੂਲ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਵੱਲੋਂ ਦੋ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਉਮਰ 12 ਸਾਲ ਸੀ। 1951 ਈ. ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਭੱਠੇ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵੰਡਾਇਆ। ਕੰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਰਾਮਗੜੀਆ ਕਾਲਜ ਫਗਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਐਫ.ਐੱਸ.ਸੀ. ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਧਰਮਿੰਦਰ (ਫਿਲਮੀ ਕਲਾਕਾਰ), ਓਮਧੀਰ ਅਤੇ ਰਾਮਲੁਭਾਇਆ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇੱਥੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਛਪਦੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਜੋਤੀ' ਨੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੀ ਰੀਝ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕੀਤਾ। 1954 ਈ. ਵਿੱਚ ਬੀ. ਐੱਸ. ਸੀ. ਕਰਨ ਲਈ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ ਪਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੁਆਬਾ ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ ਮਾਈਗਰੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਵੀਰ ਭਾਨ ਕਾਲੀਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਨ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਬਾਰੇ ਨੁਕਤੇ ਦੱਸੇ। ਇਸੇ ਪ੍ਰੋ. ਕਾਲੀਆ ਨੇ ਨਦੀਮ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਮੇਲਾ ਰਾਮ 'ਵਫ਼ਾ' ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਨਦੀਮ' ਦਾ ਤਖੱਲਸ ਦਿੱਤਾ।

1960 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1965 ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਅਤੇ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। 1965 ਤੋਂ 1967 ਤੱਕ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ 1968 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। 1990 ਤੱਕ (ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਹੋਇਆ) ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚਲਾ 'ਨਦੀਮ' ਸ਼ਾਂਤ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਬਚਪਨ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਆਰਥਿਕ ਖ਼ੁਆਬਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਬਚਪਨ ਘੋੜੇ-ਘੋੜੀਆਂ, ਤਾਂਗੇ, ਬੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨੈਕਰ ਚਾਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਘਰ ਤੋਂ ਮੀਲ-ਸਵਾ ਮੀਲ ਹਾਈ ਸਕੂਲ

ਜਾਣ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਘੋੜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਅੰਦਰਲਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ। 1990 ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਿਹਤਯਾਬ ਹੋਣ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਨੈਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਮੇੜ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇਹ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਰਚਨਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 1993 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਚਿੱਟੀ ਮੈਂਤ ਲਿਖਿਆ ਜੋ 1995 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਪਕੜ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਵੱਡਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਬੱਚੇ ਲੜਕਾ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਨਾਵਲ-

1. ਚਿੱਟੀ ਮੈਂਤ	2. ਇੰਦਰ ਜਲ
3. ਪੇਸ਼ੀ	4. ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ
5. ਰੇਪ	6. ਚੁੱਪ
7. ਨਿਪੱਤਾ ਰੁੱਖ	

ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ-

1. ਰੁਪਹਿਲੀ ਛਾਂ	2. ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਉਰੇ
3. ਨਿਮਰਤਾ	4. ਪੱਤੀ ਪੱਤੀ
5. ਨਦੀਮ	6. ਲਾਲ-ਏ-ਬੇਜ਼ਾਰੀ (ਉਰਦੂ)
7. ਇਸ਼ਾਰੀਆ ਸੇ ਪਹਿਲੇ (ਉਰਦੂ)	

ਆਲੋਚਨਾ-

ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨ

1.3.3 ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਕਹਾਣੀ, ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਨਾਵਲੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਪਛਾਣ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 01 ਅਗਸਤ, 1934 ਨੂੰ ਸ੍ਰ. ਮੁਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਪਰਤਾਪ ਕੌਰ ਸਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਸੇਖਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੋਗਾ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਛੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਸੇਖਾ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਕਿਸਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਘੱਟ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1953 ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਜੇ. ਬੀ. ਟੀ. ਕਰਕੇ 1955 ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। 1957 ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ 1974 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ ਤੇ ਬੀ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 1957 ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਅਤੇ ਇਕ ਬੇਟੀ ਹੈ। ਸੇਖਾ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਸਮੇਂ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। 1974 ਤੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਕੇਲ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਬਣਾਉਣਾ ਆਦਿ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿੱਤਕ ਚੇਟਕ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਲੱਗੀ ਜਦੋਂ ਡਾਕੀਆ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਦੀ ਡਾਕ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ (ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ) ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਲਈ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਡਾਕ ਵੰਡਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਕਾਲਮ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਮਾਸਿਕ ਰਸਾਲੇ ਵੀ ਲਗਵਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ

ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਚਿਣਗ ਲੱਗੀ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਘੋਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦਾ ਚਾਚਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦੇ ਬੰਦ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਆਪ ਵੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈਆਂ ਲੋਕ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬੀਜ ਮੂਲਕ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਗੀਤ ਵੀ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗੀਤ 1957 ਵਿੱਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਉ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗਾਇਆ ਵੀ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੇਖਾ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਿਆ।

1957 ਈ. ਵਿੱਚ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੁਆਰਾ ਮੇਗਾ ਵਿਖੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਉਸ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ, ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸੇਖਾ ਨੇ ਸੱਚੀ ਘਟਨਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕੰਵਲ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਵੱਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੇਖਾ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪੁੰਗਰਦਾ ਸਾਹਿਤ' (ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਿਤ) ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਸਾਂਝੀਆਂ ਤੰਦਾਂ' ਅਤੇ 'ਤਿੱਤਰ ਖੰਭੀ' (ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਿਤ) ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ। 1993 ਈ. ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਉਦਾਸੇ ਬੋਲ' ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਚਰਚਿਤ ਹੋਇਆ।

1994 ਈ. ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੈਨਕੂਵਰ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਨਾਵਲੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ

ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੇਂਡੂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੇਰਵੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਹਿੱਤਕ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿੱਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਨਾਵਲ

1. ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ	2. ਭਗੌੜਾ
3. ਵਿਗੋਚਾ	4. ਬੇਗਾਨੇ

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

1. ਉਦਾਸੇ ਬੋਲ	2. ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਸੁਰਗ
3. ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਤੱਕ (ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ)	4. ਚੇਤਿਆਂ ਦੀ ਚਿਲਮਨ (ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ)

ਸਹਿ-ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਪੁੰਗਰਦਾ ਸਾਹਿਤ (ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
2. ਸਾਂਝੀਆਂ ਤੰਦਾਂ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
3. ਤਿੱਤਰ ਖੰਭੀ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
4. ਸਿਮਰਤੀ ਗੁੰਥ (ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ)
5. ਮੰਚ ਕਥਾ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
6. ਮੰਚ ਵਾਰਤਾ (ਵਾਰਤਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

1.3.4. ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿੱਤਕ ਸਫ਼ਰ ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਪਹਿਚਾਣ ਇਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਬਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੀ

ਸੁਰੂਆਤ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪਛੜ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1993 ਵਿੱਚ 54 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਪਿਛਲੇ 18 ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਲਗਭਗ 12 ਸਾਹਿੱਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਰਕੱਢ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1939 ਨੂੰ ਗੁਰਾਇਆ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਮਤੀ ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੰਘ ਢੇਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਚਾਰ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਵੀਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਠਵੀਂ ਕਲਾਸ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਾਇਆ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੈਦਲ 5-6 ਕਿਲੋ ਮੀਟਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਹੁਣ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਸਾਈਕਲ ਸੀ। ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਕਲਾਸ ਲਾਇਲਪੁਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਟੀਚਰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਪਰਤਾਬਪੁਰਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਜੂਨ 1962 ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ (ਇਕ ਜੁਲਾਈ 1962 ਨਵਾਂ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਊਚਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਇਆ ਸੀ) ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫ਼ੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਸ਼ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੇਥ ਓਪਰੇਟਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕੰਮ ਦੇ ਭਾਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਥਕਾਵਟ ਕਾਰਨ ਨੈਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਟੀਚਰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 1975 ਈ. ਵਿੱਚ ਨੈਟਿੰਗਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਟੀਚਰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਕੇ ਪੈਡਸਟੋਅ ਕੰਪਰੀਹੈਂਸਿਵ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਇਛਿਤ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈਣ ਤੱਕ ਨੈਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ 10 ਸਾਲ ਤੱਕ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਇੰਡੀਅਨ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਏਕਤਾ ਯੂਥ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਲੀਡਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। 1997 ਈ. ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਯੂਥ ਐਕਸਚੇਂਜ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਯੂਥ ਐਕਸਚੇਂਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਪਿਛਲੇ 25-26 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਵੀ ਸਭਾਵਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕੈਡਮੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ

ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਵੈਲਵੇਰਹੈਂਪਟਨ, ਸਾਉਥੈਮਟਨ, ਲੰਦਨ, ਕੇਵੈਂਟਰੀ ਅਤੇ ਸਾਉਥਾਲ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਬਹੁ ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ ਅਦਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਤਿੰਨ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉਰਦੂ (ਹਿੰਦ ਸਮਾਚਾਰ) ਹਿੰਦੀ (ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ (ਜੱਗ ਬਾਈ) ਵਿੱਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਲੜੀ ਵਾਰ ਪਾਠ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 10 ਲੱਖ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ' ਨੂੰ ਐਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਲਈ ਚੁਣ ਕੇ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 2008 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਆਈ. ਸੀ. ਸੀ. ਏ. 50+ ਸੰਸਥਾ 8 ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ 300 ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 81 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਨੈਜੁਆਨ ਆਗੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ-

1. ਜਿਦ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀ
2. ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ
3. ਗੜਵਾ ਕੁ ਦਰਿਆ

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

1. ਨੱਚਦੇ ਮੋਰਾਂ ਵਾਲੀ ਚਾਦਰ
2. ਕ੍ਰਾਸ ਲਾਈਨਜ਼
3. ਤੇ ਕਾਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ
4. ਕਥਾ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਦੀ (ਸੰਪਾ. ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਨਾਵਲ-

1. ਉੱਖੜੀਆਂ ਪੈੜਾਂ
2. ਸਰਘੀ
3. ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ
4. ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਇਸਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਇਹ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਤ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਮੂਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਤੌਰ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੂਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਹੂਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਹੂਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਲਾਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੱਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ,

ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੀਣ ਕੌਮਾਂ ਜਾਂ ਜਨ-ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬੀਤੇ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਹਾਕਮ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਧੀਨ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਤਾ ਦਿਖਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਲੁੱਟ-ਖੇਹ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੀ ਦਿੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਸਭਯ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਕੋਲ ਨਾਂ ਕੋਈ ਸਭਿਅਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਭਿਆਚਾਰ।

(ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ “ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ” 9)

ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਅਤਿ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਇਕ ਬੱਝਵੀਂ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨਣਾ ਵੱਡੀ ਚੁਨੌਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੇਚੀਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਸੂਤਰ ਵਿੱਚ ਬੰਨਣਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਚੁਨੌਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਪੁਨਰ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਗਾਤਾਰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਲਗਭਗ ਇਕੇ ਜਿਹੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਚੰਗੇ ਆਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਲਈ ਕਲਚਰ (Culture) ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲਾਤੀਨੀ-ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਲਟਸ ਰਾਹੀਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਜਾਂ ਉਪਜਾਊ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਧਰਮ ਪਾਲਣਾ, ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਦਿ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਜਾਂ 'ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ 'ਮਲ' ਭਾਵ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਜਾਂ ਸੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਰਦੂ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਤਰਬੀਅਤ ਜਾਂ ਤਹਿਜੀਬ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਉਪਰੋਕਤ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ, ਸੰਤਾਨ ਪਾਲਣ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਉਣ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼, ਸ਼ਿਲਪ ਕਲਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਸਿੱਖਿਆ, ਗਿਆਨ, ਕਾਰੋਬਾਰ, ਉਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜੋ ਜਿਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਗੱਲ ਕੀ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਰਸਾ ਇਸਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ

ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਨੂਰ “ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ” 9-10)

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪੂਰਕ ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰਿਆਉਣ ਕਾਰਨ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੋਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਚਿੰਤਕ ਈ. ਬੀ. ਟਾਇਲਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਸਭਿਅਤਾ ਉਹ ਜਟਿਲ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਲਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਕਾਨੂੰਨ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਦਤਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਉਧਰਿਤ, ਫਰੈਂਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ : ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ, 17)

ਟਾਇਲਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਏ. ਐਲ ਕੋਰਇਬਰ, ਏ ਗੋਲਡਨਵੀਜ਼ਰ, ਬੀ. ਮੈਲਿਨੇਵਸਕੀ ਆਦਿ ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜੋੜ-ਘਟਾ ਕਰਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਦੋ ਪੜਾਅ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ‘ਪਦਾਰਥਕ’ ਅਤੇ ‘ਗ਼ੈਰ ਪਦਾਰਥਕ’ ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਬਲਿਊ. ਐਫ. ਐਂਗਬਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਸੋਸਲ ਚੇਂਜ (ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਵਰਤਨ) ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਪਦਾਰਥਕ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ।

ਐਗਬਰਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਾਢਾਂ ਨੂੰ 'ਪਦਾਰਥਕ ਸਭਿਆਚਾਰ' ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ 'ਗ਼ੈਰ ਪਦਾਰਥਕ ਸਭਿਆਚਾਰ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਇਹ ਦੋ-ਪੱਖੀ ਵੰਡ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਹੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸੇ ਵੰਡ ਨੂੰ ਹੀ ਉਚਿੱਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

(ਉਦਰਿਤ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ "ਸੰਵਾਦ" 95)

ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਮੈਕਾਈਵਰ ਅਤੇ ਪੇਜ਼ ਨੇ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਤਰ ਨਿਖੇੜ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ,

ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਉਸ ਸਾਰੇ ਮੈਕਾਨਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਘੜਿਆ ਹੈ।

(ਮੈਕਾਈਵਰ ਅਤੇ ਪੇਜ਼ " ਸੁਸਾਇਟੀ, ਐਨ ਇੰਟਰੋਡਕਟਰੀ ਅਨੈਲਿਸਿਜ"498)

ਇਸ ਅੰਤਰ ਨਿਖੇੜ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ,

ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਨਿਖੇੜ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਪਦਾਰਥਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਹੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਰਖਦਿਆਂ, ਸਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਉਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਟੀਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਟਰੈਕਟਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਟਰੈਕਟਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਟਰੈਕਟਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇਗਾ। ਪਰ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਟੀਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ।

(“ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ” 69)

ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕੇਵਲ ਕੁੱਝ ਵੱਖਰੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਲੱਛਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਕਲਾ ਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸੁਹਜ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਗਿਆਨਾਂ, ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ/ਮਾਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਅ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਦੂਸਰੇ ਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਨਿਘਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ

ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਸਦੰਰਭ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਸਦੰਰਭ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਨੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਭਰਮ ਗ੍ਰਸਤ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੰਡਿਤ, ਅਯਥਾਰਥਿਕ, ਅਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਤੇ ਅਵਿਵੇਕਮਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਧਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਅਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਿਸ ਅੰਗ, ਪੱਖ ਜਾਂ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਪ੍ਰਤਿ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚਲੇ ਭਰਮ ਕਰਕੇ ਗਲਤ ਹੈ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ” 5)

ਅਜਿਹੀ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਫਰੈਂਕ “ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ” 14)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਣ। ਪੱਛਮੀ ਆਲੋਚਕ ਲੇਸਲੀ ਏ. ਵਾਈਟ ਅਨੁਸਾਰ –

ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਬੂਲ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਕ ਯੋਗਤਾ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਦ, ਹਥਿਆਰ, ਭਾਂਡੇ, ਵਸਤਰ, ਗਹਿਣੇ, ਰਸਮਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ, ਮੇਜ਼ ਮੇਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ, ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਆਦਿ ਹਨ।

(White Lesile A. “ Evolution of Culture” 3)

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਆਦਮ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜ਼ਹਿਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਵਸੀਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਜੱਦੋ-ਜ਼ਹਿਦ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਅਨੁਸਾਰ :

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਉਸ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਤੋਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ

ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਰਨ ਤਕ
ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। (‘‘ਖੋਜ ਦਰਪਣ, ਅੰਕ 24’’ 89)

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਫਰੈਂਕ
ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਤਿ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਜਨ-ਸਮੂਹ
ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚਲੀਆਂ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ
ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦੇ
ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕਲਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਖੇਤਰ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ
ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੱਛੀ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ
ਰਹਿਣਾ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਜਾਂ ਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦਾ ਦੌੜਨਾ।

(‘‘ਸਭਿਆਚਾਰ-ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ’’ 12)

ਆਪਣੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਫਰੈਂਕ ਕੁੱਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸੋਧ ਕਿ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ:-

ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਜੁੱਟ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਸਿਸਟਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ
ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਮਨੁੱਖੀ
ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(‘‘ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ’’ 23)

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ‘ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਅ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਜਾਂ ਖੜੋਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ
ਭਰਮ ਨਾ ਰਹੇ ਇਸ ਲਈ ਫਰੈਂਕ ਨੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ
ਇਕਾਈ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕਾਈ ਕੁੱਝ
ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੁੱਝ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ
ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ :

ਸਭਿਆਚਾਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚ ਮਨੁੱਖ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਆਚਾਰ-ਵਿਵਹਾਰ, ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਮੂਹ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਚ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਰੇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਿਰਜਣਾ, ਆਚਾਰ ਵਿਹਾਰ, ਕਾਰਜ, ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ “ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ” 4)

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗਿਣੇ ਮਿਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਮੇਟ ਸਕਦੇ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

1. ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜਾਂ ਕਰਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਵ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ।
2. ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਜੁੱਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੰਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।
4. ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਬਦਲਾਵ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਕ ਠੋਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

5. ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦਵੰਦਆਤਮਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਵ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਹਿਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਸੋਧ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਚਰਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਰਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਗਤੀ ਧੀਮੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੜੋਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ -

ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਇਹ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿੱਤ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਖੜੋਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਕ ਹੀ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁੱਝ ਜਾਂ ਬਹੁਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਖੜੋਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਖੜੋਤ ਵਾਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। (“ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ” 27)

ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਇਕ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਜਾ ਪੈਟਰਨਾਂ ਉੱਪਰ

ਪਰਿਵਰਤਨ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪੱਖ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੂਪ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਦਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕਾਰਣ ਹੀ ਅਸਾਵੇਂਪਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ।

(ਇਕਬਾਲ ਕੋਰ “ਖੋਜ ਦਰਪਣ, ਜਨਵਰੀ 1988, ਅੰਕ 29” 150)

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛੜੇਵੇਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਜ਼ਬਰੀ ਥੋਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬਾਹਰੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖਿੰਡਾਅ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਅਸਮਝ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਵਿੱਚ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਹੋ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਓ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਇਕ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ-ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਤਰਸ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਉੱਪਰ ਪਰਦਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਵੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲ ਵਨ ਵੇਅ (1999) ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋਨਾਂ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਮਾਨਵੀਂ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸੋਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੇਤ (2003) ਉਸਦਾ ਇਸ ਸਦੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਾਰਨ ਆਈ ਤ੍ਰੇੜ ਦੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ :

ਇਹ (ਨਾਵਲ) ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹੋਂਦ-ਮੁਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖਪਤ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਵੀ ਫਰੇਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀਂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਰੰਧਾਵਾ (ਸੰਪਾ.) “ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਨਾਵਲ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ” 92)

ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਰੇਤ' ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੱਥੋਂ ਕਿਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਰੇਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਮੈਟਾਫਰ ਵਜੋਂ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਉਸ ਖੇਡ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਰੇਤ ਦੇ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਤੋੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਜੀਦਗੀ ਰੂਪੀ ਸੀਮੈਂਟ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਪ ਭੇਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਇਕ ਤਿਕੋਣ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਿਕੋਣ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਰਵੀ/ਇੰਦਰ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤੀ ਮਰਦਾਵੀਂ ਹਉਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਤੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੰਵਲ ਨਾਵਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਪਨਾ ਸਕੀ ਹੈ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਧੀ ਵਾਲਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਪਤਨੀ ਵਾਲਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਪਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਤੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਉਸ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਘਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਰਵੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਨਾਲ ਤਲਾਕ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਉਹ ਐਂਡੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਵੀ ਨੇ ਆਪ ਤਾਂ ਹੁਣ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਜੀਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ, ਸੁਨੇਹਾ, ਫੋਨ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਕਾਹਲ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਰਵੀ ਦਾ ਫੋਨ ਮਿਲ

ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਐਡਰੈੱਸ ਹੀ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਵੇ, ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਂ ਤੇ ਖੂਬ ਲੜਾਂ। ਮਨ ਦਾ ਸਾਰਾ
ਬੋਝ ਹਲਕਾ ਕਰ ਲਵਾਂ।

(ਅਟਵਾਲ “ਰੇਤ” 101)

ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕੰਵਲ ਦਾ ਘਰ ਤੇੜਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ
ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਲਾਇਲਾਜ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਮਰਦਾਉਪੁਣੇ ਦੀ ਹਉਂ
ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੰਵਲ ਦੀ ਮਾਂ ਆਪ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੀ
ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਰਵੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪੱਛਮੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਕੰਵਲ ਆਪਣੀ
ਮਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ‘ਗੂੜ੍ਹਾ ਇੰਡੀਅਨ ਪਤਨੀ’ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਿਕੋਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਬੀਟਰਸ ਅਤੇ ਰਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੰਵਲ
ਨਾਲ ਤਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਵੀ ਬੀਟਰਸ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਟਰਸ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ
ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਨੂੰ ਉਹ
ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪੀਟਰ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਰਵੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ
ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਵੀ ਦੇ ਕਿਰਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਰਵੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ
ਸੰਬੰਧ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਰਵੀ ਦਾ ਘਰ ਦੁਬਾਰਾ ਟੁੱਟਣ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਰਵੀ ਕੋਲੋਂ
ਬੀਟਰਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਬਚਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ
ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬੀਟਰਸ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੀਟਰਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ
ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਬੜੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਰਵੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਹਟਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

“ਫਿਰ ਬੀਟਰਸ, ਤੂੰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਐਂ?”

ਇੰਦਰ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਤੇਰਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵਾਂ?

ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚਕਾਰੋਂ ਹਟ ਜਾਵਾਂ?

ਹਾਂ ਪਲੀਜ਼’

(ਅਟਵਾਲ “ਰੇਤ” 37)

ਇਸੇ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਕੰਵਲ ਅਤੇ ਐਂਡੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਐਂਡੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕੰਵਲ ਦੇ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਓ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਅੱਠ ਸਾਲਾ ਲੜਕੀ ਪਰੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਐਂਡੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੈਰੀ ਧਨੇਏ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਡੈਡੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਸਿੱਧਾ ਸਵਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੁਦੱਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੇ ਹੇਠਲੇ ਵਾਕ ਦੇਗਲੇਪਨ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਐਂਡੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਕ ਦਮ ਲਕੀਰ ਵਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਨ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੋਰਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫਿਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਇੰਡੀਅਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਝ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(ਅਟਵਾਲ “ਰੇਤ” 122)

ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਨਣ ਵਾਲੀ ਕੰਵਲ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ‘ਮੇਰਾ ਸਮਾਜ’ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਤੇ ਅਹਿਮ ਧਿਰ ਕਿਰਨ ਅਤੇ ਰਵੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਕਿਰਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਹਾਜੂ ਰਵੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸਦਾ ਰੰਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਰਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬੀਟਰਸ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੰਵਲ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਸਾਂਝ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਵਾਲਾ ਸਵੈਮਾਣ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਲੱਖ ਯਤਨ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਰਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਧਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਲੱਗ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ, ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਦੀ ਮਾਂ ਆਦਿ ਪਾਤਰ ਕਿਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਰੰਜਨਾ ਬਿਜਲਾਨੀ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰ ਦੇਹਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਵੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ

ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਉੱਪਰ ਡੇਰੇ ਪਾਉਂਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿਨਿਘਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੇ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਚਲਿਤ ਜਾਂ ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰਵੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨਫ਼ੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰਨ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖ਼ਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਤਿ-ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਪੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਰ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਦੇਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜਕ-ਬਣਤਰ, ਉਤਰ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(ਰੰਧਾਵਾ (ਸੰਪਾ.) “ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਨਾਵਲ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ” 96)

ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਵਜੋਂ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਨਾਓ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਅਤੇ ਜੁਆਨ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਉਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੇ ਇਛੁਕ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਤਨਾਓ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਖੀਵਾ ਅਨੁਸਾਰ :

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਅਲਗ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪਰਾਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਦਰੀਚੇ ਖੋਲਦੇ ਹਨ। ਸੋਚ ਨੂੰ ਨਵੇਕਲੇ ਪਾਸਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਨਵ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੌਰ

ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਅਮਲ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਈ ਤਨਾਓ/ਦਵੰਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(“ਖੋਜ-ਪੜ੍ਹਕਾ ਅੰਕ-40” 75)

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਨਾਓ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਬਲਕਿ ਇਹ ਤਨਾਓ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੰਮ ਪਲ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਧੀਆ ਘਰ ਵੀ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਦਾ ਹੋਰਵਾ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਉਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮੋਹਨਦੇਵ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਤਨਾਓ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਲੁਕ ਡੈਡ, ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇੰਡੀਅਨ ਨਹੀਂ,

ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਇੰਡੀਅਨ ਨਾ ਬਣਾ।

ਇਹ ਮੇਰੀ ਲਾਈਫ ਐ,

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੀਣ ਦੇ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਾਉਥਾਲ” 157)

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜਗਮੋਹਣ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਗਮੋਹਣ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

ਜੱਗਿਆ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਓਹ ਦੀ ਠੀਕ ਐ,

ਜਦ ਉਥੇ ਈ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਰੁਲਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਐ,

ਦੇਖ ਲੈ ਜਿੰਦਗੀ ਕਿੰਨੀ ਔਖੀ ਐ ਇਥੇ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਾਉਥਾਲ” 15)

ਪਿਉ-ਪੁਤਰ ਦੀ ‘ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕ’ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੋਚ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਰ ਹੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਸੱਚ, ਇਸ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਲੈ ਕੇ ਪਲੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਸਦਾ ਘਰ ਦੀ ਇੱਜਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਮੋਹਣਦੇਵ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਾਫ-ਸਾਫ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਗੁਜਰਾਤਨ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਉਦਾਸ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਮਨਿੰਦਰ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਖੇਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸੋਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਅਣਖ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਢੰਡੇਰਾ ਪਿੱਟਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਦੁਸ਼ਿਤ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਫਹਿਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਰ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਛੁੱਕ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਪਵਨ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਈਚਾਰਕ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਕਸੂਰ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਲੋਕ-ਮੰਚ ਤੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਗੁਰਨਾਮ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦਿਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ‘ਸਵੈ ਸੁੰਗੜਨ’ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਸਾਊਥਲ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਫੈਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਵਿਉਪਾਰ, ਉਪਭੋਗ, ਸਿਆਸਤ, ਕਲਾ, ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਸਵੈ' ਸੁੰਘੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਸਮੂਹਿਕਤਾ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਸਵੈ' ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਸੇਖੋਂ (ਸੰਪਾ) "ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ" 143)

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਥੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਨਾਓ ਸਿਰਫ 'ਆਪਣਿਆਂ' ਵਿਚਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਦੀ ਵੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਟੇਬੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਤਕਰਾਰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਤਨਾਓ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੇ ਪੀੜੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਨਾਓ ਜੋ ਉਥੋਂ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ-ਪੁਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤਨਾਓ ਜੋ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਖੁਲ-ਡੁੱਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਰੰਪਰਕ ਤੇ ਫਿਊਡਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪਲੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਸ ਤਨਾਓ ਵਿਚੋਂ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਉਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਨਾਓ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਵਨੀਤਾ "ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ-ਸੰਸਾਰ" 123)

ਆਧੁਨਿਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਦਸਹਿੱਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਪੂਰਵਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭੂ-ਹੇਰਵਾ, ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਵੇਕਲੀ ਕਲਾ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਰੂਪ

ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਪਰੰਤੂ ਇੰਦਰ ਜਲ, ਪੇਸ਼ੀ, ਸਪੋਸਰਸ਼ਿਪ ਅਤੇ ਰੇਪ ਆਲੋਚਨਾ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੇ ਹਨ।

ਪੇਸ਼ੀ ਨਦੀਨ ਪਰਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਮੂਲਕ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੁੱਝ ਅਹਿਮ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਮਨੋ-ਬਚਨੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੌਖਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਸੋਚ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕਲਪਿਤ ਧਰਮਰਾਜ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮਰਾਜ ਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਅਜਿਹੀ ਦੁਬਿਧਾ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਸ਼ਟ ਦਾਇਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚਮਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਟੱਕਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਮੋਹ ਰੱਖਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿਤਵ ਖੁਰਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਖੇਖਰ ਦਸਦਾ ਹੈ:-

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਭਿੰਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਘਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਲਈ ਅਸਤਿਤਵ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮਸਿਆ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨੂੰ ਵਿਖੰਡਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(“ਖੇਜ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ (ਸਤੰਬਰ 1994)” 46)

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਓ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਨਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਲੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਦਰਾੜ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਂ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਵਿੱਚਲੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਉਭਾਰ ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ :

ਉਸਨੇ (ਨਾਵਲਕਾਰ) ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਪਰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ‘ਕਰਮਾਂ’ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਉਹਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਸਿਰਫ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ (ਸੰਪਾ) “ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰ”

54)

‘ਰੇਪ’ ਨਾਵਲ ‘ਇੰਦਰ ਜਲ’ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਰਨੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਕੁਕਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਅਗਲੇਰੀ ਰਣਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਮਾਧੋ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਇੱਜਤ ਲਈ ਸੱਭ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਪੀ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਰਨੀ ਬਲਾਤਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਧੋ ਕੋਲੋਂ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਆਏ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਬਾਹਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਲੋਕ ਤੈਨੂੰ ਬਦਚਲਣ ਤੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਚਲਣ ਮਾਂ ਦਾ ਮੋਹਣਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤੰਗ ਕਰਨ।”

ਉਹ ਇਕ ਛਿਣ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ,

“ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁੱਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਪਰ, ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਖੇਰੂੰ-
ਖੇਰੂੰ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ।”

(ਪਰਸਾਰ “ਰੇਪ” 13)

ਮਾਧੇ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਧੇ ਲਈ ਕਿਰਨੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਹੁੰਦੇ ਭੰਡੀ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵੱਡਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਕਿਰਨੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮੇਘਨ ਨਾਲ ਹੋਏ ਕੁਕਰਮ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲਾਤਕਾਰ, ਵਰਗਾ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹਰ ਇਸਤਰੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੱਛਮੀ ਨਾਲ, ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਰਨੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ- “ਸਾਈਮਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਹ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰ ਔਰਤ, ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ, ਡਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।” (ਪਰਸਾਰ “ਰੇਪ” 72) ਤਾਂ ਸਾਈਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਮਾਧੇ ਕਿਰਨੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਲਿਆ ਸਾਈਮਨ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਸਾਥ ਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਸ ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੱਕ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਦੀ ਦਰਾਈ ਐਲੀਸਨ, ਅਤੇ ਨਿਕ ਆਦਿ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਕ ਦਾ ਕਿਰਨੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਬਲਾਤਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦਾ ਨਿੱਜੀ ਦੁਖਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਸਿਆ ਨੂੰ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਟਕਰਾਓ ਨਾ ਬਣ ਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਪਿਛਲੇ 13-14 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਛਾਪ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ 1993 ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤ ਕਲਾ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਖੜੀਆਂ ਪੈੜਾਂ (2005) ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਤਕ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਨਾਵਲ ਕਲਾ ਦਾ ਪਰਿਚੈ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ਬਲਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜਬੂਰੀ ਵਸ ਖਚਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਪਜੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾਵਲ ਸਰਯੀ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਿਆਹ-ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਐਲਾਦ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਦਰਾੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਨ ਨਾਈਟ ਸਟੈਂਡ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਉਸਰੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸਰੀਰਕ ਸਬੰਧ, ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਕਾਰਨ ਵਿਖੰਡਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਮਾਜ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਟੁੱਟ ਭੱਜ, ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ, ਦਵੰਦ, ਤਣਾਅ, ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਉਲਾਦ, ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਉਲਾਦ ਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਭੰਜਨ ਦਾ ਬਾਇਸ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ।

(ਬਰਾੜ “ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ- ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਜੁਗਤਾਂ” 216)

ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਕਥਾਨਕ ਸਰਯੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੱਸੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਸਰਯੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਗੀਨ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ

ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਸਰਖੀ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸੁੱਖ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਚਿਰਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਆਦੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਔਲਾਦ ਕਹਿਕੇ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜਮੀਨ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਰਜੀਤ ਜੌਹਲ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਿਆਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਹੋਈ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਉਹ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਖੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਉਸਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

“ਨਹੀਂ ਸਰਖੀਏ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਈ ਹਾਂ।

ਤੂੰ ਇਥੇ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਧੀਏ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਲ ਵੀ ਜੀਂਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਣਾ। ਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਕਿਵੇਂ ਜਰੀ ਹੈ ਮੈਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ ਸਰਖੀ” 50)

ਮਜ਼ਬੂਰੀ, ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸਰਖੀ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਦਾਤੀ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਨੂੰ 16-17 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਲਕ ਮਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ “ਉਸਦੀਆਂ ਵੀ ਕੁੱਝ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ” ਸਮਝ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਮੋਹ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਜੌਹਲ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬੋਰਡਿੰਗ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਜਸਮੀਨ ਵਰਗੀ ਚੰਗੀ ਦੇਸਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਸਮੀਨ ਜਦੋਂ ਛੁਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਖੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਸਰਖੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਪਿਤਾ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ‘ਵੰਨ ਨਾਈਟ ਸਟੈਂਡ’ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕਹਿ ਕੇ ਹਉ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਖੀ ਦੇ ਤਰਕ ਸਦਕਾ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਿਰਨ ਸਰਖੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਘੀ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਡੇਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਮੁਖੀ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਪਾਲਕ ਮਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸਰਘੀ ਅਤੇ ਡੇਵ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਣ ਤੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਗਲਪੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਸਦਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਐਲਾਦ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤਨਾਓ ਅਤੇ ਟਕਰਾਓ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਰਘੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ-ਦੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਦੁਖਾਂਤ ਕਾਰਨ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਗਾਥਾ ਦਸਿਆ ਹੈ-

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਰਘੀ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਦੁਖਾਂਤਕ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੋਲਾਜ਼ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ - ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ” 146-147)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਸਫਰ ਤਹਿ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਤਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸੁਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਗਹਿਨ ਸੰਕਟ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਖਦੀਪ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਸਨੂੰ ਬੇਗਾਨਗੀ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਧਕਦੀ ਹੈ-

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੌਖਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਪੀੜ ਕੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ- ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ” 24)

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭਿੰਨਤਾ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ) ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਜੌਹਲ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੀ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹੁਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਸਿਰਫ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਰਘੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝਿਆਂ ਕਰਦੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕਰੀਂ ਸਰਘੀਏ। ਪਰ ਇਹ ਗਲਤੀ ਮੇਰੀ ਥੋੜੀ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਜਹੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਤਾ। ਮੈਂ ਪੜਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਾਂ। ਦਸਵੀ ਫਸਟ ਡਵੀਯਨ 'ਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫਗਵਾੜੇ ਰਾਮਗੜੀਆ ਕਾਲਜ ਗਈ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਧਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਦਾ ਉਸ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਬਲਵੀਰ ਸਿਹੂੰ ਨੂੰ ਕੇਸਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਵਲੈਤ ਦੇ ਸਬਜਬਾਗ ਵਿਖਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਲਿਆ ਸੀ।”

(ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 13-14)

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੀ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੇਠ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਐਰਨ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਪਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਉਸ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੰਗੀ ਸਹਿਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਮਾਜਕ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਭੰਗ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ, ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ, ਗਾਲੀ ਗਲੋਚ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਹਿਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੱਕ ਤੋੜਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਸ਼ੀਲਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਗਲਤ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ

ਸੁਰਜੀਤ ਅੰਦਰੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਿਰਨ ਹੈ ਜੋ ਇਸੇ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਐਲਾਦ ਨੂੰ ਘਰ ਵੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸਰਯੀ ਅਤੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਛੂਟ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕੁਲਬੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਕਿਰਨ ਅਤੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਦੇ ਫਰੇਬੀ ਅਤੇ ਦੰਬੀ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਜਸਵਿੰਦਰ-ਕਿਰਨ ਅਤੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ-ਜੌਨ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਵਖਰਾਇਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਉਥੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੇਵਲ ਆਪਸੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਧਿਰ ਤੋੜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਡਾ. ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ (ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ” 79)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਕਲੇ ਅੰਦਾਜ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਮਿਆਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਿੱਟਾ

ਉਹ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੋ ਜੋ ਬਲਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬੀਤਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਭਾਅ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਟੈਕਸਟ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਅਣਛੋਟੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿੱਚ ਸਮੇਟਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਿਛਾਖੜੀ ਅਵਚੇਤਨ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਮਾਨਵੀ ਵਿਹਾਰ, ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਅਧੀਨ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ, ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪਾਸਵਿਕ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਚਤ ਹੋ ਰਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦਾ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵਰਗੇ ਮੁੱਦੇ ਨਾਵਲੀ ਟੈਕਸਟ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।

(“ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 10)

ਹਰ ਪੱਖ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੁਹਿੰਦਰ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਜੇਕਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਪੀਛੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇਕਰ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਮੁਹਿੰਦਰ ਅਤੇ ਬਲਕਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਹਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ ਜੇ ਇਹ ਫੇਰ ਕੁੜੀ ਹੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਬੋਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਦੇਣੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਾਅਮਦੀਦ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ? ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ’ਚ ਪਲਦੀ ਆਂਦਰ ਨੂੰ ਚਾਕੂ ਦੀ ਧਾਰ ਥੱਲੇ ਕਰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਕਠਨ ਹੁੰਦੈ..... ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 12)

ਮੁਹਿੰਦਰ ਦਾ ਪਤੀ ਬਲਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸੋਚ ਦਾ ਗੁਲਾਮ 'ਰਲਵੀ ਮਿਲਵੀ ਫੈਮਲੀ' ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਹਰ ਕਰਕੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਰੂਚੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਚੌਥੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਲੜਕਾ ਹੋਣ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਲੜਕੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣ ਤੇ ਬਲਕਾਰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਪਿੱਛੇ ਮਿਲੀ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਹਿੰਦਰ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲ ਕੇ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਲੜਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਫੈਮਿਲੀ ਕੰਪਲੀਟ ਸਮਝਣਾ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਬਲਕਾਰ ਅਤੇ ਮੁਹਿੰਦਰ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵਾਰਿਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਘਰ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਜੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਲੀ, ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਦੇ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡੇ ਇਆਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਕ ਤਨਾਓ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਵੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਖਲੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਜੋ ਤਰਕ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸਰਵਜੀਤ ਲਈ ਭਰਾ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਈਰਖਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਟੈਕਟਸ ਮੈਸੇਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਜਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਮੰਮ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਹੈ। ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੜਪਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸੀਜ਼ੇਰੀਅਨ ਨਾਲ ਜੰਮਿਆ.....ਲਾਡਲਾ। ਹੁਣ ਘਾਓ ਭਰੂ ਤਾਂ ਘਰੇ ਆਉ ਛੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ
ਦੀ ਮੇਰੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਆ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 85)

ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਲੜਕੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਸਰਵ ਅੰਦਰ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ
ਚਿੜਚਿੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਖਿੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਓ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਉਪਾਅ
ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ
ਮੋਹ ਕਾਰਨ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਪਾੜ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਹਿੰਦਰ ਜਦੋਂ ਡਾਕਟਰ
ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਲਿੰਗ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਕੈਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ
ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ
ਦੁਆਰਾ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੰਡੀਆਂ ਜਾ ਕੇ ਗਰਭਪਾਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗਰਭਪਾਤ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਖਿਲਵਾੜ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ:-

ਜੇ ਐਨ. ਐਚ. ਐਸ. ਤੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਰਵਾ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ
ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੰਡੀਆਂ ਜਾ ਕੇ ਕਰਵਾ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਪੁਛਦਾ ਕੋਈ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 20)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ
ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜੀਵੰਤ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਅਤੇ ਮੁਹਿੰਦਰ ਪੱਛਮੀ
ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਹਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਜ ਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਖੁੱਲੀ ਵਰਤੋਂ
ਕਰਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੇਵੇਂ ਬੈਠ ਕੇ ਵਾਈਨ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਸਰਵ ਦੇਰ ਰਾਤ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ
ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਹਿੰਦਰ ਉਸਨੂੰ ਡਾਂਟਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਦੀ
ਹੈ:-“ਦਸ ਦੇਣਾ ਸੀ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੈ। ਤੂੰ ਵੀ ਵਾਈਨ ਪੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈਂ, ਜੇ ਮੈਂ ਪੀ ਲਈ ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ
ਕੀ ਆਫ਼ਤ ਆ ਗਈ?” (ਧਾਲੀਵਾਲ “ ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 46) ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚੇ

ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਾਣਦਿਆਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਗਲੈਮਰ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਡਰੱਗਜ਼, ਨਸ਼ਾ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੈਕਸ ਆਦਿ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਹੋੜ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਪਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਆਪ ਦਿਖਾਵਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਦੇਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਰਵ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਲਫਜ਼ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

“ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਵਾਹੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ।

ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਰੱਖਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਜਮਾਨਾ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਡੈਡੀ.....?

ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬਦਲੋ.....।

ਜਿਸ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਜਿਸ ਸਮਾਜ 'ਚ ਅਸੀਂ ਜੰਮੇ, ਪਲੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹਾਂ, ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 158)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਰਵ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਜਾਚ ਆਧਾਰਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਝੁਕਾਅ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਵ ਨੂੰ ਇਕ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਕੈਸੀ ਹੋਈ, ਭਗੌੜਾ, ਵਿਗੋਚਾ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ

ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਖੁਰਨ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਗੋੜਾ ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਥੀਮ ਭਾਵੇਂ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਦੁਆਲੇ ਉਸਾਰਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨਾਂ, ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਆਉਂਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਸੰਕਟ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਹੁਦਿਸ਼ਾਵੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੁਖਬੀਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜੋ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦਾ ਤਿਉਂ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਹ ਗ਼ੈਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ ਜਾਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੁਰੇਖਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਇਖਲਾਕੀ ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੇਖਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੱਡਾ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਅਤਿਵਾਦੀ ਦਿਖਾਕੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੇਖਾ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲਦਾ ਚੈਕੋਸਲਵਾਕੀਆ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਜਰਮਨ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਜਾਤ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਰੂਪ ਉਸਨੂੰ ਇਥੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਡਰੈਸਲਰ ਨਾਂ ਦੀ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪਿਓ ਨਵ-ਨਾਜੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਖਬੀਰ ਅਤੇ ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਲਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਾਡੀ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਣਾਈ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ। ਡਰੈਸਲਰ ਆਪਣੇ ਕੱਟੜ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਿਧੜਕ ਹੇ ਕੇ ਵਿੱਚਰਦੀ ਹੈ। ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਜਰਮਨ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਛੱਡਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ-ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੰਤੁਲਿਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ :

ਹਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣਿਤਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸਮਝ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਗੋਰਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ (ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ)” 328)

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੁਖਬੀਰ, ਜੋ ਭਾਂਜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦਾ ਹੱਲ ਸੌਖੇ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਮੁਦਈ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਡਰੈਸਲਰ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸਾਂਝ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਰਤਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦੇਵ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

“ਦੇਵ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ ਬੜੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ’ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਲੱਤ ਮਾਰ ਜਾਣ।”

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 158)

ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਮਨੋਬਚਨੀ ਰਾਹੀਂ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਇਹ ਕੁੜੀ ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕੀ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਸ਼ਿਦਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ

ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਢਕਵੰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵਰਤਦਿਆਂ ਵੀ ਸੁਰੇਖਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।”

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 71)

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੁਖਬੀਰ ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੁਰੇਖਾ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੇਖਾ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੁਖਬੀਰ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥੀ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਡਰੈਸਲਰ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਉਸਦਾ, ਡਰੈਸਲਰ ਅਤੇ ਮੈਡਮ ਪਾਲ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਭਗੋੜਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਚਰਿਤਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਡਾ. ਉਪਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜੇ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ:-

ਸੇਖਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਡਿੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਸਵੈ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

(“ਨਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ - ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ” 96)

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਨਿਜਾਮ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚਲੀ ਨਸਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਮ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵਿੱਚਰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੁਰੇਖਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੁਖਬੀਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਹਾਰ, ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸੁਖਬੀਰ ਦਾ ਨਸਲੀ ਵਿਰੋਧ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਡਾ. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਪੱਖ ਸੋਚ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ:

ਲੇਖਕ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਹਾਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਨਹੀਂ ਮਿਥਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇੰਜ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ

ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਸਭਨਾਂ ਹੀ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਕੱਚ-ਸੱਚ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ (ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਕ)” 11)

ਡਰੈਸਲਰ ਅਤੇ ਦੇਵ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਰੈਸਲਰ ਵਿਪਰੀਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਲਾਪਦੀ ਬਲਕਿ ਸੁਖਬੀਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਲਿਬਾਸ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੁਖਬੀਰ ਦਾ ਡਰੈਸਲਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਪੱਕੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਰੋਚਿਕ ਤੱਥ ਇਹ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਿਰਫ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਡਰੈਸਲਰ ਵਰਗੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਡਰੈਸਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਉੱਪਰ ਨਸਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੁਖਬੀਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਮਨਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਡਰੈਸਲਰ ਉੱਪਰ ਨਸਲੀ ਚੋਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰਿੰਦਰ ਅਤੇ ਕਲਾਉਡੀਆ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਾਤਰ ਹਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰਿਤ ਮਾਣਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਦੇਵ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਚੰਗੀਆਂ ਤੇ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੁਖਬੀਰ ਗੋਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਵਫਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਖਬੀਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਸੋਚ ਹੈ ਤੇਰੀ ਸੁੱਖੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਲਤ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ’ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ?”

ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੇਖਦਾ ਜਿੰਨੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਐ ਸਭ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਵਸਦੀਆਂ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਐ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸੁਖੀ ਨੇ। ਗੋਰੇ ਗੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਵਫਾ ਨਾ ਕਹਿ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਘੱਟ ਹਾਂ?

ਉਹ ਬੇਵਫਾ ਨਹੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਹੈ।”

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 158)

ਸੇਖਾ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਂ ਵਿਹਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਥੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਸਾਰੂ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਪੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਖ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਰਵਪੱਖੀ ਨਿਪੁੰਨ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਜੇਕਰ ਸੁਰੇਖਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਨਫਰਤ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ ਸੁਰੇਖਾ ਮਾਨਵੀ-ਮੁੱਲਾਂ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਐਂਡਰਸਨ ਆਪਣੀ ਨਾਜੀ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਜ਼ਹਿਰ ਉਘਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਡਰੈਸਲਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ-ਨਾ ਕੁੱਝ ਚੰਗਿਆਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਫਰੇਬ ਅਤੇ ਕਮੀਨਗੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਜਰਮਨੀ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੋਕ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਦੁਹਾਜੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚਲੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ-ਖੋਰੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ

ਪਰਮਜੀਤ ਵਰਗੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਨੱਖੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਲਬੀਰ ਵਰਗੇ ਦੁਹਾਜੂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਲੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਹੁਤ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਖੇਲ੍ਹੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਮੁੱਠੀਆਂ ਬੰਦ ਹੀ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਡਾਂ ਬੱਝੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੇਢਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖੁਲਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 29)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਰੂਚੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਬਦਲਾਵ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਪਰ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਵੀ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਜਵਾਨ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਕੁੜੀਆਂ ਪਰਮਜੀਤ ਕੋਰ ਕੋਲੋਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਪਰਮਜੀਤ ਕੁਲਦੀਪ ਕੋਰ ਕੋਲ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਲਦੀਪ ਦਾ ਰੋਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

“ਸਭ ਖੇਰ ਖਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਗੋਰੇ ਗੋਰੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗ ਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਆਪ ਹੀ ਵੇਖ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ। ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਜੁਆਕਾਂ ਨੂੰ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਕਰ ਕਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਉਮਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਵੀ ਘਰ ਪੱਟੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 59)

ਪਰਮਜੀਤ ਨੂੰ ਕੁਲਦੀਪ ਦੀ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਸਮਝ ਆਉਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਣ ਹੋਈ ਫੌਜੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਰਮਨ ਆਪਣੇ ‘ਬੁਆਏ-ਫਰੈਂਡ’ ਨਾਲ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਮਨ ਲਈ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਭਾਵੇਂ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਖਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਵਾਨ

ਅਤੇ ਅਣਵਿਆਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰੇ ਭੱਜ ਜਾਣਾ ਭਾਰਤੀ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਅਸਹਿ ਪੀੜ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬੜੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ:-

“ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੜਪ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਫੈਜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਲੱਕ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਕੰਮ 'ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।..... ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਸੁੰਨ ਸੀ। ਖਾਮੋਸ਼ ਸੀ। ਜੁਆਨ ਧੀ ਦਾ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਰਦਲਾਂ ਟੱਪ ਜਾਣਾ, ਮਾਪੇ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 121)

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪੱਛਮੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਾਣ ਰਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਜੀਤ ਜਦੋਂ ਘਰੇ ਭੱਜ ਕੇ ਗਈ ਰਮਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਦੀ ਹੋਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੇ ਭਵਿੱਖ ਕੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਖਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਤ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਲਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਸਮ ਫਰੋਸ਼ੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਦ ਅਤੇ ਬੇਰੁਖੀ ਕਾਰਨ ਨਾ ਤਾਂ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਮੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਜਿੱਲਣ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਮਾਪੇ ਦੋਵੇਂ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਮਜੀਤ ਵਰਗੇ ਅਗਾਹਵਧੂ ਪਾਤਰ ਵਿਗੜਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਕਟ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਪਰਵਾਸ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਤੀਸ਼ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਨੌਜੁਆਨ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ

ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਉਜਰਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਸੰਤਾਪ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਲਕੇ ਕੇ ਰੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਘਟੀਆ ਪੱਧਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ‘ਸੋਨਚੜੀ’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਕੰਡੇ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਜਾਅਲੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਕੇ ਪੱਕੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣਨ ਦਾ ਢੰਗ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਆਦਿ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਪਰਮਜੀਤ ਨਾਲ ਹੇਠਲੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ:-

“ਕਈਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੇਸ਼ਾ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਾਇਆ। ਸਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਰਹੀ।

ਖਾਦਾ ਪੀਤਾ। ਹੋਮਆਫਿਸ ਤੋਂ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ, ਪੈਸੇ ਜੇਬ’ਚ ਪਾਏ ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰੇ ਜਾ ਰੱਖਿਆ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਤਾਂ ਡਰੱਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਭੰਨੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 158)

ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਇਸਤਰੀ ਕਾਰਨ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲਾ ਸੰਤੁਲਨ ਡਾਵਾਂਡੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਨਿੱਘ ਸਮਾਂ ਪੈਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ ਅਤੇ ਪਰਮਜੀਤ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਕਟ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸੋਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੋੜ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਜਿਨਸੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਪਸੀ ਤਨਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਤਨਾਓ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਲੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤਰੇੜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ 'ਸਵਾਰੀ' ਅਤੇ 'ਵਾਂਗਲੂ' ਦੇ ਅਰਥਯੁਕਤ ਮੋਟਿਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮੋਟਿਫ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸਵਾਰੀ' ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਇਕ ਡੋਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੋਟਿਫ਼ ਹੀ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਬਿਖਰਾਉ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਜੋੜਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਮੱਹਤਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਵਿਹਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ 'ਸਵਾਰੀ' ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਜਾਂ ਵਾਹਨ ਦਾ ਅਰਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨਾ, ਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ਸਵਾਰੀ ਬਣਨਾ ਆਦਿ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਨ ਜਾਂ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਵੀ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਟੈਕਸਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਦੀ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਅੜਾਉਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੇਰਵਿਆਂ, ਇਸਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਮੂਰਤ ਸੰਕਲਪ ਜਾਂ ਮੋਟਿਫ਼ ਵਾਂਗ ਇਸਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ਸੇਖੇ(ਸੰਪਾ.) "ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ" 91)

ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਪਾਤਰ 'ਸਵਾਰੀ' ਬਣਨ ਅਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਘੋਰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਲਗਭਗ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਹਰ ਪਾਤਰ ਸਵਾਰੀ ਬਣਨ ਜਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ 'ਆਪਣੇ-ਪੁਤਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਆਪਣਾ' ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣਾ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਸਾਨ ਵਧੇਰੇ ਚੁੱਬਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਢੁੱਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛਿੰਦਾ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਪੈਸੇ ਦੀ ਥਾਂ ਅਪਣੱਤਵ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਲਈ ਉਹ ਭਰਾ ਦੀ ਥਾਂ ਕੰਮ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਧੇਰੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰਹਿਤਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਸੇ ਨਾਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਮੋਹ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਮੇੜ ਉਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਛਿੰਦੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਲੜਕੇ ਗਾਗੂ ਦਾ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੀਸਰਾ ਭਰਾ ਬਲਦੇਵ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰਾ ਮੋਟਿਫ ਵਾਂਗਲੂ ਖੇਡ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਚਾਂਗਲੂ ਕਬੀਲੇ ਦੁਆਰਾ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਡ ਦਾ ਨਾਵਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੋਟਿਫ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦੋ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਂਗਲੂ (ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਰਗਾ ਸੰਦ) ਵਿਚਾਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲੀ

ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਵਾਂਗਲੂ ਸਵਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖਿਡਾਰੀ ਸਵਾਰ। ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗਲੂ, ਖਿਡਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਤਿਕੋਣੀ ਟੱਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਮੀਆਂ, ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਕਿੱਦਾਂ ਮੰਨ ਲਵਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਗੇਮ ਦੇ ਪਲੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪਲੇਅਰਾਂ ਤੇ ਵਾਂਗਲੂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਐ।”

“ਇਹ ਸੱਚ ਜੇ, ਪਲੇਅਰ ਖੇਡਦੇ ਜੇ ਵਾਂਗਲੂ ਦੇ ਪਾਟਣ ਤੀਕਰ,

ਜੇ ਵਾਂਗਲੂ ਪਾਟ ਜਾਸੀ ਤਾਂ ਦੇਵੇਂ ਪਲੇਅਰ ਜਿੱਤ ਜਾਸਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 37)

ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਤਿਕੋਣ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਿਕੋਣ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤਿਕੋਣ ਇਕ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਤੇ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਾਂਗਲੂ ਦੀ ਹਾਰ (ਟੁੱਟਣਾ) ਯਕੀਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੰਦਾ ਵਾਂਗਲੂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਖਿਡਾਰੀ। ਕਦੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗਲੂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖਿਡਾਰੀ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਤਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਰਾ ਸਿੰਦੇ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਤੇ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਸੂਰ ਅਲਾਪਣ ਵਾਲਾ ਬਲਦੇਵ ਜਦੋਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਨੂੰ ਸਾਫ-ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਗੂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਉਸਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਾਂਗਲੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਦੇਖੋ, ਤੁਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹਾ ਚੁੱਕੇ ਓ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਿਜ਼ਨਸ ਵਿੱਚ ਟਰੱਸਟਵਰਦੀ

ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਐ। ਗੋਰੇ ਸਾਲੇ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗੈਸ ਪੂਰੀ

ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਐ?

ਮੈਂ ਏਹਦੀ ਰੋਜ ਵਧਾਉਣੀ ਐ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਗਾਗੂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹੂ, ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਐ ਯਾਰ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 360)

ਨਾਵਲ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕਿ (ਜੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਂਗਲੂ ਬਣਦੇ ਹਨ) ਸਾਰੇ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ‘ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਐ ਯਾਰ’ ਕਹਿ ਕੇ ਬਲਦੇਵ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਂਗਲੂ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਾਂਗਲੂ ਦੀ ਇਸ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਾਂਗਲੂ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿਡਾਰੀ ਜੋ ਰਲ ਕੇ ਖੇਡਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਧਿਰ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਵਾਂਗਲੂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੱਦਾ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਦੁਆਰਾ ਗਾਗੂ ਨੂੰ ‘ਟਰੱਸਟਵਰਦੀ’ ਦੱਸਣਾ ਇਸੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਮੁਨੀਰ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਇਸ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮੱਹਤਵ ਹੈ।

“ਮੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੇਮ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬੰਦੇ ਤੇ ਐਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚਕਾਰ ਐ,

ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਐਜ਼ਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਗਲ ਸਹੀ ਜੇ ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੋਸੀ।”

“ਨਹੀਂ ਮੀਆਂ, ……………”

“ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਇਥੇ ਖਾਸੀਅਤ ਇਹ ਵੀ ਜੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਔਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਕੇ ਹੋਸੀ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 37)

ਇਥੇ ਭਾਈਚਾਰਾ (ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ) ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਂਗਲੂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਵਾਂਗਲੂ ਦੇ ਮੋਟਿਫ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੈਥੋਲਿਕ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਨਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਜੋਂ ਚਿਤਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸ਼ੌਨ ਦੀ ਭੈਣ ਐਲੀਸਨ ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਇਕ ਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੌਨ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ

ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੰਡਨ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੈਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੌਨ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸਮਾਜਕ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ-ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਦੇਵ, ਮੈਂ ਸਦਾ ਹੀ ਟਰੈਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਨਾਂ, ਮੈਂ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਚਲਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਐਲੀਸਨ ਨੇ ਇਹ ਪਾਪ ਕਮਾ ਲਿਆ, ਜੇ ਉਹ ਇਵੇਂ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 39)

ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਲਈ ਐਲੀਸਨ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ੌਨ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਤ ਬਲਦੇਵ ਨੂੰ ਐਲੀਸਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੈਰਨ ਨਾਲੋਂ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਲਈ ਕੈਥੋਲਿਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਤਲਾਕ ਸਬੰਧੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼-ਨਾਜਇਜ਼ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਦੇਹਰਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਐਲੀਸਨ ਵਾਂਗਲੂ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ੌਨ ਅਤੇ ਬਰਾਇਨ ਸਵੀਨੀ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਤਿਕੋਈ ਜੁਗਤ ਦੀ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਡਾ. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਥਾ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜੁਗਤ ਦਸਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਿਕੋਣ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਲਦੇਵ, ਗੁਰਿੰਦਰ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ/ਸ਼ੌਨ ਐਲੀਸਨ ਅਤੇ ਬਰਾਇਨ ਸਵੀਨੀ ਦਾ ਮੁੰਡਾ/ ਸਤਨਾਮ, ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ/ ਅਜਮੇਰ, ਸਤਨਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਿੰਦਾ/ਬਲਦੇਵ, ਮੈਰੀ ਅਤੇ ਟੈਂਡ/ਬਲਦੇਵ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਲੀ ਹਾਰਵੇ/ਬਲਦੇਵ, ਲਿਜ ਅਤੇ ਡੈਨਮਿਕ/ਬਲਦੇਵ, ਐਲੀਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ੌਨ/ਅਜਮੇਰ, ਸ਼ੈਰਨ ਅਤੇ ਸੈਮੀ ਆਦਿ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿਕੋਣਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ-

ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਗੇਲੇਰੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਾਂਝੇ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਥਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ

ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਤਿਕੋਣੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਵਿਉਂਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਦੂਜਾ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ।

(ਸੇਖੇ “ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ” 100)

ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜੇਂ ਵੱਧ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਨਿਘਾਹ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਗੁਰਿੰਦਰ, ਜੀਨ, ਲਿਜ਼, ਮੈਰੀ ਅਤੇ ਐਲੀਸ਼ਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੀ ਸੰਬੰਧ ਇਸਦੀ ਉੱਤਮ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਗਲਤਾਣ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਬਲਦੇਵ ਜਦੋਂ ਲਿਜ਼ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਰਤੀ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਦੰਬੀ ਚਰਿਤਰ ਹੋਰ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

“ਹਾਂ ਇਹ ਸੱਚ ਐ, ਪਰ ਏਹਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਏਗੀ,

ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਅੰਗ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਜ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।”

“ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ, ਇਹ ਇਕ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਇਕ ਸਿਸਟਮ ਐ ਜੋ ਕਿ ਗਲਤ ਐ।”

“ਨਹੀਂ, ਏਨਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸ਼ਾਇਦ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦੈ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 230)

ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ (Live in relationship) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਰਾਏ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ

ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਟ ਅਤੇ ਦੁੱਖਦਾਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹੋਂਦ ਮੁਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖਪਤ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਧਰੀ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਫਰੇਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਰਾਹੀਂ ਪਰੰਪਰਕ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਗਠਨ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

(ਹੁੰਦਲ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ”42)

ਇਹ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗਰਜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਮਾਜਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਵਿਸਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਅੰਨੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਗੁੰਮ ਗਵਾਹ ਜਾਣ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ‘ਸਵਾਰੀ’ ਬਣਨ ਅਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ ‘ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ’ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਰਾਤੇ-ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੁਹਣੀ-ਸੁਨੱਖੀ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਸੁੱਖੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਰੁਤਬੇ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੁੱਖੇ ਦੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਮਾਪੇ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਭਵਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਉਹਦਾ ਤੇ ਤਾਰੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਖੇਤ ਵੇਚ ਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸੱਤਾਂ ਖੇਤਾਂ ਦੀ
ਆਮਦਨ ਤੇ ਐਡਾ ਟੱਬਰ।”

ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਦਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਅਟਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ,

“ਸੋਚਦਾਂ, ਸੁੱਖੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿਆਂ। ਇਦ੍ਰੇ ਪਿੱਛੇ ਬਾਕੀ ਟੱਬਰ
ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਉ। ਘਰ ਦਾ ਨਰਕ ਧੋਤਾ ਜਾਉ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ” 15)

ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਕੁਲਤਰਨ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਘਰ ਦੇ
ਉਹ ਧੋਣੇ ਨਹੀਂ ਧੋ ਸਕਿਆ ਜਿਸਦੀ ਉਮੀਦ ਉਹ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲਗਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਨੇ ਇਹ
ਨਾਵਲ 2009 ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚਲੀ ਇਹ ਸਮਸਿਆ ਅੱਜ 10 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਇਕ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਤਰਨਾਕ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ
ਰਾਹੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਠੱਗੀ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ
ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਹੁੰਦਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਗੰਧਲੇਪਨ ਦਾ
ਕਾਰਨ ਇਸੇ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਹਾਸਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਗਿੱਦੜਸਿੰਗੀ
ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰੇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਰਕੀਬ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ
ਇਸਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ, ਘਰ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮੰਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ
ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸੀ ‘ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ’ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲ
ਸਕਦਾ ਹੈ।..... ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਫਰਜ਼ੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼
ਬਣਾ ਕੇ ਇਹ ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ
ਵੀ ਇਸ ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜਾ ਦਿੱਤਾ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ” 117)

ਅਵਤਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਤਰਲੋਚਨ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦਾਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਅਤੇ ‘ਚਾਚੇ-ਭਤੀਜੀਆਂ’ ‘ਮਾਮੇ ਭਾਣਜੀਆਂ’ ‘ਭੂਆ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਕੁੜੀ’ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਫਰਜੀ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇਣਾ, ਗਿਆਨੇ ਦੁਆਰਾ ਸੁੱਖੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਫਰਜੀ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖੇਡ ਵੀ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਲੰਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਖੀ ਆਪਣੇ ਦਿਓਰ ਬੇਗੋ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਕਤੀ ਤਲਾਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਜੰਮੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਬੇਗੋ ਨੂੰ ਹੀ ਲਿਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, (ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲੜਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਬੇਗੋ ਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਕੀ ਭੈਣ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬੇਗੋ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ‘ਅਹਿਸਾਨ’ ਜਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਬੇਗੋ ਨਾਲ ਨਜਾਇਜ਼ ਸਬੰਧ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਕੇ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਤਰਲੋਚਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਅਸਭਿਅਕ ਕਾਰੇ ਉਸਦੇ ਦੋਹਾਂ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿੰਦਰ ਕੋਰ ਅਨੁਸਾਰ :-

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕੁਕਰਮ, ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਪਾਸਾਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।

(“ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਨਾਵਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ” 37)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਇਕ ਮੁੱਲਵਾਨ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਸੂਚਕ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਾਮ

ਤੇ ਜੇ ਗ਼ੈਰ-ਇਖਲਾਕੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤਾਰਾ ਦਿਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਮਨੋਕਲਪਿਤ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਪਰੰਪਰਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇਥੇ ਡਾਲਰ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਲਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਿਆਹ ਸੱਤ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਜੁਗਾੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ (ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ)” 92)

ਇਸਦੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਬੋਗੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਉਸ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੁੱਖੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਕਿਸੇ ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਦਾ ਸਜੀਵ ਚਿੱਤਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਟਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਥੋੜ-ਚਿਰਾ ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਤਵੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ੀਤਲ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੀਤਲ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਗਰੁਰੀ ਕਾਰਨ ਬੇਲੋੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਾਣਦੀ ਹੋਈ ਫਰਜਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲਾ ਦੁਖਾਂਤ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-
ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਦੁਚੁੱਤੀ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਸਤਵੀਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਮੇਰਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਦੁਹਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਸ.... ਸੀਤਲ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ
ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ,
ਇੱਕਠੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਸਿਰਫ ਬੱਚਿਆਂ ਕਰਕੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਆਲ੍ਹਣੇ
ਪਾਈ ਬੈਠੇ ਹੋਣਾ ਸੀ..... ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਸੀਤਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਟੱਪ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ
ਲਕੀਰ ਫੇਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 25)

ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੋਂਦ, ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਮਨ-ਲਭਾਉ
ਖੁੱਲਾਂ ਦੀ ਤਿਕੋਈ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਚਰਿਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੇ
ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ‘ਆਪਣਿਆਂ’ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ, ਗੋਦ ਲਏ
ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਕਾਰਨ ਮਤਰੇਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ
ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਆਪਣਿਆਂ ਦੁਆਰਾ
ਮਾਨਸਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕੜਵਾਹਟ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ
ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਦਾਰਥਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਨੂੰ ਬੌਣਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ
ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਥੇ
ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਫਲ ਹੈ
ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੇ ਵੱਧ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਨਸੀਬ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੀ ਗਲਪੀ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪਰਤ ਦਰ-ਪਰਤ ਉਘੇੜਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਜਿਉ-ਜਿਉ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਨਸੀਬ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਸੀਬ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਗਾੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਸਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜਨਮ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਉਪਜ ‘ਜੰਮਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਗਈ ਡਾਇਨ ਦੀ ਉਪਾਧੀ’ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਈ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਭੂਆ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਗੋਦ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਪੇਤਲੇ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਭੂਆ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਗੱਲ-ਗੱਲ ਤੇ ਝਿੜਕਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਉਸ ਅੰਦਰ ਬੇਗਾਨਗੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

‘ਸੀਬੋ, ਆਹ ਕਰਦੇ। ਸੀਬੋ, ਅਹੁ ਕਰਦੇ’, ਦੀਦੀ ਤੇ ਗੋਲਡੀ ਵੀਰ ਜਾਂ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਖੇਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਰੀ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦੀ ਫਿਰਦੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੈਕਰਾਈਆਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਓ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਪੜਨ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਖਾਣਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਕੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨੈਕਰਾਈ ਧੀ ਹੋਵਾਂ।”

(ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 28)

ਨਸੀਬ ਦੀ ਭੂਆ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਆਹੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਘਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਸਮਾਨ ਫੁਫੜ ਹੱਥੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ‘ਚਗਲ, ਕੰਜਰੀ ਅਤੇ ਕੁੱਤੀ ਰੰਨ’ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਸੀਬ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਜ਼ਲੀਲ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਸੀਬ

ਦੇਹਰੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀ ਹੋਈ ਇਕੱਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਿਰਨੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਪ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਪਰੰਤੂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪੀੜ ਕਿਰਨੀ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਤਰ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਕਿਰਨੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਪੱਤ ਗਵਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਨਸੀਬ ਆਪਣੇ ਕਰੀਬੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੱਥੇ ਹੀ ਹਵਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਵੀ ਉਸਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕਰਕੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਅਤੇ ਗੋਦ ਲਈ ਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਕਾਰੇ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਦੁਖਾਂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੂਆ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੀ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਨਸੀਬ ਕੋਲ ਲੈ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਹੀ ਉਪਾਅ ਬਚਦਾ ਹੈ।

“ਮਨਾ ਜਿਹੜੇ ਇਜ਼ਤਾਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸੀ, ਉਹੀ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਹੁਣ ਜੀਅ ਕੇ ਵੀ ਕੀ ਕਰਨਾ।”

(ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 31)

ਪਰੰਤੂ ਨਸੀਬ ਦੀ ਬਦਨਸੀਬੀ ਇਹ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਤਮ- ਹੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਨਸੀਬ ਦੀ ਇਸ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚਰਦੀ ਹੋਈ ਨਸੀਬ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਿਤਰਕੀ ਅਵਚੇਤਨ ਵਾਲੇ ਮਰਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭੋਗਦੀ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ- ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ” 65)

ਨਸੀਬ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਦੇ ਫੁੱਫੜ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਬਲਵੰਤ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਾਜਿਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਮੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ

ਤਲਾਕ ਲੈ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਕੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਸੀਬ ਫਿਰ ਇੱਕਲੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਨਸੀਬ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਬੀਰੀ ਉਸਨੂੰ ਭੈਣ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇੰਡੀਆਂ ਰਹਿੰਦੇ ਭਰਾ ਸਤਵੰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਵੀ ਸਿੱਟਾ ਬਲਵੰਤ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਨਸੀਬ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸ਼ਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਜਿਸ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਿਆਰ ਡਿੱਗਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਦਲੇਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੋਵੇ। ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾਰੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਤਿ-ਘਿਣੇਣਾ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਾਂ ਲਈ ਜੇ ਸਜਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਿੱਤ ਵੇਖਦੇ ਅਤੇ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ।

ਗੋਦ ਲਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਤਰੇਏ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਸੀਬ, ਭੂਰੀ ਸਿੰਮੀ ਤੇ ਬੱਲੀ ਆਦਿ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਸੀਬ ਤੇ ਬਾਅਦ ਭਰਭੂਰ ਕੋਰ ਭੂਰੀ ਅਜਿਹੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਮਕਰੇਈ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਕਾਰਨ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮਾਮੇ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈਣਾ ਉਸਦੀ ਮਾਮੀ ਅਤੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਗੁਆਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਨਸੀਬ ਦਾ ਲੜਕਾ ਬੱਲੀ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਮਤਰੇਏ ਪਿਤਾ ਹਰਬੰਸ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੇਸਤ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਬੱਲੀ ਭਾਰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿੱਚਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰਬੰਸ ਉਸ ਲਈ ਉੱਪਰਾ ਮਰਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇਸਤ ਐਂਡਰੀਸਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਕੀ ਪਤਾ ਉਹੀ ਤੇਰਾ ਸਕਾ ਬਾਪ ਹੋਏ ਤੇ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਤੇ ਇਥੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਬੱਲੀ, ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਬੜਾ ਲਾਭ ਮਿਲੂ। ਮਿਸਟਰ ਰਾਬਿਨਸਨ ਮੇਰਾ ਮਤਰੇਆ ਬਾਪ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮੰਨਦੈ ਤੇ ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਚੀਜ ਮੰਗਾ, ਉਹ ਝੱਟ ਲਿਆ ਦਿੰਦੈ। ਦੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰਾ ਸਕਾ ਬਾਪ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਫਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦ ਕੇ ਘਰੋਂ ਤੋਰਦੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਜਾਂ ਈ ਮੌਜਾਂ ਨੇ। ਤੂੰ ਵੀ ਮੌਜਾਂ ਕਰੋਗਾ।”

(ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 210-211)

ਤਾਂ ਬੱਲੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਮਤਰੇਏ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਹਿਜਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਬੰਸ ਅਤੇ ਨਸੀਬ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦਾ ਸਕਾ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੋਦ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਸੀਬ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸਿੰਮੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਬੱਲੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੰਮੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਾ ਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜਿਆਦਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਸੀਬ ਨੇ ਆਪ ਗੋਦ ਲਏ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਮਤਰੇਏ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਭੋਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਭੱਜ ਦੌੜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਬੀ ਸਿਟਰ (ਬੱਚੇ ਪਾਲਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ) ਕੋਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਵਸ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੇ ਰਹੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਗੌਣ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੱਲੀ ਅਤੇ ਸਿੰਮੀ ਦੀ ਬੇਬੀ ਸਿਟਰ ਵਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਸਵਾਉਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਕੰਮ ਕਾਜੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਪਹਿਲੂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜਾ

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚਲੇ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚਲਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਤਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਦੇ-ਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਆਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਥਾਨਿਕ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭਵਿੱਖ ਮੁਖੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਵੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧੀ ਸਲਾਹ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਸੁਦਾਗਰ ਸਿਆਂ, ਪਾਧਾ ਨਾ ਪੁੱਛ, ਇਹ ਚੈਕ ਕਰ ਲੈ

ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਕਿੱਦਾਂ ਦਾ ਐ, ਜੇ ਚੰਗਾ ਐ ਤਾਂ ਕਰ ਦੇ ਵਿਆਹ।

.....

.....

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਚੋਪੜੇ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ,

ਬੇਦੀ 'ਤੇ ਫੇਰੇ ਲਏ, ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨਾਲ,

ਏਦਾਂ ਈ ਮੁੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਓ ਕਿ ਵਿਆਹ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਫੇਰ ਵਿਆਹ

ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕਰੋ,

ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਆ, ਜਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 17-18)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਸੋਨਮ ਆਪਣੇ 'ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ' ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੋਤਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੁਆਏ ਫਰੈਂਡ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਨੂੰਹ ਰਾਜੀ ਉਸਨੂੰ ਜਮਾਨੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸਜਾ ਭੁਗਤ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਕਾਹਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਲਗ ਗਈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ,
ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਗੁਆ ਬੈਠਾਂ, ਬੱਸ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਹੋਇਆ,
ਜੇ ਮੈਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਟੱਬਰ ਸਾਂਭ ਲੈਂਦਾ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 95)

ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਮਨਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਮਨਪਸੰਦ ਲੜਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਜੇ. ਬੀ. ਸੇਖੋਂ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਇਕ ਨਵੇਂ ਉਪ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੈਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਤਤਕਾਲੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਅਧੀਨ ਰੇਖਾਂਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਹੱਲ ਤਲਾਸ਼ਦੀ ਹੈ।

(“ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ” 210)

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਖਾਸ ਕਰ ਨੈਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੁਖਾਂਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਕੰਨਫਿਊਜ਼ਡ ਦੇਸੀ’

ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੁਆਲ ਉਠਾਉਣਾ ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਾਪੇ ਵੀ ਵਾਹ ਲਗਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਥੋਪਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜਿਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਹਨ ਉਹ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਲਈ ਗੋਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਛੱਤ ਥੱਲੇ ਰਹਿਕੇ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੰਭੀਰ ਸਿੱਟੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜੇਲ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੁਮਣ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਕੀੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਾਣਾ, ਜਗਮੋਹਨ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਡਰੱਗਜ਼ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋਣਾ, ਪ੍ਰਦੁਮਣ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਗੋਅ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ” ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਦਰਦ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਦਰਦ ‘ਸਾਊਥਲ’ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਨਾਓ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਚੀਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਡੂੰਘੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੇਠਲੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸਦਾ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਇਹ ਸਾਲਾ ਕਾਹਦਾ ਮੁਲਕ ਆ, ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕੀ ਖਟਿਆ,

ਟੱਟੂ?... ਉਲਟਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਗਵਾ ਲਿਆ। ਔਲਾਦ ਗਵਾ ਲਈ,

ਦੇਖ ਸਾਡੇ ਵਲ, ਸਾਡਾ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਣਾਂ ਦੇ ਰੁੱਖ ਵਾਗੂੰ ਇੱਕਲੇ ਆਂ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਫੁਕ
ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਆ,

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਢਾ ਦੇਣ ਆਉਂਣਾ ਕਿ ਨਹੀਂ।

..... ਹੁਣ ਆਹ ਦੂਜੀ ਜਾਤ ਵਿੱਚ, ਦੂਜੇ ਰੰਗ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਿਆਏ ਦਾ ਵਿਆਹ
ਕਰਨਾ ਕਿਤੇ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਆ, ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਰਨਾ ਈ ਆ ਇਹ, ਮਰ ਰਹੇ ਆਂ”

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 18)

ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਬਲਕਿ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ
ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-
ਕੀਮਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ
ਜਾਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੋਰਵੇ ਨੂੰ ਅਰਥਹੀਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸਾਂਡਰਾ ਦੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਆਈਰੀਨ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਸਾਂਡਰਾ ਦਾ ਦੇਸੀ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ
ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇਸ
ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਸਾਂਡਰਾ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਅਮਰ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦੇ
ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ‘ਲੀਅ’ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਡੈਨੀਅਲ ਹੀਲੇ ਨਾਲ
ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ
ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ
ਤਨਾਓ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ
ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਅਣਭਿੰਨ ਰਹਿਣਾ
ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਹਿਜਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚਰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਮਾਰਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧੰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਲੜਕਾ ਰਾਜੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਗੇਰੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਕੇ ਅਲਗ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਸਕਾਰ ਤੱਕ ਹੀ ਉਥੇ ਠਹਿਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਮਾਧੇ ਵੀ ਆਪਣਿਆਂ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਕਾਰਨ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣ ਕੇ ਅਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਤੱਕ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਵਿਰੁਢ ਹੋ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਜੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਰਨੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਲੋੜ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਸਦਾ ਖਾਲਸਾਈ ਬਾਣਾ ਵੇਖ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਰਿੱਕੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ-ਪੀਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

“ਪਾਪਾ ਕਮ ਐਂਡ ਲੁਕ ਮੰਮੀ’ ਜ ਫੈਸੀ ਡਰੈਸ।

..... ਮੱਮ ਯੂ ਲੁੱਕ ਨਾਈਸ ਇਨ ਦੈਟ ਫੈਸੀ ਡਰੈੱਸ।

ਉਹ ਸਟ ਆਪ। ਕਿਰਨੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਟਪਟਾ ਕੇ ਬੋਲੀ,

ਇਟਸ ਨੈਟ ਏ ਫੈਸੀ ਡਰੈਸ, ਇਟਸ ਖਾਲਸਾ ਡਰੈਸ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਇੰਦਰ ਜਲ” 408)

ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਸਰਾਸਰ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਾਪੇ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ

ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲ ਉਲਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਨਣਗੇ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਪਰਤਾਪੀ, ਚਾਨਣ ਸਿੰਘ, ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਨੂੰ ਦਰਸਾਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਨਾਵਲ ਵਿਗੋਚਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੌਰਵਮਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੇ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕੋਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਝੁਕਾਅ ਅਤੇ ਗੈਂਗ ਵਾਰ ਦੀ ਮਾਰ ਕਾਰਨ ਭਰਾ ਮਾਰੂ ਨੀਤੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਜਾਹਿਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਅਨੁਸਾਰ-

ਇਹ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਬਹਾਦੁਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਭੂਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰਮਾਇਆ ਹਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਉਸੇ ਹੀ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਣ-ਮੱਤੇ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਅਣਜਾਣ ਹੈ ਬਲਕਿ ਬੇ-ਮੁੱਖ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੁਖ ਵਾਲਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਕਸ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

(“ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ - ਨਾਵਲ - ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ” 22)

ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਮੇਈ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਟਲ ਤੇ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ 1919 ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਜਮਾਤੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਜਲੇਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਜਲੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੌਬੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾਂ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਦਨਸੀਬੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਗੈਂਗ ਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੌਬੀ ਦਾ ਟਕਰਾਓ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾਉਣਾ ਸਰਬਜੀਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦੀ ਬਣੀ ਸਮਾਜਕ ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਰੋਲਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ-

“ਬੌਬੀ, ਸਾਡੇ ਵੱਡ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਦਾਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਤੇਰੀਆਂ ਸੋਆਂ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾਗੀ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 11)

ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਵਾਂ ਤਰਕ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਸਲਵਾਦ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਜੁਆਬ ਵੀ ਉਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਠੋਸ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਫੈਸਲਾ ਪਾਠਕ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬੌਬੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

“ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਬਦਲਣੀ ਪੈਣੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਜਨਮ ਏਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋਇਆ, ਸਾਡਾ ਬਾਪ ਵੀ ਇਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਵੀ। ਇਹ ਗੋਰੇ ਵੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸਾਂ 'ਚੋਂ ਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਵੱਸੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਦੀ ਡੇਢ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਫੇਰ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਚਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਚਾ ਦਿਓ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 77)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਜਾਂ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁੱਝ ਬਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪਾਠਕ ਉੱਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਗਦਰੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਕੀ ਹੈ? ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭੁਲਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਲਾਭ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਿੱਛੇ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ? ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਹਨ ਜੋ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾ ਉਠਾ ਕੇ ਨਾਵਲੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਅਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੁਦਾਇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰੋੜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਆਯਾਮ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਉਹ ਪੁਰਵਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦੇ ਉਸ ਸਥਾਪਿਤ ਬਿੰਬ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅੰਤਰ..... ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ

ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਜਾ ਫਿਰ ਵਿਸ਼ਾਦ ਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ” 153)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਿਆਂ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਗਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਨਿਰਪੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਚ ਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰੋੜ ਪੱਧਰ'ਤੇ ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚਰਦੀ ਹੋਈ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

(ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰ - ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ - ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ” 61)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜਾ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਾਣੀਆ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਵੇ ਆਯਾਮ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ

ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਇਕ ਸਬ-ਥੀਮ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੁੱਜਾ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਗੁਣਗਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਗਰੇਵਾਲ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਸਲਵਾਦ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਸਲਵਾਦ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਕੋਈ ਗਲਤ ਰਾਏ ਬਣਾ ਕੇ ਇਥੋਂ ਜਾਣ, ਇਸ ਲਈ ਕੁੱਝ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਨਸਲਵਾਦ ਹਾਲੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ। ਹਾਲੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਾਊਥਲ ਦੇ ਐਨ ਵਿੱਚਕਾਰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਹੈ, ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਾਰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਗੋਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗੋਰੇ ਵਲੋਂ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਉਪਰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਹਮਲਾ ਸੀ, ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹੀ ਵੇਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਲਾਰ ਨਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮੇਨ ਸਟਰੀਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਲਾਈ ਸੀ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਾਊਥਲ” 169)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਇਕ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਉਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਰੇਵਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਮਣ ਇਸਦਾ ਹਲ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ‘ਦੁੱਧ ਧੋਤੇ’ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ

ਸਮੇਂ ਉਹ ਬੜੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਜੁਆਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬਾਹਰੋਂ ਚਮਕਦੀ ਚਾਦਰ ਉੱਪਰ ਧੱਬਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੁਝਾਣ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਪੱਛਮੀ ਕਾਇਦੇ-ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਉਲਘਣਾ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਲਬੀਰ, ਕੁਲਜੀਤ ਤੇ ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬੇਬੀ ਆਦਿ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।

ਨਸਲਵਾਦ ਜਾਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਥੀਮ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਨਸਲੀ ਕੀੜਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਉੱਚਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ/ਹੰਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੈਂਡੀ ਭਾਰਤੀ ਲੜਕੇ ਅਮਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਪੈਟਰਿਕ ਹੇਜ਼ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਦੱਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਪਰੋਕਤ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਨ।

“ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਇੰਡੀਆਂ ਰਿਹਾ ਐ..... ਇਹ ਕੁੱਲੀ ਲੋਕ ਇੰਨੇ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਆਹ ਸਕਣ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 31)

ਜਾਂ

“ਐਨਥਨੀ, ਵੈਸੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਲੱਗਦੀ ਐ ਕਿ ਪੂਰੀ ਕਾਉਟੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਨਾਂ ‘ਹੇਜ਼’ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਐ,

ਲੋਕ ਕੀ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਹੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਨੇ ਇਕ ਪਾਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 35)

ਅਮਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੋਰੇ ਅਫਸਰ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਅੜਚਨਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰ ਨੂੰ

ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੀ ਮਿੱਤਰ ਸਾਂਡਰਾ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੋਰੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਮਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਮੇਰਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਹੱਥੋਂ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੂਰੀ ਤਨ ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅਫਸਰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਕਢਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਰ ਉੱਪਰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਮਰ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਦੁੱਖੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਂਦਾ ਹੈ।

“ਯੰਗਮੈਨ, ਹਮਨੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਕਤ ਦੇਖਾ ਹੈ,
ਜਬ ਮੈਨੇ ਜੋਬ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀ ਤੇ ਮੈਂ ਅਕੇਲਾ ਥਾ,
ਮੁਝੇ ਇਤਨੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਪੜਾ ਕਿ ਪੁਛੇ ਨਾ,
ਮੇਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ਨ ਭੀ ਸਭ ਸੇ ਆਖਰ ਮੇਂ ਹੂਈ,
ਮੇਰੇ ਸੇ ਬਹੁਤ ਜੂਨੀਅਰ ਮੇਰੇ ਅਫਸਰ ਬਨ ਗਏ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 36)

“ਸਰਘੀ” ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸੁਆਰਥੀ ਤੇ ਦੰਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਸਲਵਾਦ ਰੂਪੀ ਦੇ ਪੁੜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਰਨ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਕਾਰਨ ਸਮਝੋਤਾਵਾਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਨਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਨਜਾਇਜ਼ ਔਲਾਦ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਲਈ ਕੱਟੜ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹਾਂਗੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਿਛੋਕੜ ਕੀ ਹੈ,
ਇਸਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਕਿਹੜੇ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਸ ਟਾਪੂ ਤੇ ਵਸੇ ਸਨ?”

ਇਸਦੇ ਫੀਚਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਵਡਾਰੂ ਵੀ ਕਦੀ ਇਸ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹੋਣਗੇ।”

(ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 243)

ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਜਿੱਥੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਹ ਹੋਰ ਪਾਤਰ ਸ਼ੀਲਾ ਵੀ ਇਸੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਭਾਵੇਂ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਗਲਤ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਨਸਲਵਾਦ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਸਰਘੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੇਠਲੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਇਸਦੀ ਸੂਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਸ਼ੀਲਾ ਸਦਾ ਖਿੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਈ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਣ ਵੜੀ ਹੈ ਇਹ ਸੋਚ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਗੋਰੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਬਣਦਾ ਹੱਕ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਖੋਹਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਿਵੇਂ ਖੋਹਵੇਗੀ ਭਲਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਣਦੇ ਹੱਕ। ਹੱਕ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਾਖਵੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

(ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 14-15)

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਲੋਚਕ ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ, ਸਰਘੀ ਅਤੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਕਟ ਲਈ ਇਸੇ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ-

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਨਾਵਲ ‘ਸਰਘੀ’ ਨਾਲ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਣਛੋਹੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਫਰੀਕੀ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕ ਬਣੇ। ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਰਘੀ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਹੀ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੰਦ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਾਰਨ ਦੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭੇਗਦੇ ਸਗੋਂ ਸਰਘੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸੰਕਟ ਗ੍ਰਸਟ
ਪੜਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਗੁਜਰਦਾ

(“ਸਰਘੀ” ਸਰਵਰਕ)

ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ
ਚੁਨੌਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਮਨੁੱਖ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ
ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਸ਼ਟਾਂ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਉਹ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀਆਂ
ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਜਾਤ -ਪਾਤ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਗਲਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤ
ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਾਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤਹਿਤ ਪੰਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਨੂਪ
ਦੇ ਕਤਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ
ਪਟਲ’ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਰਗੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ
ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਜਾਤੀਗਤ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਪੰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ
ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹਨ।

“ਮਾਂ! ਤੇਰੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ।

ਜੇ ਕਿਤੇ ਨੁਕਸ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਅੱਜ ਵੀ ਇੱਕੀਵੀ
ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਬਚੁਹਾਂ ’ਤੇ ਆ ਕੇ ਅਠਾਰਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚਰਦੀ ਹੈ।

ਡੈਡੀ ਦੀ ਸੋਚ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਿਸ
ਵਿੱਚੋਂ ਜੱਟ ਹਊਮੈ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਕ ਚਮਾਰ ਦਾ
ਮੁੰਡਾ ਉਸਦੀ ਧੀ ਦਾ ਪਤੀ ਬਣੇ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 273)

ਨਸਲਵਾਦ ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਵਿੱਚ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਨਸਲਵਾਦ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜੰਗ-ਏ-ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ, ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਨੂੰ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਦਬਾ ਦੇਣਾ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸ਼ਰਨੀ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਤਲ ਅਤੇ ਬੰਬੀ ਉੱਪਰ ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸਰ ਕਾਰਨ ਵਿਦਰੋਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਤੋਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਹੀਣਭਾਵਨਾ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਅਕਤਿਤ੍ਵ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਦ, ਹਉ ਅਤੇ ਸੁਚਿਆਰਾ-ਆਪਾ। 'ਇਦ' ਪ੍ਰੇਮਾਤਮਕ ਤੇ ਨਾਸ਼ਾਤਮਕ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਕੰਮ ਸੁਖ, ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜਨਾ ਅਤੇ ਵੈਰਪੁਣੇ ਤੇ ਆਕ੍ਰਮਣਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਭੂਤਰਿਆ ਤੇ ਸੁਸਤਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ "ਸਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ" 258)

ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਸਮੂਹਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਹਿੰਸਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਉੱਤਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜੈਗ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਨਸਲਵਾਦ ਪ੍ਰਤਿ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਹਿੰਸਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੂੰ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸਵੈ-ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਬੋਝੀ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਸਵੈ-ਹੋਂਦ ਲਈ ਹਮਲਾਵਰ ਰੁੱਖ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੂਹਿਕ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ - ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ” 153)

ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬਦਲਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਪੜਾਅ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਿੱਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਜ਼ਾਲ ਅਤੇ ਗੈਂਗ ਵਾਰ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਾਵਾਂ ਲਈ ਪੁਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਗੋਚਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ ਸਿਰਫ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਿਭਾਅ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾਂ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਤੋਰ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇਜ਼ ਜਾਂ ਧੀਮੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਲੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੰਪਤੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਵ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮਾਜ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਲੱਛਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਮਾਨਵੀਂ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵੀਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਿਰਣ ਨੂੰ ਰੇਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਤਨਾਓ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਵਿਚਲਾ ਪਰਵਾਰਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਰਮ ਪੈਣ ਨਾਲ ਪੇਤਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਕੀਮਤ ਲੈਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੇਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸੋਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਟੱਕਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਉ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਸਰਘੀ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਅਤੇ ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਘੇਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ ਭਗੌੜਾ

(ਸੇਖਾ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਭਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਘਾਣ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੇਤ ਅਤੇ ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਕਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਤਰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ (ਪਰਮਾਰ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਲੰਘਣ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪੈਸੇ ਲਈ ਮਾਨਵਤਾ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਕਠੋਰ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਭੁੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਦਾ ਸਜੀਵ ਚਿੱਤਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੁਝਾਨ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਉਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਵੀਹਵੀਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਲਈ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇਹ ਪਾਸਾਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਇਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਧੇ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਤਨਾਉ ਪੇਤਲਾ ਪੈਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜੇ ਦੇ ਘਟਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ (ਪਰਮਾਰ) ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਗਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਕ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਫੈਲਦਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਅਜਿਹਾ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੁਜੈਲੇ ਪਧੌਰ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੰਗਤ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੁਖਾਂਤਕ ਪੱਖ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਬਣਕੇ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਏ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ (ਬੌਬੀ) ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਨਸਲਵਾਦ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਹੁੰ ਮਾਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਸਤੂਆਂ, ਪੂੰਜੀ, ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਦੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੇਰੋਕ ਸਨਅਤੀ ਉਤਪਾਦਨ, ਵਿਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਆਦਿ) ਦਾ ਦਬਦਬਾ, ਖੁੱਲੀ ਮੰਡੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ:

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸਮਾਜਕ-ਆਰਥਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ”) 21-22)

ਇਥੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਪਾਰਕ ਸਬੰਧ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਪੇਚੀਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੈਟ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ

ਆਉਣ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਇਸਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸਦਕਾ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਤੇਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹਿਤ ਤਰਕ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ (ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ)” 9)

ਡਾ. ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਲੁਟ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ, ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਤੇ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਨਵੀਨ ਸਰੂਪ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਵਾਦ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ:

ਇਸਦੀ (ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ) ਅੰਤਰੀਵ ਬੁਨਿਆਦ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਖਸੂਟ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਦਾ ਮੁਖੌਟਾ ਇਸਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਦ ਹੈ, ਹਥਿਆਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਵਿਸ਼ਵ ਮੰਡੀ ਦਾ ਭਾਰਮਿਕ ਯਥਾਰਥ ਜਾਂ ਝੂਠਾ ਸੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਏਜੰਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਬਸਤੀਵਾਦ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ, ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਦੇ ਹੀ ਇਕ ਅਗਲੇਰੇ ਰੂਪ ਜਾਂ ਪੜਾਅ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਹਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਬਦਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਵਾਦ, ਉੱਤਰ-ਪੁੰਜੀਵਾਦ, ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਅਤੇ ਘੋਰ ਖਪਤਵਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ” 3)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਉਦਾਰੀਕਰਣ ਅਤੇ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਦਾ ਪਾਜ਼ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਉਘਾੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਉਪਰ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਪਾਬੰਧੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦੇਸ਼, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਚੌਧਰ ਜਮਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਕੋਲ ਅਜਿਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਹਤ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਉਪਰ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼-ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਏਨੀ ਕੀਮਤ ਵਸੂਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਹਾਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਹੈ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਮਿਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੈਰ-ਹੁਨਰਮੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਉਪਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਅਤੇ ਗੈਰ ਹੁਨਰਮੰਦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਉਪਰ ਲਗਾਈਆਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਪਾਬੰਧੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਬਨਾਮ ਆਰਥਿਕਤਾ

ਭਾਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਦ ਜਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਵਸਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿਖਾਏ ਸੁਪਨਿਆਂ ਕਾਰਨ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਲੋਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਅਪਨਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਾਲਟਾ ਕਾਂਡ ਤੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ

ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਆਏ ਦਿਨ ਸੁਨਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਟੂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਸੀਲਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜਾ ਸਾਡੀ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਸਾਡਾ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਨੌਜੁਆਨ ਵਰਗ ਆਪਣਾ ਸਭ ਰੁਝ ਦਾਅ ਤੇ ਲਗਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। (“ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣ ਮੁਤਾਬਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 13581 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਐਸਤ 15-20 ਬੱਚੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਾਂ ਵੀਜੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਆਫਰ ਲੈਟਰ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਾਲਜਾਂ-ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਦੀ ਐਸਤ ਹਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ 3 ਕਰੋੜ ਹਰ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਕਮ ਹਰ ਸਾਲ 40 ਹਜ਼ਾਰ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਕਸਬੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਸਾਹ ਫੁਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।”)(ਸਰੋਤ “ਖਾਲੀ ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੱਚੀ ਦਾਸਤਾਨ” ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ, 13 ਦਸੰਬਰ, 2019) ਉਥੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਰਕ-ਪਰਮਿਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸਥਾਈ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨੀਵੇਂ-ਦਰਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦਾ ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਬੰਨਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਾਜ਼ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹੇਠਲੇ ਤਬਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਧੰਦੇ ਅਪਨਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ

ਦਾ ਕਾਲੂ ਝੀਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਲਕੇ ਲੱਗ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਮਾਨੇ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਚਾਲ ਅਧੀਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਘੋੜੀ ਵੀ ਵੇਚਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਕਾਰਨ, ਕਾਲੂ, ਨੇ ਘੋੜੀ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਤੇ, ਵਾਂਡੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਘੋੜੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸਦੇ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਲਾਗ ਵਜੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਘੋੜੀ ਲਈ ਚਾਰਾ ਤੇ ਦਾਣਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਈਕਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਇਹ ਆਮਦਨ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

(ਪਰਮਾਰ “ਇੰਦਰ ਜਲ” 48)

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਣ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਏਜੰਟਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਗੋਰਖਧੰਦੇ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਬੜੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧੰਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਲਈ ਡਾਕਟਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਚੰਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਡਾ. ਜੈਨ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਡਾਕਟਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਹ ਕਮੀਸ਼ਨ ਮਿਲਣ ਤੇ ਡਾ. ਮਲਹੋਤਰੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਰੁਸਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਡਾ. ਜੈਨ ਨੇ, ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਤਾਂ, ਹਰੀ ਓਮ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ। ਕਿਉਂਕਿ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਸਮੇਤ ਕਰਮਚੰਦ ਦੇ, ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭੇਲੀ ਭਾਲੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜੰਤਾ ਨੂੰ ਚਿੱਚੜਾਂ ਵਾਂਗ ਚੂਸ ਰਹੇ ਨੇ। ਇਹ ਭੇਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੁਰਗ ਦੀ ਕਾਮਧੈਨ ਗਉ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਨੇ। ਪਰ ਇਹ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਕਸਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਵੱਢ ਰਹੇ ਨੇ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਇੰਦਰ ਜਲ” 228)

ਨਾਵਲ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਥਾ ਵਿਚੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੜਕ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜਾਂ ਵਿਚ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੇ ਵਾਰ ਬਨਣ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਨਾ ਬਨਣ ਅਤੇ ਬੱਸ ਕੰਡਕਟਰ ਵਲੋਂ ਬਕਾਇਆ ਨਾ ਮੋੜਨ ਦੇ ਬਹਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਧੱਮਰਾਠ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਤੇ ਅਰਧ-ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ੀ ਭੁਗਤਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਉਹ ਹੋਰ ਲੱਖਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਥਿਕ ਬੁੜਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

“ਪਰ, ਪਿੱਛੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਡੰਗੋਰੀ ਫੜਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੋਟੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ, ਬੋਟੀ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਖਰਚ, ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ, ਲੈਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਸ, ਸਹੁਰੇ, ਸਾਲੇ-ਸਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਮੰਗਵਾਉਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਮੇ ਅਣਜੰਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਫਿਕਰ”

(ਪਰਮਾਰ “ਪੇਸ਼ੀ” 11)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਹ ਕਿਰਦਾਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਅਪਨਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲਈ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਮੂਲ ਧੁਰਾ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪਰਵਾਸੀ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ

ਦੀਆਂ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਧਾਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੈ।

(ਉਦਰਿਤ ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਕੌਰ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ” 87)

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਸਖ਼ਤ ਮੋਹਨਤ, ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਕੈਸੀ ਹੋਈ ਤੋਂ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਤੱਕ ਸੇਖਾ ਨੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਦੁਜੈਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਕੈਸੀ ਹੋਈ ਨਾਵਲ, ਜੋ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਪਰਾਏ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਪਰ ਆਪਣਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਧੇਰੇ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਰਕ ਮੋਹਨਤ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਚਲਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਭਗੋੜਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ, ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰੜੀ ਸੁਭਾਵ ਸਦਕਾ ਵੱਡੀਆਂ ਮਲਾਂ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਤੱਤ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੁਖਬੀਰ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਉ-ਜਿਉ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਸੁਖਬੀਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਨਿੱਜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਦੇਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ :

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਸਤਿੱਤਵਵਾਦੀ ਨਿੱਜਵਾਦੀ, ਸੰਵੇਦਨਹੀਣ, ਬਰਬਰੀਅਤਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਅਲਗਵਾ ਵਾਦੀ ਸੋਚ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਜ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕੱਲਤਾ, ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਅਨਿਵਾਰੀ ਕ੍ਰਮ ਹੈ।

(ਰੰਧਾਵਾ (ਸੰਪਾ.) “ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ-ਨਾਵਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ” 89)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਕਾਰਨ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਦੇਵ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੋਂ ਮਾਲਕ ਬਣਕੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਨਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ :

ਜੈਗ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਂਪ ਲਿਆ। ਅਖੀਰ ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਵਿਚ ਸੌਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਵ ਦਾ ਇਹ ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਕਰਜੇ ਉਤਾਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਫੈਕਟਰੀ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਮੁੜ ਫੈਕਟਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣ ਗਿਆ।

(ਸੇਖਾ “ਭਗੌੜਾ” 146)

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਸੁਖਬੀਰ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਕਠਿਨ ਅਤੇ ਦੁੱਖਦਾਈ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਾਰਾ, ਸਿੰਧੂ, ਐਂਡਰਸਨ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਹੋਇਆ ਡਰੈਸਲਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਯੋਗਤਾ ਸਦਕਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਬੈਂਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਾਨਵੀਂ ਚਰਿਤਰ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਉਪਦਰਜੀਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਨਵੀਂ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜੇ ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵੀਂ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਭਜਿਆ ਅਤੇ ਡਿੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਦਾਰ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਸਵੈ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।”

(ਉਪਿੰਦਰਜੀਤ “ਨਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ” 96)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰੂਰ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਲਾਲਚ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਡਰੈਸਲਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਐਂਡਰਸਨ ਨਵ-ਨਾਜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰੰਤੂ ਘਟ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਕਾਮੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਕੜੀ ਵਿਚ ਜੈਗ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਟੈਕਸ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਘੜਦਾ ਹੈ।

“ਉਸਨੇ ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ ‘ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਚਾਲੂ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸਨੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਕੈਸ਼ ਦੇਣੀ ਐ। ਫੈਕਟਰੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਬੰਦ ਦਿਖਾਕੇ ਟੈਕਸਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਹੈ।”

(ਸੇਖਾ “ਭਗੌੜਾ” 148)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੰਮ, ਜੋ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿ. ਮਹਿਰਾ ਜੋ ਮੋਟੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ, ਸੁਖਬੀਰ ਉਪਰ ਅਹਿਸਾਨ ਜਤਾਉਂਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਤੂੰ ਏਸ ਨੂੰ ਧੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ? ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਖੱਡ ਖਾਈ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ। ਮਿ. ਮਹਿਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦਿਆਂ ਸੁਖਬੀਰ ਉਪਰ ਅਹਿਸਾਨ ਜਤਾਇਆ। ਸੁਖਬੀਰ ਨੇ

ਸੋਚਿਆ ‘ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਗਲਿੰਗ ਵੀ ਇਕ ਧੰਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਘਰਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਘਰਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਤਬਾਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 26-27)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗੋੜਾ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਵਾਰਥੀ ਲੱਛਣਾਂ ਕਰਕੇ ਡੋਲਦਿਆਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਨਾਵਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕਹਿਰੇ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਸੁੱਝ ਨਾਲ ਉਹ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਿਰਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁੰਦੀ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਧੜਾਧੜ ਵਿਦੇਸ਼ ਯੱਕਣ ਲਈ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਾਡੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ ਹੁਣ ਹਾਸੀਅਏ ਤੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਫਸਲ ਦਾ ਯੋਗ ਭਾਅ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਤੰਗੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੈਕਟਰ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮੀਨਾਂ ਸਸਤੇ ਵਿਚ ਹੜਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ :

“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ ਤੋਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸੈਕਟਰ ਵਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸੱਚ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਅਧੀਨ

ਸਨਅਤੀਕਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਨਅਤੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅਮਾਨਵੀਂ ਪੱਖ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਹੈ। ਇਸ ਦੌੜ ਕਾਰਨ ਸਨਅਤ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਮੀਨ ਮੰਡੀ ਦੇ ਭਾਅ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਐਕਵਾਇਰ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਥਿਆਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦਰ ਬੇ-ਜਮੀਨੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵਧਾ ਰਹੀ ਹੈ।”

(“ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ: ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰ” 126)

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਖੇਫ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਜਮੀਨਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਹੱਥ-ਕੰਡਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਐਲਾਦ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੱਚੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਰਹਿੰਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਦਰਦ ਹੰਡਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਕਾਰਨ ਕੰਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗਲਤ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੈਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੁੱਚੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿਚ ਸਮੇਟਨ ਕਾਰਨ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਪੇਤਲਾ ਨਜਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੱਸੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਪਲਬਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਵੀ ਮੁੱਢਲਾ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੋਂਦਿਆ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਗਹਿਣ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਮਸਿਆਕਾਰ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਮਾਨ ਵਾਂਗ ਤਈ ਹੋਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਉਹ ਮੂਲ ਬਿੰਦੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

(“ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ” 50)

ਆਜਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਅਜ ਦੀ ਕਿਸਾਨੀ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਮੀਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਨਕਦ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤੇ ਕਿਸਾਨ ਜਮੀਨਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਇੰਦਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀਆਂ ਟੁੰਮਾਂ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਰਾਂਗ-ਕਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਜ਼ਬਾਗ ਦਿਖਾਉਣ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਸਲਵਾਦ ਤੇ ਘੱਟ ਦਿਹਾੜੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਡਰਾਉਣੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਜੈਰੀ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਕੀ ਕਿਹਾ ਇੰਡੀਆ ਚਲੇ ਜਾਣੈ? ਇੰਡੀਆ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਸੋਚੀ। ਇੰਡੀਆ 'ਚੋਂ ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਐ। ਦੇਸ਼ ਆਜਾਦ ਹੋਏ ਨੂੰ ਵੀ ਨੌਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਨੈਕਰੀਆਂ ਫੇਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੀ ਦੇਖ, ਦੇ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸੀ ਕੋਰਸ ਕੀਤਿਆਂ ਕਿਤੇ ਨੈਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਹਾਰ ਕੇ ਏਧਰ ਨੂੰ ਆਉਣਾ ਪਿਆ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚ” 100)

ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜਾ-ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਖੁੱਲ ਕੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਕ ਜੁੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਇਜ਼-ਨਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੂੰਜੀ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬੌਬੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ-

“ਅੱਜ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਮੰਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਭਾਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਲੋੜੀਦਾਂ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਸਮਾਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੀਡੀਏ ਵਿਚ ਧੂਆਂ ਧਾਰ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਭਾਸੇ। ਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਲੋਕ ਗਾਹਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਜਟ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਜਟ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਢੰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨੱਸਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਵੀ ਹੈ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 296-97)

ਜਦੋਂ ਬੌਬੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਅਰਥ ਦਸ ਕੇ ਵੱਡੇ ਘਰ ਅਤੇ ਮਿਲੀਅਨਜ਼ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਬੱਲ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜਲੈਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਿੱਲ ਮਾਲਕਾਂ ਖਿਲਾਫ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਦਬਾਅ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਘਾਟਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਮਿਲ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੇਵਲ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਮਾਲਕ ਇਸਦਾ ਦੋਹਰਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ-

ਜਦੋਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਆ ਰਹੀ ਐ, ਕਾਮਿਆਂ ਉਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛਾਂਟੀ ਦਾ ਕੁਹਾੜਾ ਚਲ ਰਿਹਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਮਿੱਲ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਵੀਂ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਕਾਰਨ ਤਿੰਨਾਂ ਮਿਲਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਉਹ ਦੋ ਮਿੱਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਇਹ ਮਿੱਲ ਵਾਧੂ ਭਾਰ ਲੱਗਦੀ ਹੋਵੇਗੀ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਇਹ ਮਿੱਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਗਈ ਐ, ਕੀ ਪਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਕੋਈ ਪਲਾਜ਼ਾ ਬਨਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਾਈ-ਰਾਇਜ਼ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਹੀ ਕੋਈ ਸਕੀਮ ਬਣਾ ਲਈ ਹੋਵੇ।”

(ਸੇਖਾ, “ਵਿਗੋਚਾ” 179)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਫਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਲੁਭਾਵਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ (ਬੌਬੀ) ਅਜਿਹੇ ਦਿਲ ਕੰਬਾਉ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸੀਆਂ, ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਰੰਗ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਵਿੱਥ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁੜਤੀ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਬਾਕ ਹੋ ਕੇ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸਦੇ ਬਹੁੱਪਖੀ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਰਾਜਨੈਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗਲਪ ਸੂਝ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਰਚਨਾਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ 'ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ' ਤੇ ਲੈ ਕੇ 'ਚੁੱਪ' ਤਕ ਛਪੇ ਉਸਦੇ ਸੱਤਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਉਪਰ ਝਾਤ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਿਪੱਤਾ ਰੁਖ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਜੋ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਹੈ) ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲ ਉਪਰੋਕਤ ਮੱਤ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੀਮਤ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਲਕਿ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਆ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇੰਦਰ ਜਲ, ਰੇਪ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਤਿੰਨੋਂ ਨਾਵਲ ਇਕ ਹੀ ਕਥਾਨਕ ਉਪਰ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਲ ਦਾ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਾਤਮਕ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਨਦੀਮ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ

ਤੇ ਮੁੱਢਲਾ ਮਨੋਰਥ ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੁਨੌਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ-

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਕੋੜਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣੇ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਪਦਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(ਸਤਿੰਦਰ ਕੌਰ “ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਨਾਵਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ” 60)

ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਦ ਭਰਪੂਰ ਜਿੰਦਗੀ ਸਦਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਣਉਚਿਤ ਢੰਗ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਵਰਤਣੇ ਪੈਣ। ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਵੇਚ ਕੇ ਲੋਟੂ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਢਾਹੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਜੋਖਮ ਵਿਚ ਪਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਨਾਵਲ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੀ ਇਸ ਪੱਛਮੀ ਚਕਾਚੌਂਦ ਉਪਰ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਦਾ ਬੋਲਦਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਅਟਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਸੋਚਦਾਂ, ਸੁੱਖੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿਆਂ। ਇੰਦ੍ਰੇ ਪਿੱਛੇ ਬਾਕੀ ਟੱਬਰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਊ। ਘਰ ਦਾ ਨਰਕ ਧੋਤਾ ਜਾਊ।

(ਪਰਮਾਰ “ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ” 15)

ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨੂੰ ਬੂਰ ਪੈਂਦਾ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਲੰਬੜ ਕਰਤਾਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਸੁੱਖੇ ਦੀ ਦਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਖੇਤ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ

ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਲਈ ਜਮੀਨ ਵੇਚਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਰੂਚੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲਾ ਤੇ ਜੁਆ ਖੇਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਕੁਲਤਰਨ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨਹੀਂ ਜਗਾ ਸਕਿਆ ਜੋ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੁੱਖੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰਨਾ ਹੈ, ਵੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਝੋਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਸੁੱਖੀ ਨੇ ਸੁੱਖੇ ਦੀ ਭੂਆ ਨੂੰ, ਸ਼ਗਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਮੜੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਮਨ ਵਿਚ ਜੋ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ ਕਲਪੀ ਸੀ, ਉਹ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਨਿਕਲਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨਾ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਲਗਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਡ ਰਗੜਨੇ ਪੈਣਗੇ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ” 24)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ (ਪੂੰਜੀ) ਦੀ ਚਮਕ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਲਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੈਤਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਕੜਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਖੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਸੰਭਵ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਮੰਡੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਚੁਨੌਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਮੰਡੀ ਤੇ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਗਲੈਮਰੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ
ਰਿਸ਼ਤੇ ਮੰਡੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ” 64)

ਸੁੱਖੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਮਨ-ਕਿਸਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾ
ਕੁਝ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਡਾਲਰ ਜਾਂ ਪੈਂਡ ਪੰਜਾਬ
ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਭੇਜਕੇ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ
ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ
ਭਾਰਤ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁੱਖੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਕੈਲੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਮੀਨ
ਵੇਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ
ਉਹ ਸਾਰਾ ਦੁੱਖ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਸਾਨੂੰ ਝੋਟੇ ਕੁੱਟਾਂ ਦੇ ਆਖਦੇ ਆ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਤਾਂ ਚਾਰ ਖੇਤ ਆ। ਭਾਈਆ ਲੋਕਾਂ
ਦੀ ਜਮੀਨ, ਹਾਲੇ ਤੇ ਅੱਧ’ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਵਾਹੁੰਦਾ।” ਉਹ ਰੁਕ ਕੇ
ਬੋਲਿਆ, “ਜੇ ਭੂਆ ਮੈਨੂੰ ਮੁਤਬੰਨਾ ਤੇ ਕੈਲੇ ਭਾਅ ਨੂੰ ਇਕ ਖੇਤ ਦੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਬਲੈਕ ਵਿਚ
ਸਮਗਲ ਨਾਂ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ, ਮੋਹਰਲੀ ਬੈਠਕ, ਆਹ ਚੁਬਾਰਾ ਤੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿਚ
ਨਲਕਾ ਤੇ ਗੁਸਲਖਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੇ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ” 23)

ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਚਾਹਤ ਅਤੇ ਡਾਲਰਾਂ/ਪੈਂਡਾ ਦੀ ਚਮਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਥੇ
ਪਹੁੰਚ ਕੇ 10-10 ਘੰਟੇ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਭੀੜੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਸਹਿਨ
ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸੁੱਖੀ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ ਢਹਿੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਕੀ ਇਹੋ ਵਲੈਤ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ?” ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਕਿਸ ਖਾਤਰ
ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਨੱਠੇ ਆਉਂਦੇ ਆ? ਨਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹਵਾ, ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਬਸ ਅੰਦਰ ਹੀ

ਅੰਦਰ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਵਾੜ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗੂ ਤਿਨ-ਤਿਨ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਜਣੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ
ਕੋਠੜੀਆਂ 'ਚ ਬੰਦ/ਤੂੜੇ ਹੋਏ! ਕੁਕੜਾਂ ਵਾਂਗੂ ਖੁੱਡਿਆਂ 'ਚ ਡੱਕੇ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਸਪੋਸਰਸ਼ਿਪ” 38)

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ
ਵਿਆਹਾਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਦੇ ਉਬਾਲ
ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸੁੱਖੀ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨੇ ਵਰਗੇ ਜਿੱਦੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ
ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਰਸਤੇ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਯੋਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਹੋਰ
ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਅਣਸੁਖਾਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ
ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਕੂਟਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ
ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਕ ਨੌਜੁਆਨ ਦੁਆਰਾ ਉਲਟਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਠੱਗੀ ਕਰਕੇ
ਪੈਸਾ ਹਥਿਆ ਲੈਣਾ ਜਾਂ ਗਿਆਨੇ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਕਾਗਜੀ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਜੱਜ ਵਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ
ਜੁਆਬ ਦੋਂਦਿਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਭੁੱਖ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ
ਨਜਾਇਜ਼ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਬਦੇਲਤ ਜਨਮੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਪੋਸਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਗਿਦੜਸਿੰਗੀ ਦਾ ਇਹ
ਪਾਤਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਇਖਲਾਕੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸਦਕਾ
ਲਾਲਚ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤਿਲਸਮਈ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਇਹ ਆਪ
ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ
ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਇੰਦਰਜੀਤ ਨੇ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਕਹਿਣੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸਪੋਸਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਨਕਿਆਂ
ਤੋਂ ਮੋਟੀ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਝਾੜ ਲਈ। ਮਾਮੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਦੇਸ਼
ਚਲੇ ਗਈ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਭੈਣ ਦਾ ਦਿਓਰ ਫਸਾ ਲਿਆ। ... ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਟਰਾਂਟੋ ਵੱਲ ਭੱਜ

ਗਿਆ। ਇੰਦਰਜੀਤ ਫਿਰ ਇੰਡੀਆ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੰਦਰਜੀਤ ਨਾਲ ਚਾਲਾਕੀ ਖੇਡੀ। ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਮਕਾਨ 'ਤੇ ਲੈਣ ਲੈ ਕੇ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੇ ਇੰਡੀਆ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ।

(ਪਰਮਾਰ 'ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ' 117)

ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਪੇ ਵੀ ਐਸ਼ੋਆਰਾਮ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਭੋਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਤੇ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀ ਮੇਹਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੇ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਵਲੈਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਘਰ ਦਾ ਨਰਕ ਧੋਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਲਗਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਬੁੱਢੇ ਵਾਰੇ ਜਦੋਂ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਤੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੈਬਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਰਕ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇ ਨਰਕ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਜਿਲ ਸੌਖਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਗਲਤ ਰਾਹ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਪਿੰਕੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜਿਸਮ ਫਰੋਸ਼ੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਅਪਨਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਅਤੇ ਸਤਵਿੰਦਰ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਪਿੰਕੀ ਤੇ ਉਸ ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਹਾਂ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਉਹ ਕਲ੍ਹ ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਗਰਕ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਐਸਕੋਟ ਏਜੈਂਸੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਗਾਹਕ ਭੁਗਤਾਉਣ ਦੇ ਹੀ ਪੈਸੇ ਮਿਲੇ ਸਨ।”

... ..

.....

“ਕੀ ਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਾਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਮੁਲਕ 'ਚ.. .. । ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਹੈ ਜੇਹੜੇ ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਦੇ ਦੇ ਭੇਜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ”72)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਵੀ ਦੋਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੋਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਏਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਇਹ ਅੱਗੇ ਪਹਾੜ ਪਿੱਛੇ ਖੱਡ ਵਾਲਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਹੱਥੇ ਚੜ੍ਹੇ ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਜ਼ਬੂਰੀਵਸ ਗਲਤ ਰਸਤੇ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਮੀਨਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਅਤੇ ਮੋਟੇ ਕਰਜੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚੇ ਇਹ ਨੌਜੁਆਨ ਸਭ ਕੁਝ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

“ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅਕੀਦੇ, ਸਾਰੇ ਆਦਰਸ਼ ਖੇਰੂੰ- ਖੇਰੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ.. .. । ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੋਈ ਏਡੀ ਤੰਗੀ 'ਚ ਜੀਅ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਕੋਲ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ.. .. । ਜਿਹੜੇ ਸੌ ਦੋ ਸੌ ਪੈਂਡ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਉਹ ਤਾਂ ਝੱਟ ਖਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ”71)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਸਿਰਫ਼ ਗਰੀਬ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਬਲਕਿ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਨੌਜੁਆਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਠੀਕ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਦਾ ਭਾਣਜਾ ਸਤਵਿੰਦਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇੰਗਲੈਂਡ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 20-30 ਲੱਖ ਕਮਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਵੇਗਾ ਪਰੰਤੂ

ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਡ ਇੱਕਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਪਾਪੜ ਵੇਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਇਹ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਸਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਧੜਾ-ਧੜ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਮਾਇਆ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਪਤਲੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਲਟਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦਾ ਰਜ ਕੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵੱਲ ਧੱਕਦੀ ਹੈ।

“ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਦੋਂ ਛੇ ਵੱਜ ਗਏ ਤੇ ਡੇ-ਕਲੱਬ ਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਲਈ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। 8 ਵਜੇ ਫੇਰ ਐਡਲਟਸ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਟੀਨਏਜਰਾਂ ਦਾ ਖਿਲਾਰਿਆ ਕੂੜਾ ਵੀ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਕੂੜਾ ਨੇਟਾਂ ਦੇ ਬੁੱਕ ਵੀ ਗੱਲੇ 'ਚ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਕਲੱਬ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਬਹੁਤ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 125)

ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬੜੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਬਿਜਨਸ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਲਰਕਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੌਸਲਰਾਂ ਤੱਕ ਰਿਸ਼ਵਤ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੌਲਤ ਇੱਕਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਭੂਤ ਬਲਕਾਰ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ੇ ਓਦੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਦੀ ਰੇਡ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਈ ਜੇਲ ਚਲਾ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਸਰੋਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਵਸ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹਨ-

ਇਸ (ਨਾਵਲ) ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਿਛਾਖੜੀ ਅਵਚੇਤਨ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਮਾਨਵੀਂ ਵਿਹਾਰ, ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਅਧੀਨ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ, ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ਵਿਕ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦਾ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵਰਗੇ ਮੁੱਦੇ ਨਾਵਲੀ ਟੈਕਸਟ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 10)

ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਰਘੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੇਚੀਦਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਆਧਾਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

“ਸੰਤੋਖ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਨੂੰ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਫੈਲੀ ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਤੰਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੀ ਇਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਤੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਵੀ ਇਹ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ।”

(ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ-ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰ’ 127-28)

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਲਈ ਵੀ ਪੈਸਾ ਹੀ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬੀ. ਐਨ.ਪੀ. ਦਾ ਫਾਉਂਡਰ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਖਤਰਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ 2-3 ਪਰਵਾਸੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਘਟ ਪੈਸਿਆਂ ਤੇ ਘਟੀਆ ਤੇ ਔਖਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਦੇਹਰਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ 16-17 ਸਾਲ ਤੱਕ ਸਰਘੀ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਕੋਲ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲੇ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਅਸਲੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਛੱਡਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਘੀ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਚੰਗੀ ਪੜਾਈ ਕਰਕੇ ਉੱਜਲਾ ਭਵਿੱਖ ਹੰਢਾਵੇ। ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਹੋਣਹਾਰ ਕੁੜੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗਰਾਂ ਰੁਲਦੀ ਫਿਰੇ। ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਸੁਪਰਮਾਰਕੀਟਾਂ 'ਚ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦੀ ਫਿਰੇ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ”) 49)

ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਕੇ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਜੋਖਮ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਧੀ ਨੂੰ ਉਹ ਜਨਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

“ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਅੱਜ ਵੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਸਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਧੱਸਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਆਹ- ਪ੍ਰਬੰਧ, ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕੱਢ ਕੇ ਅਹਿਸਾਨ ਫਰਾਮੋਸ਼ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

(ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ (ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)” 80)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਰਘੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਔਲਾਦ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਬਦਲਾਵ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਕੇਵਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀਆਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇਸ ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਪਾਰ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਉਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਰਵਿੰਦ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਸ਼ਿੰਦੇ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

“ਭਾਜੀ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਇੰਡੀਆ ਹੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਅੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁੱਕ ਲਾਈ ਬੈਠਾ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਏਜੰਟ ਦੇ ਪੈਸੇ ਫਸਾਈ ਫਿਰਦਾ ਪਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣ ਰਹੀ। ਉਧਰ ਦੱਸਦੇ ਆ ਬਈ ਕੰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਕੀ ਸੱਚ ਐ ਭਾਜੀ ਏਹ?”

“ਯੂ ਨੇਅ, ਸੂਤ ਆਏ ਦੀ ਗੱਲ ਐ, ਜਿਹਨੂੰ ਕੰਮ ਵਗੈਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੈ, ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਜੋੜ ਵੀ ਲੈਂਦੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਮਾਰੇ-ਮਾਰੇ ਫਿਰਦੇ ਆ, ਇਲੀਗਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲਾਈਫ ਜਰਾ ਐਖੀ ਐ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ” 13)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਸਦਕਾ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੋਪਾਲਾ 20 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਆਏ ਅਰਵਿੰਦ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਭਈਏ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੌਜੁਆਨ ਡਰੱਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਹਲੜ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਅਰਵਿੰਦ ਅਤੇ ਲਵਲੀਨ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ-

“ਆਹ ਤਾਂ ਬਈ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆ ਗਿਆ, ਏਨੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਤਾਂ ਫਗਵਾੜੇ ਮਸਾਂ ਹੋਈਆਂ।”

“ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਹੀ ਆ ਚਾਚਾ ਜੀ ਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਭੱਈਏ ਹੀ ਆ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ” 57)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਰੇਂਤਾ ਸਿੰਘ ਅਰਵਿੰਦ ਦੁਆਰਾ ਜਮੀਨ ਦਾ ਠੇਕਾ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਦੇ ਧੰਦੇ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਗਿਣਾਉਦਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦਿਨੇ-ਦਿਨ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਲਈ ਸਬਮਰਸੀਬਲ ਬੋਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੇ ਹਨ। ਖੇਤੀ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦਾ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਖਰਚਾ ਆਮ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਵਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਇਸ ਆਰਥਿਕ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੱਟ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ ਤੇ ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਸੁਆਰਥ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ-

“ਸਾਨੂੰ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹਾ ਸਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਵਿਆਹ ਏਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁੜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣ, ਬਸ ਏਦਾਂ ਹੀ ਕੁੜੀ ਲਈ ਕੋਈ ਬਾਹਰਲਾ ਮੁੰਡਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਖਰਚ ਕਰ ਹੋ ਜਾਣ।.... ਖੇਤੀ ਨੇ ਵੜ ਜਾਣਾ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ। ਇਹ ਪਤਾ ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਭਾਜੀ, ਹਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਖਰਚੇ ਕਰਨੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਐ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ” 83)

ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਅਰਵਿੰਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਮਿਲਣੀਆਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਬਣਾਉਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਾਅ ਪੇਚ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵੀ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸਾਡੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੜੋਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਅਰਵਿੰਦ

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਖੜੋਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਨਕਲੀ ਉਛਾਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹੈ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੰਧਲਾਪਣ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਉਚ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦੌਂਦੇ ਹਨ-

“ਗੁਪਾਲੇ, ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗੰਦ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਭੈਣਾ ਨੇ ਭਰਾ ਪਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲੰਘਾਏ ਤੇ ਧੀਆਂ ਨੇ ਪਿਓ ਲੰਘਾਏ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਓਦਾਂ ਬਹੁਤ ਵਡਿਆਈਆਂ ਮਾਰਦੇ ਆ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਖੇਖਲੇ ਆਂ। ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾ ਦੌਂਦੇ ਆ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਸੀਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਆਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕਨੈਮਿਕ ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੁਕਦੀਆਂ।”

(ਅਟਵਾਲ, “ਮੋਰ ਉਡਾਰੀ” 142-143)

ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਨਾਮ ਆਰਥਿਕਤਾ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਚਿਹਰਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪੀੜੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਬੋਧ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ, ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਨੈਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਅਤੇ ਪਰਖਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਤਰ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਹਰ ਪਾਤਰ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸਵਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਉਹ ਸਵਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਦੀ ਪੰਡ ਨਾਲ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਵਾਰੀ ਬਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛਿੰਦਾ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮੋਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੰਤਾਪ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਜਮੇਰ, ਸਤਨਾਮ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਭਾਵੇਂ ਵਿਚਾਰਕ ਮਤਭੇਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਪੱਛਮੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਕਾਰਨ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਛਿੰਦੇ ਅਤੇ ਗਾਗੂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਰੁੱਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਤਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਪ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ-ਧੰਦਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਨਵੇਂ ਗਏ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਛਿੰਦੇ ਦਾ ਰੱਜ ਕੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਛਿੰਦੇ ਦੇ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਛਿੰਦੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਰਹਿੰਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗਾਗੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜਹਾਜ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪੇ-ਆਪਣੇ ਵਪਾਰਿਕ-ਕੰਮ ਲਈ ਫਾਹ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਚੰਮ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

(ਜੇ.ਬੀ. ਸੇਖੋਂ (ਸੰਪਾ.) “ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ” 110)

ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ, ਪਿਤਾ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਛੁੱਟ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਸਾਨ ਜਿਆਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਦਾ ਸੀਜ਼ਨ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੌਦਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਸਤਨਾਮ ਅਜਮੇਰ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਬਾਰੇ ਸੁਆਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਮੇਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਿੱਘ ਨੂੰ ਡੁਬਦਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ-

“ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ! ਦੁਕਾਨਾਂ ਤਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹਿਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ, ਗਾਹਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ, ਇਕ ਵਾਰ ਗਏ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਮੋੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦੈ,

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 99)

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਆਰਥਿਕ ਨਫੇ-ਨੁਕਸਾਨ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਮਾਜਕ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਜਕ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ-ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਹੇਠਲੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ-

“ਭਾਈਏ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਪੈਸੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਏ ਆ ਪਰ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਈਏ, ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਪਿੱਛਲ ਝਾਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਹੋਈ, ਭਾਈਏ ਨਾਲ ਈ ਸੀ ਸਭ ਕੁੱਝ, ਏਦਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਉ।”

.....

.....

“ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੁੜੇ ਦੀ ਬੋਡੀ ਕੋਸਲ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣੀ ਆਂ, ਆਪੇ ਲਾਵਾਰਸ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ ” 101)

ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਆ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਲਾਵ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜ ਰਿਹਾ ਬਲਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਆਪਣਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖਦਾਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਹੈਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਿਚ ਹੋਈ (ਜਾਂ ਕਰਾਈ) ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਚਾਚਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਗਰੈਚੂਟੀ ਅਤੇ ਪੀ.ਐਫ. ਦੀ ਰਕਮ ਨੂੰ ਹਥਿਉਣ ਲਈ ਚਾਲਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਸਾਡਾ ਚਾਚਾ ਬਹੁਤ ਲਾਲਚੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਲਾਈਨ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੇ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾ ਕਾਰਨ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਸਾਡੇ ਬਾਪ ਦੀ ਗਰੈਚੂਟੀ, ਪਰਾਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਅਤੇ ਬੀਮੇ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਉਪਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੀਲੇ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਨੂੰ ਆਪ ਹੜਪ ਕਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਮੁਖਤਿਆਰਨਾਮਾ ਆਮ ਖਾਸ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।”

(ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 18)

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਉਸਦਾ ਚਾਚਾ ਪਟਵਾਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਟਿਊਬਵੈਲ ਵਾਲਾ ਚੰਗਾ ਟੱਕ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰਨੀ ਉਪਰਲੇ ਸਾਂਝੇ ਪਲਾਟ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਰਬੰਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਰਬੰਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਖਟਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਇਹ ਨਾਵਲ ਜਿਥੇ ਵਿਆਹ-ਸੰਸਥਾ ਤੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਮਾਜਕ -ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਕਾਰਨ ਬਦਲ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਣਨ, ਤਿੜਕਣ, ਖੋਹਣ, ਵਰਤਣ, ਟੁੱਟਣ, ਮੁੜ ਜੁੜਨ ਦੇ ਗਲਪੀ ਪੈਰਾਡਾਈਮਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਤਾਰਾਂ ਨਸੀਬ, ਬੱਲੀ, ਹਰਬੰਸ ਅਤੇ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

(ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ “ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ : ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ” 71)

ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਸੇ ਲਈ ਹੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਮਲਾ ਠਾਕਰ ਦੀ ਨੂੰਹ ਉਸਨੂੰ ਬੇਰੀਆਂ ਤੋੜਨ, ਕਪੜੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ, ਅਤੇ ਆਖਰ ਵਿਚ ਨਸੀਬ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵੱਖਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ

ਵਿਚ ਮਾਂ ਤੋਂ ਅਲਗ ਹੋਏ ਪਿਤਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਗਿਫਟਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਲਵੰਤ ਬੱਲੀ ਨੂੰ ਚੇਰੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਲੀ ਡਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸਤ ਐਂਡਰੀਅਨ ਅਤੇ ਮਾਰਕੋ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਐਂਡਰੀਅਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਮਿਸਟਰ ਰਾਬਿਨਸਨ ਮੇਰਾ ਮਤਰੇਆ ਬਾਪ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮੰਨਦੈ ਤੇ ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਮੰਗਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਲਿਆ ਦਿੰਦੈ। ਦੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰਾ ਸਕਾ ਬਾਪ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤੇਹਫਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦ ਕੇ ਘਰੋਂ ਤੇਰਦੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਜਾਂ ਈ ਮੌਜਾਂ ਨੇ। ਤੂੰ ਵੀ ਮੌਜਾਂ ਕਰੇਗਾ।” ਐਂਡਰੀਅਨ ਨੇ ਨਵੀਂ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

(ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 210-11)

ਐਂਡਰੀਅਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਲੀ, ਜੋ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਨਿਗਾ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਰਬੰਸ ਨੂੰ ਡੈਡੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਲੀ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਬੱਧੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਕਾਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਮਾਰਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗਈ ਸਾਧਾਰਣ ਔਰਤ ਪਰਮਜੀਤ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁਝਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੱਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਸਹਿਣਾ, ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਅੱਖ ਵਖਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਤਵੀਰ ਨਾਲ ਰੰਗਰਲੀਆ ਮਨਾਉਣਾ ਆਦਿ ਸਭਨਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਪਰਮਜੀਤ ਦੇ ਪਰਵਾਸ

ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਨੰਬਰਾਂ ਨਾਲ ਐਮ.ਏ. ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਂ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਬਲਬੀਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਲਬੀਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਵਲੈਤ ਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ.. ..
.. ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਜਾਂ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਰੇ ਢਾਂਚੇ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਲੁਕਵੇਂ-ਲੁਕਵੇਂ ਹੌਕੇ ਲੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 24)

ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਲਬੀਰ ਦੇ ਦੁਹਾਜੂ ਹੋਣ, ਨੌਕਰੀ ਬਾਰੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਰਦਾਊ ਹਉਮੈ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਗੀ ਰੁਖ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਜੀਤ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵਿਆਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਔਰਤਾਂ ਇਸ ਅੱਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਬਲਬੀਰ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇ-ਤਿੰਨ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ ਅਨੁਸਾਰ-

ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੋਈ ਜਿਆਦਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਲਗ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਖਬਰ ਉਸਦੇ ਇਸ ਗਿਆਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੈ।
... .. ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਨੀਵੇਂ ਰੁਤਬੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।”

(ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੰਦਰਭ’ 131-32)

ਉਪਰੋਕਤ ਹਾਲਾਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਜੀਤ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਬਲਬੀਰ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਗਲੈਮਰ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਭੇਗੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕਿ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਯੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਹੱਥਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਤੇ ਲੁਭਾਵਨਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਵੀਕ ਐਂਡ ਲਈ ਟ੍ਰੈਨਿੰਗ 'ਤੇ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਵੱਡੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ 'ਚ ਆਮ ਜਿਹਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਕੰਪਨੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਭੱਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਹੋ ਜਹੇ ਹੱਥ-ਕੰਡੇ ਵਰਤੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 10-11)

ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਹੇਠਲੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਨੂੰ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ ਮੁਨਾਫੇ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੁਨਾਫਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੈਲੇ ਸਾਈਕਲ ਵਾਲਿਆਂ ਵੀ ਇੱਥੇ ਨੇਟਿੰਘਮ, ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੋਸ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਜੰਦਰੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਮਾ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 12)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਮਸਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਕਾਠੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ

ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜਾਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਉਠ ਜਾਂਦੀ। ਪਰਮਜੀਤ ਬਲਬੀਰ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਵਤੀਰਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਕਮਾਉਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਹਰ ਵਧੀਕੀ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਜੀਤ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਰ ਗੱਲ ਤੇ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਬਲਬੀਰ ਵੀ ਪੱਛ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖਕੇ ਕੁਝ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਦਲਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਬਹੁਤ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਲਬੀਰ ਪਰਮਜੀਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਾਲ ਹੋਰ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਪਰਮਜੀਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਹੀ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਝੋਲਿਆਂ 'ਚ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤੇ ਜੇਬ ਨੋਟਾਂ ਨਾਲ ਤੁੰਨੀ ਫਿਰਦੈ: ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਦੀ ਤਾੜ 'ਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਸੀਲਾ ਬਣੇ ਤੇ ਉਹ ਵਲੈਤ ਜਾਂ ਕਨੇਡਾ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਸਕਣ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 64)

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚੋਂ ਵਿਅੰਗ ਇਹ ਵੀ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਜੀਤ ਜਿਸ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਆਪ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੋਰਸ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸਹੇਲੀ ਕੁਲਦੀਪ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਕੋਹਲੂ ਦੇ ਬਲਦ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਤੁਰਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਛਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ 'ਚ ਪਿਆ ਮਨੁੱਖ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਦਾ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਹਾਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਕੰਟਰੈਕਟ ਮੈਰਿਜ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਥਿਆਰਾਂ

ਵਿਚੋਂ ਕੰਟਰੈਕਟ ਮੈਰਿਜ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਜਿਥੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਸਾਂਡਰਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਹੋ ਬੋਲ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

“ਹਾਂ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਨਿਕਲੀ। ਜਿਹੜਾ ਕੰਟਰੈਕਟ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਉੱਤਰੀ ਹੈ। ਉਝ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਕਲ ਇਥੇ ਕੀ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੇਸ਼ਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਰਹੀ। ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ। ਹੋਮ ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲੱਗੀ, ਪੈਸੇ ਜੇਬ 'ਚ ਪਾਏ ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰੇ ਜਾ ਰੱਖਿਆ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 158)

ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਇਹ ਖੇਡ ਭਾਵੇਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਥੇ ਇਹ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਜਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਪਾਲਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਏਜੰਟਾਂ ਦਾ ਧੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਇਸ ਭੁੱਖ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਗੋਰੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਵਰਤਦਿਆਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦੇ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਉਤਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਕਲੇਸ਼ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਰੇਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਨ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਰਵੀ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕਾ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਿੱਛਲਝਾਤ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਇਕੋ ਰਾਹ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅੰਨ੍ਹੀ, ਕਾਬੀ, ਲੰਗੜੀ ਜਾਂ ਵਿਧਵਾ, ਛੁੱਟੜ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਬੱਸ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਗੁਰਬਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਜਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਐਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬਾਹਰਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਉਂਦੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਸੋਚਣੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਟਿਆ।

(ਅਟਵਾਲ “ਰੇਤ” 105)

ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਅਤੇ ਭੈਣ ਕੁਲਵੰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਮੰਗਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੰਵਲ ਪੱਛਮੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਵੀ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਚੰਗੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਵਲ ਦਾ ਰਵੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਸ ਉਪਰ ਆਸ਼ਰਿਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਗੁਲਾਮੀ ਹੈ-

ਰਵੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਨੈਕਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਰਵੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੂੰਜੀ ਵੀ ਉਹ ਰਵੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਹ ਘਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਨ ਪੁਆਉਣ ਅਤੇ ਪਰੀ ਦਾ ਖਰਚ ਚੁੱਕਣ ਵਿਚ ਰਵੀ ਉਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਵੀ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੇ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਹੱਥਕੰਡਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਅਪਨਾਉਣਾ ਪਵੇ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਰਵੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ” 56)

ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਜੱਗੀ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੇਟੋਂ ਜਨਮੋਂ ਬੱਚੇ ਰੋਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਸੁਹਰਤ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਰਪਿਤ ਪਤੀ ਜੱਗੀ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਇਮਾਨ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵੇਚ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

- ਸਟੈਪ ਇਟ ਨਿੱਕ, ਸਟੈਪ ਇਟ, ਨਿਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਭਰ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਹਿਲ ਖੜੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਨਿੱਕ ਨੇ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜਿਆ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਬੋਲਿਆ।
 - ਜਾਨ, ਮੇਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ।
- ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੇ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਨਿੱਕ ਸਾਹਮਣੇ ਢਿੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

(ਅਟਵਾਲ “ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ” 42)

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੱਗੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਪਰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪਾਬੰਧੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦਾ। ਉਸਦੀ ਤਨਖਾਹ ਸਾਂਝੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਾਰਡ ਰਾਹੀਂ ਪੈਸੇ ਕੱਢਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੱਗੀ ਉਸਦੀ ਹਰ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲਾਨਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਨਾ ਕਰਕੇ ਤਨਖਾਹ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੱਗੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੰਮ ਦੇ ਭਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਕਾਰਨ ਜੱਗੀ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਧੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਕ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੱਗੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਪਰ ਉਸਦੀ ਅੱਖ ਲਗਾਤਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਉਸਦੇ ਆਪੇ ਲਾਏ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਕ ਜੱਗੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸੌ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਦਸ ਮਿਲੀਅਨ ਬਣਾ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਮਿਲੀਅਨ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਬੁਹਤ ਸੀ।

(ਅਟਵਾਲ “ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ”162)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਭੁੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸਗੋਂ ਜੱਗੀ ਦੀ ਸਕੀ ਭੈਣ ਚਰਨਜੀਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਦੇਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਰੁੱਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਾ ਕਰੂਰਮਈ ਪੱਖ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਓਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਤੇ ਚਰਨਜੀਤ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੱਗੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸਸਕਾਰ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਝਗੜਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਖੌਤੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਮੁਖੌਟੇ ਨੂੰ ਉਤਾਰਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

- ਹੁਣ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਫਿਊਨਲ ਬਾਰੇ।
- ਕੀ ਮਤਲਬ?
- ਮਤਲਬ ਕਿ ਜੱਗੀ ਦੇ ਫਿਊਨਲ ਉਪਰ ਵੀ ਤਿੰਨ ਹਜਾਰ ਪੈਂਡ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਣੇ ਆ, ਤੂੰ ਲਿਆਈ ਐ ਨਾ।
- ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਕਲ ਕਰ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਕੱਫਣ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਸੀ।
- ਚਰਨਜੀਤ, ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆ।
- ਪ੍ਰੀਤੀ, ਜੱਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਤੂੰ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਫਿਊਨਲ ਦਾ ਖਰਚ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਪਾਉਨੀ ਐ?
- ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਲਵਾਰਸਾਂ ਦਾ ਫਿਊਨਲ ਕੱਸਲ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਐ।

(ਅਟਵਾਲ “ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ” 168)

ਵਪਾਰ ਵਿਚੋਂ ਘਾਟਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਦੀਵਾਲੀਆ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਜੱਗੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇਸਤ ਬਾਹੜਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹਮਦਰਦੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਵਾਰਥ ਹਿੱਤ ਬਿਮਾਰ ਜੱਗੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੱਗੀ ਬੈਂਕ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਰਜਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵੈਨ ਲੈ ਕੇ ਦੇ ਦੋਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਚੁੱਕੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਲੇਸ਼ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ ਨਾਵਲ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਵਿਜੇ ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਤਾਈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਲੜਕੇ ਦੀਪਕ ਦੇ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਤਾਏ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਅਨੈਤਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਖੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਤੋਂ ਉਭਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਦੁੱਗਲ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅੰਮਰਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਸ਼ਮਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭੱਜਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਦਲੇਰ ਬਣ ਕੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸਤੀ ਦਾ ਮਲਾਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਫਾਨ ਕਾਰਨ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੱਕੇਡੋਲੇ ਤਾਂ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀ ਮੰਜਿਲ ਵੱਲ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਲਿਖਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ-

“ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਗੀਤ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਵਿਜੈ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਹੀਰੋ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸਿਹਜਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਪਏ ਇਕ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ/ਸਮੁਦਾਇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਜਿਸਟ ਕਰਕੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸਬਬ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ” 89)

ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿਜੈ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂਤਮਈ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਲੀ, ਸਾਂਝੂ ਅਤੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਨਿਜਿੱਠ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਸਕਾ ਭਰਾ ਅਸ਼ੋਕ ਉਸ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਦੀ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਮਾਰ ਨੂੰ ਝਲਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਦੇਣ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਿਜਨਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਦੁਆਰਾ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਸੁਣਕੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ, ਵਿਜੈ ਦੇ ਤਾਏ ਦੁਆਰਾ ਤਾਈ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਡੱਬਾ ਸੁਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਦੇਣ ਤੇ ਵਿਜੈ ਦੀ ਸੱਸ ਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਚੂੜੀਆਂ ਕੱਢ ਲੈਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਜੈ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਢੰਗ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ ਇਕ ਗੀਤ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਂਦੇ ਹਨ-

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ‘ਗੀਤ’ ਰਵਾਇਤੀ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਹਟਵਾਂ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿਜੈ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਜੀਬ-ਅਜੀਬ ਯਾਤਰਾ ਹੈ। ਵਿਜੈ ਨਿਤ ਨਵੀਂ ਐਕੜ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਟੁੱਟ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਮੁਹਰੇ ਝੁੱਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉਪਰਲੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਜੈ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੀ ਇਕ ਗੀਤ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੀ ਹੈ।

(ਸੰਧੂ “ਗੀਤ” ਸਰਵਰਕ)

ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਤੇ ਯਥਾਰਥ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਉਨੀ ਖੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਤੇ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅੱਖ

ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਲੋਕ ਅਨੇਕਾਂ ਹੱਥਕੰਡੇ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਘੱਟ ਜਮੀਨ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੜਿਆ ਲਿਖਿਆ ਨੌਜੁਆਨ ਵਰਗ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਜੋ ਕਿ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਉਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਰੁਝਾਨ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸ਼ੈਨ ਆਇਰਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵੱਲ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੈਨ ਮਰਫੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਸ਼ਰਣ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਚਿੱਤ ਲਈ ਗਿਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭਜਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਗਿਲਾ ਸੀ ਕਿ ਪੜੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਜਿਹਨਾਂ ਉਪਰ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਲੋਹੜੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਭੱਜ ਤੁਰਦੇ ਹਨ।”

(ਅਟਵਾਲ ‘ਸਵਾਰੀ’ 40)

ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ 50% ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੌਜੁਆਨ ਵਰਗ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਵੱਸਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸਦਾ ਬਹਾਨਾਂ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਇਕ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ 95% ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਪੜਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਥੋਂ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਇਲੈਟਸ ਸੈਂਟਰ ਖੋਲਣ ਵਰਗੇ ਭੱਦੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸ਼ੈਨ ਮਰਫੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਰਾਜਸੱਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਅੰਤਰ

ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਿੰਦਰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਅਜਮੇਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਚੰਗੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਗੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਲੋਕ ਸੋਨੇ ਦੀ ਖਾਣ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

“ਇੰਡੀਆ ਵਾਲੇ ਸੋਚਦੇ ਆ ਕਿ ਇਥੇ ਪੈਸੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਆ, ਤੇੜੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਓ। ਹਾਲੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਂਡ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।”

“ਅਖੇ ਉਹ ਘਰ ਛੱਤਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਐ।” ਅਜਮੇਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬਿਫਰਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, “ਏਨੇ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੋਂ ਕੱਢੀ ਜਾਈਏ। ਓਧਰ ਸ਼ਿੰਦੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਟਰੈਕਟਰ ਖਰਾਬ ਐ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 71)

ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪੈਂਡਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੈਰਨ ਜੇ ਮੋਰੀਸਸ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੋਨੇ, ਬਲਦੇਵ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਮੋਰੀਸਸ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੈਦਰਸਪੁਨ ਦਾ ਬਾਰਮੈਨ ਤੋਂ ਪੱਬਾਂ ਦੀ ਚੇਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਨਾ, ਅਜਮੇਰ ਦੁਆਰਾ ਪੱਬ ਖੋਲਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈਣਾ, ਬਲਦੇਵ ਦਾ ਸਮੁੱਚੀ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਗੈਸ ਡੀਲਰ ਬਣ ਜਾਣਾ, ਜੈਰੀ ਸਟੋਨ ਦੁਆਰਾ ਘਰਦਾ ਖਰਚਾ ਨਾ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣਾ, ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਿੰਦੇ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਿਕੜਮਬਾਜੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਹੋ ਕੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਘੜਨਾਂ, ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਿੰਦੇ ਦੇ ਲੜਕੇ ਗਾਗੂ ਨੂੰ ਵਰਤਨ ਲਈ ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਸਤਨਾਮ ਨਾਲ ਤੀਜੇ ਭਰਾ ਬਲਦੇਵ ਦਾ ਰਲ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਲਈ ਸ਼ੌਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸਤ ਬਲਦੇਵ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਹਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਲਗਭਗ ਮਨਫੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਧੇਰੇ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ:

‘ਸਵਾਰੀ’ ਦਾ ਇਹ ਚਿਹਨ ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਸੁਆਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਅਧੇਗਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਸੁਆਰੀ ਵਾਂਗ ‘ਬਗਾਨਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਆਪਣਿਆਂ’ ਤੋਂ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦੇ ਅਨੰਤ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ‘ਪੀੜ੍ਹੀ’ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੁਆਰੀ ਬਣਨ ਅਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਾਦਸਤੂਰ ਖੇਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਲਕਵੇਂ ਤੱਸਦਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ‘ਆਪਣਿਆਂ’ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਤੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਹਿਰਸਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(ਸੇਖੋਂ (ਸੰਪਾ.) “ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ” 97-98)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਿਜਨਸ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜੀ ਦੀਆਂ ਕੂਟਨੀਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਕੰਡਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਰਵੀ ਦੂਜੀ ਫਰਮ ਤੋਂ ਕੈਵਨ ਅਤੇ ਜੂਡੀ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬਿਜਨਸ ਵੱਧ ਸਕੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਕਰਿੰਦਾ ਡੈਵਿਡ ਐਂਡਰਸਨ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਤਨਖਾਹ ਲੈ ਕੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਗਾਹਕ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਰਵੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ

ਡੈਵਿਡ ਦਾ ਫੋਨ ਟੇਪ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਡੈਵਿਡ ਐਡਰਸਨ ਚੁੱਪਚਾਪ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਜੀ ਦੀ ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ ਜੂਡੀ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਡੈਵਿਡ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਰਵੀ ਕੋਲ ਇਸ ਲਈ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਡੈਵਿਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਉਸਦੀ ਨੈਕਰੀ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ। ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਜਿਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਣਦੇ, ਵਿਗਸਦੇ ਅਤੇ ਤਿੜਕਦਿਆਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਭਾ ਦੀਆਂ ਨਿਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜਕ ਬਣਤਰ, ਉੱਤਰ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਅਧੀਨ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(ਰੰਧਾਵਾ (ਸੰਪਾ.) “ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਨਾਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ” 96)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਏਨੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਰਵੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਉਸਦੀ ਸੰਪਤੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਜਿਆਦਾ ਸਤਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉਪਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚੜਤ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ-

“ਜੇ ਰਵੀ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਫਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ, ਵਿਧਵਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਕਿਰਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੇ ਹਾਂ ਉਹੀ ਰਹਾਂਗੀ। ਹਾਂ, ਪਰੀ ਦਾ ਨਫਾ-ਨੁਕਸਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਵੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚ ਪਰੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੀ। ਜੇ ਰਵੀ ਨੇ ਵਸੀਅਤ

ਕਰਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵੀ ਪਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਚ ਜਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹੈ
ਹੀ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਰੇਤ” 328)

ਸਾਊਥਾਲ ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੈਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜੰਮੀ
ਪਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਵੈ-ਟਕਰਾਉ ਤੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਰੰਗ ਦੇ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ
ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਾਊਥਾਲ ਦੀ
ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਖਹਿਰੇ ਦਰ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਕੇਸਰੀ
ਰੰਗ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਚੌਧਰੀ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਅਲੀ ਦਾ ਹਰੇ ਰੰਗ ਵਾਲਾ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ।
ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹੋ ਹਨ ਜੋ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਕਰਵਾ ਰਹੇ
ਹਨ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਾਊਥਾਲ” 10)

ਪ੍ਰਦੁੱਮਣ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਸਮੇਸੇ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜੁਗਤ
ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਬਿਜਨਸਮੈਨ ਬਣਨਾ, ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਣ ਲਈ ਖੇਡੀਆਂ
ਚਾਲਾਂ, ਕਾਮਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਘਟ ਉਜਰਤ ਤੇ ਵੱਧ ਕੰਮ ਲੈਣਾ, ਟੈਕਸ ਦੇ ਪੈਸੇ ਬਚਾਉਣ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ
ਯੁਗ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ
ਹੀ ਕੜੀ ਵਿਚ ਮਨੀਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਰਲ ਕੇ ਹੋਟਲ ਖਰੀਦਣਾ, ਏਜੰਟ ਦੁਆਰਾ ਧੋਖਾ ਕਰਨ ਤੇ
ਉਸਨੂੰ ਘਾਟੇ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਾਅਲੀ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਕੰਪਨੀ ਖੋਲ੍ਹਣਾ, ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ
ਕਾਰੇ ਦਾ ਇੰਡੀਆ ਭਜ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੁੱਮਣ ਦੁਆਰਾ ਜਮਾਨਤ ਦੀ ਰਕਮ ਭਰਨਾ ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ
ਦੀ ਮ੍ਰਿਗਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਦੀਆਂ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾਣ

ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਮੋਟੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਖਰਚ ਕੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਪੱਕੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਸਵਾਰਥ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਵਸ ਪ੍ਰਦੁੱਮਣ ਵਰਗੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜੁਆਨ ਵਰਗ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ।

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੁਣ ਵੀ ਜਦ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਬੰਦਾ ਜਾਂ ‘ਫੌਜੀ’ ਜਾਂ ‘ਫਰੈਸ਼ੀ’ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੇ ਹੀ ਰਾਹ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਤਾਂ ਅਮਾਨਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲਾ ਬਣਕੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ।

(ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ’ 52)

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਕਥਾਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਾਊਥਾਲ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਰਮ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਪੜਾਈ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਕਈ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਐਨਥਨੀ ਤੇ ਪੈਟਰਿਕ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

- ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਡੈਡ, ਇਹ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਆ, ਇਹਨਾਂ

ਦਾ ਰੰਗ ਈ ਸਾਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁਣ ਪੋਲਿਸ਼ ਕਾਮਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖੋ-
ਉਹ ਇਥੇ ਟਿਕ ਈ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਬਲਕਿ ਸਾਡੀ ਦੌਲਤ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਆ।

- ਇਹ ਏਸ਼ੀਅਨ ਵੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਘਟ ਨਹੀਂ।

- ਪਰ ਇਹ ਇਥੇ ਸੈਟਲ ਹੋ ਕੇ ਇਥੇ ਦੇ ਈ ਰਹਿ ਗਏ ਆ, ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਦੇਸ਼

ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਿੱਧ ਹੋ

ਰਹੇ ਆ।

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ” 35)

ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੋਮ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੀਚ
ਜਾਤ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਜੀ ਅਤੇ ਅਣਥਕ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪੈਸੇ-
ਪੈਸੇ ਲਈ ਤਰਸਦੀ ਇਕਰਾ (ਪੂਨਮ ਕੋਰ) ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
ਤੇਜ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬਿਜਨਸ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਬਣ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ
ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪਹਿਚਾਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਕਤ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਉਪਰਲੇ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਅਤੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਾਲਕ
ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸਤਨਾਮ ਕੋਰ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਮੁੰਦਰੀ (ਇਕਰਾ) ਦੇ ਪਤੀ ਪੌਲ ਨੂੰ ਨੈਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦੇਂਦੀ ਹੈ,
ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਸਤਿਆ ਮੁੰਦਰੀ ਦੇ ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਪੇਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ
ਦੇ ਇਸ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਸਤਨਾਮ ਕੋਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਅਮਰਜੀਤ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਨਹੀਂ ਸਤਨਾਮ ਕੋਰੇ, ਤੂੰ ਉਲਟਾ ਸੋਚਦੀ ਆਂ, ਗੱਲ ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਨੈਕਰ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ
ਨਹੀਂ, ਉਹਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਆਂ। ਇਹ ਨੈਕਰ ਮਾਲਕ ਵਾਲੀ ਧਾਰਣਾ ਏਸ ਮੁਲਕ 'ਚ
ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠੀ ਆਂ। ਏਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਕੂਵਤ
ਹੋਏਗੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ, ਉਹੀ ਰੱਖ ਸਕੇਗਾ। (ਅਟਵਾਲ “ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੋਮ” 118)

ਕੂਵਤ ਤੋਂ ਇਥੇ ਭਾਵ ਸਿਰਫ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਕਰਾ ਤੋਂ ਪੂਨਮ ਕੋਰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੌਲ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਨਾਲ ਅਮਰਜੀਤ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜੇ ਤੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਗਏ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਰੱਖ ਲੈਣਾ ਵੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਕਰੂਰ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਝਾਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੈਸੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਹੋਣ। ਕਰਨੈਲ ਦੁਆਰਾ ਦੀਪੇ ਚਾਹਲ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਠੇਕਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬਹਾਨੇ ਬਾਜੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਸੱਸ ਲੱਛਮੀ ਦੁਆਰਾ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਪੈਡਾਂ ਤੋਂ ਰੁਪਈਆ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਕੇ ਕਰੋੜਪਤੀ ਦਸਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਡ ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵੱਡੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸੱਚ ਅਧੀਨ ਟਿੱਕੇ (ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਭਰਜਾਈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰੀਰ ਸਮਝਕੇ ਈਰਖਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਟਿੱਕਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਪਾਰਲਰ ਖੋਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਸੱਤੇ ਦਿਨ ਵਿਅਸਤ ਹੋਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਜੀ ਦੀ ਇਸ ਖੇਡ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਾਵਲ ਹਾਦਸੇ ਅਤੇ ਜੇਠੂ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤਾ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰੰਤੂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਗੌਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹਾਦਸੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮੇਘਨਾ ਦੇ ਪਤੀ ਗੁਰਤੇਜ ਦੁਆਰਾ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਕਾਨ ਵੇਚਣਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੈਸੇ ਲਈ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਜਾਹਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਬਨਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਭੱਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਇਲ ਨੂੰ ਕੁੰਦਣ ਦਾ ਮੋਹਣੀ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਿਆਹ ਸਮਾਜਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲੋਂ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਸਾਨ ਜਿਆਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਘਰ

ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣੇ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਮੋਹਣੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਬਣਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਾ ਬਣਨ ਦੇਵੇ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਉਸ ਆਰਥਿਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੇਖਕ ਭਾਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹੀ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਕਰੇ। ਕੁੰਦਨ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮੋਹਣੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਮੋਹਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਉਦੋਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਜਦੋਂ ਮੋਹਣੀ ਦੁਆਰਾ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਪੈਸੇ ਕੁੰਦਨ ਨੂੰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁੰਦਨ ਦਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਵਧੇਰੇ ਜਾਗਣ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸਵਾਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ-ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਵੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਝੁਕਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੱਥੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਸ ਲਈ ਬਣਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਦਿਅਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਬਲਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ

ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੋਝ ਨਿਰੰਤਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪਾਤਰਾਂ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਗੈਰਕਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰੂਚੀ ਵੀ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੈਰਕਨੂੰਨੀ ਵਰਤਾਰਾ ਡੂੰਘੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਬੌਬੀ ਦਾ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਗੈਗਵਾਰ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਅੰਤ ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ (ਧਾਲੀਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਗਲਤ ਰਾਹ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਨੂੰ ਕੜਵਾਹਟ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੂੰਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਾਵਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਤਰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਿਭਾਉਣਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛਿੰਦੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ (ਸੇਖਾ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹੈਰੀ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਹੜੱਪਣ ਲਈ ਖੇਡੀਆਂ ਚਾਲਾਂ, ਬਿਮਲਾ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਦੁਆਰਾ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜੋ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਲੀ ਚੜਨ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕ

ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ ਦੀ ਹਰ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਰਮਜੀਤ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਰੁੱਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ (ਅਟਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਹਾਅ ਵਿਚ ਰੁੜਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੱਗੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਭੈਣ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸੰਪਤੀ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦਿਆਂ ਜੱਗੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਝਗੜਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰਾ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਕੰਡੇ ਵਰਤਣਾ, ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਰੇਤ (ਅਟਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਰਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਾਊਥਾਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਦੁੱਮਣ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਧਾਰਣ ਸਮੇਸੇ ਦੇ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪੜ ਵੇਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਾਰਾ ਆਪਣੇ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੈਰ ਕਨੂੰਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਪੌੜੀ ਚੜਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸਤ ਸ਼ੇਨ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਲਕਾਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਖੇਡ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅੜਿੱਕੇ ਆ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਧਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਉਪਜੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੋਮ (ਅਟਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਕਰਾਂ (ਪੁਨਮ) ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੇ ਬਿਜਨਸ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਕਰਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਪੋਲ ਨੂੰ ਨੈਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਸਤਨਾਮ ਕੋਰ ਦੀ ਭੈਣ ਸੱਤਿਆ ਨੂੰ ਇਕਰਾਂ ਦੇ ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਪੇਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਇਸ ਪੌੜੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਅਤੇ ਖੁੱਲੀ ਮੰਡੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ, ਇਸਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਮਨੋਰਥ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸੂਝ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰੂਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਹਨ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਿਗੜਮਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਡਰਾਵੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਕੰਡੇ ਅਪਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਉਸਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਉਦਾਹਰਨ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਰਾਨ ਉੱਪਰ ਲਗਾਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਏਜਾਜ ਅਹਿਮਦ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਲਾਚਾਰੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਕੰਮ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਦਾ

ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 28)

ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ੋਰ ਫੜਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਜਿਉਂ- ਜਿਉਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪਕੜ ਓਨੀ ਹੀ ਇਸ ਉੱਪਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਤੋਂ 5400 ਕਰੋੜ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ 100% ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨਣੀ ਪਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ 1990 ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਗੈਟ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਉਚਿੱਤ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਨ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧਨਾਢ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ (ਸਿਆਸੀ ਵਿਉਪਾਰੀਆਂ) ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰੋੜਾਂ ਅਰਬਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਘਪਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਦਰਅਸਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ

ਦੇ ਉਪਜਾਏ ਅਤੇ ਪਾਲੇ ਲੁਟੇਰਾ ਅਤੇ ਖਪਤਵਾਦੀ ਆਰਥਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਹੀ ਸਹਿਜ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹਨ।”

(ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ” 12)

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਦੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਲੇ ਧਨ ਨੂੰ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਰੋੜ ਦੀ ਹੋਰਾਫੇਰੀ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਫਿਰਨਾ, ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੁਲਾਂ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ, ਬਣਾਓ ਤੇ ਟੈਕਸ ਲਉ’ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਗਠਨ ਵਿਚ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਅਤੇ ਐਮ.ਪੀ. ਦੀ ਖਰੀਦੋ-ਫਰੋਖਤ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਗੱਠਜੋੜ, ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਗੈਰਸਟਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ ਧੱਕਣਾ, ਬਾਹੁਬਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਰਾਧਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਚੋਣ ਜਿੱਤਣਾ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਨਾਪਾਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਾਰੂ ਪੱਖ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਧਿਰਾਂ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਿਆਸਤ ਦੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਸਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਇਸ ਦੌਰ (ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ) ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਸੰਸਥਾਨਕ ਗੈਰ ਸਿਆਸੀਕਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਦੇਵੇਂ ਧੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਸੰਗਕ ਬਣ ਗਏ। ਕਿਸਾਨ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਸਗੋਂ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਖ਼ ਗੁਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)” 37)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਚੇਟਕ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਆਪੋਧਾਪੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਜਾਂ ਅਨਜਾਣੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਧਣਗੀਆਂ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਜਮਾਤੀ ਆਧਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੰਪੇਜ਼ਿਟ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ.. ..
.. ਸਮੁੱਚੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪੈਸਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰੇਗਾ। ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੇਗੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਇਰਾਕ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ: ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰ” 102)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਕੈਸੀ ਹੋਈ (1996), ਭਗੋੜਾ (2003), ਵਿਗੋਚਾ (2009) ਅਤੇ ਬੇਗਾਨੇ (2014) ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸੇਖਾ ਦੀ ਨਾਵਲ ਕਲਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਕਥਾ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਸਦੇ ਚਾਰੇ ਨਾਵਲ ਵੱਖਰੀ ਕਥਾ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਲਿਖਾਇਕ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ-

ਬਹੁਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਕਥਾ ਵੀ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕਥਾ-ਸਥਲ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਕਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਖਾਸਾ ਸੁਚੇਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(“ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ-ਨਾਵਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ” 10)

ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਲਕੀਰੀ ਬਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵੀ ਦੱਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੱਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਦੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਟਪਲਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗਲਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਮਜਬੂਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ

ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਭਗੌੜਾ, ਵਿਗੋਚਾ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਦੂਸਰੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ ਉਹ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਿਆਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਕੀਰਨ ਹੋ ਰਹੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਜਾਤੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਮੀਕਰਨ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ-

“ਜਦੋਂ ਵੀ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਹੋਈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲੀ ਐ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅਸਰ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਐ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਵੀ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਏ ਪਰ ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰੇੜ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।... .. ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਕਲੇਸ਼ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਲੇਸ਼ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਧਰਮਯੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਹੁਣ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਹ ਨਵੀਂ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਲਹਿਰ ਉੱਠ ਖੜੀ ਹੋਈ ਐ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾੜੇ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਏ ਐ।” ਸੁਖਦੇਵ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਪਿਛਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 239)

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਇਹ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪਕੜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੇਖਾ ਉਸਤਾਦ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਜੇ ਸਿੱਟੇ ਉਹ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਢੁਕਵੇਂ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਲ ਜਦੋਂ 1984 ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਾੜੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਖੇਡ ਦੇ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਰਥਿਕ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਸਲੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਘਟੀਆ ਹੱਥਕੰਡੇ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਾਲ ਜਿੱਥੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਿੱਠੂ ਕਹਿ ਕੇ ਭੰਡਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕੱਟੜ ਪੰਥੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਲੱਭੂ-ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣਾ ਵੀ ਕਾਇਰਤਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਸੇਖਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕ ਪਾਸੜ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਏ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸੰਨ ਛਿਆਸੀ ਸਤਾਸੀ ਦੀ ਗੱਲ ਐ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਬਲਦੀ ਦੇ ਬੁੱਥੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
 ਸਰਕਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ। ਦਿਨੇ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ. ਦਾ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ
 ਸੀ, ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂਆਂ ਦਾ।

(ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 20)

ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਰੁਝਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਨਾ ਕਰਕੇ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰੂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੇ ਹੇ ਰਹੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਭਗੋੜਾ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੁਖਬੀਰ

ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹੈਰੀ (ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਹੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਲਕੀਰੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਭਗੌੜਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਖਾੜਕੂਆਂ, ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਖੇਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਬਦਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਅਕਸ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜਿਹੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਏ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਨਕਾਬ ਲਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਚਿਹਰਾ ਨੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅੱਜ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਬੇਦੇਸ਼ੀ ਬੰਦੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਕ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਆ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਅੱਜ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਮੁਜਰਮ ਤੇ ਖਾੜਕੂ, ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਸੇਖਾ “ਭਗੌੜਾ” 20)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ, ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਰਾਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਵਾਰਥ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਲਹਿਰ ਦੇ ਢਿੱਲਾ ਪੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਬਦਲ ਲਏ ਸਨ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਸਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ. ਨੇ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਨਣੀ ਲਾ ਕੇ ਕਹਿਰ ਢਾਹੁਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਾੜਕੂ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਖਾੜਕੂ ਬਣੇ ਤਸਕਰ ਲੁਟੇਰੇ ਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਨਿੱਕ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਧੰਦਾ ਹੋਰ ਵਧਾ ਲਿਆ ਸੀ।

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 249-50)

ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ 1914 ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਣਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਉੱਤਰਨ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਿਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰੋਹ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗ਼ਦਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜਬੂਤੀ ਫੜਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਜਰਮਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਾਈ ਛੇੜਨ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਿਆਸੀ ਜੰਗ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਹ ਲਹਿਰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜੁੱਟਤਾ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਮਜਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ

ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਭਾਈ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚੋਂ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਮੇਰੀਆਂ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਲੈ ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਾਂ ‘ਹਿੰਦੁਆਂ’ ਨੂੰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ, ਅਣਨਿਆਈ ਤੇ ਬੇਦਲੀਲੇ ਹਰਬੇ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਕੰਡੇ ਵਰਤ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਆਪਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਰਹਿ ਗਏ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇੱਥੋਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੁਣ ਲੈ, ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੋਂ ਨਾ ਹਟਾਈਂ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕੈਮ ਦਾ ਹੀਰਾ ਸੀ, ਉਹ ਕੈਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਸਹੀਦ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਆਪਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਕੀਲ ਬਣਾਉਣੈ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 50)

ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਘਟਨਾ ਤੋਂ 60-65 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਉੱਤਰੀਆਂ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਤੇ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਆਦਿ ਲਹਿਰਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੈਜੁਆਨ ਵਰਗ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਪੀੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਅੰਕਲ ਜੀ, ਉੱਥੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤਾਂ ਦਿਨੇ-ਦਿਨ ਨਿੱਘਰਦੇ ਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਦਿਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਕਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂਆਂ ਦਾ। ਲੋਕ ਦੋ ਪੁੜਾਂ ਵਿਚ ਪਿਸ ਰਹੇ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਉੱਥੋਂ ਆਉਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 33)

ਭਗੋੜਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤਿ ਨਿਘਾਰ ਵਾਲੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਪਾਲ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨਾਲ ਰਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਕ ਨਾਮੀ ਸਿਆਸੀ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿਆਸੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼ ਤੇ ਬਣੇਗਾ’ ਪਰ ਖਾੜਕੂਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਜਾਤ ਹੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ।’ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਰਲਗੱਡ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੁਖਬੀਰ ਵਰਗੇ ਨਿਰਪੱਖ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਗ਼ਲਤ ਫਹਿਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

“ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਨਹੀਂ”।

ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ’ਤੇ ਦੇਵ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੁਸੈਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਨਹੀਂ।”

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 110)

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ 1950 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1960 ਤੱਕ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ

ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੈਨਕੂਵਰ, ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੈਲੀ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਗੜ੍ਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੜਕਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਰੋਕ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲੱਭਦੀ ਹੈ-

“ਭਾਈ ਸਿੱਖਾ, ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਜਵਾਨੀ ਤਾਂ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਐ ਤੇ ਹੁਣ ਬੁਢਾਪੇ ਵੇਲੇ ਇੱਥੋਂ ਤੁਰ ਚੱਲਿਐ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਐ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਈਏ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਂ ਉਹ ਵੀ ਤੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਈ ਇਸਨੂੰ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗੇ।”

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 58)

ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵ ਲਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੰਟਰੈਕਟ ਮੈਰਿਜ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗੋਦ ਲਏ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾਉਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਗਲ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧੇਰੇ ਬਲਵਾਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਮੀ ਅਤੇ ਭੂਰੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਅਨੈਤਿਕ ਧੰਦੇ ਅਤੇ ਬਾਲਮਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

“ਯਾਹ ! ਇਹ ਵੀ ਮੇਰੀ ਮੰਮ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਜਨਮ- ਦਾਤੀ ਮਾਂ ਹੈ-

ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੋਦ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।” ਸਿੰਮੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।

“ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਾਮੇ ਨੇ ਗੋਦ ਲਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸਕੀ ਮਾਂ ਇੰਡੀਆ ਰਹਿੰਦੀ ਐ” ਭੂਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਿੰਮੀ ਕੋਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਕੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਹੋਣ।

(ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 182)

ਇਉਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚੋਂ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਤੰਤਰ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੋੜੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ, ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਟਿਕਟ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆਏ ਗੰਧਲੇਪਨ ਨੂੰ ਮੰਨਤ ਅਤੇ ਅਰਵਿੰਦ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

“ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਖਿਡਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪੌਪੂਲੈਰਿਟੀ ਨੂੰ ਕੈਸ਼ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜ ਕਰੋੜ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਲੜਨ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਨੇਟਾਂ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਘਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਆਹ ਜਿਹੜੇ ਡਰੱਗਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਏ, ਏਸ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਬੱਸ ਪੁੱਛੋ ਨਾ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦਾ ਹਾਲਾ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ” 47)

ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਤਸਕਰੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਟਵਾਲ ਇਕ ਚੇਤੰਨ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਧੰਦੇ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ਾ ਤਸਕਰਾਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦਗੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਯੁਵਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜਾਇਜ਼-ਨਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਆਦੀ ਬਣ ਕੇ ਲੁੱਟਾਂ ਖੇਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿੱਥੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗ਼ਰਬ ਹੋ ਰਹੀ ਜਵਾਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਇਹਨਾਂ ਦੇਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਲਸੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਡਰੱਗ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਗਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੱਚ ਭਾਜੀ, ਜਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੇਚੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ, ਰੋਣਾ ਆਉਂਦਾ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ” 53)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ, ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਸਿਆਸਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੋਟਾਂ ਲਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਵੋਟਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮਾਰੂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਅਤਿਵਾਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ

ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਰੋਟੀਆਂ ਸੇਕਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਇਕ ਅਹਿਮ ਮੁੱਦਾ ਬਣਕੇ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਬੁਰਾਈ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿਆਸਤ ਤਕ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਮੰਤਰ 'ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਂਦਾ', ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਵੋਟਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਕਈ ਗੁਣਾ ਕਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸਰਪੰਚੀ ਖਰੀਦਣਾ ਆਮ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗੁਪਾਲਾ ਅਰਵਿੰਦ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

“ਸੋਹਣ ਸੁੰਹ ਆਂ, ਉੱਚੀ ਪੱਤੀ ਚੋਂ ਆਂ। ਐਤਕੀਂ ਸਰਪੰਚੀ ਵਿਕੀ ਆ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਸੋਹਣ ਸੁੰਹ ਨੇ ਖਰੀਦੀ ਆ।”

“ਉਹ ਕਿੱਦਾਂ?”

“ਅੱਗੇ ਸਰਪੰਚੀ ਲਈ ਸਿੱਧੀ ਚੋਣ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਪੰਚਾਂ ਨੇ ਸਰਪੰਚ ਚੁਣਿਆ, ਇਕ-ਇਕ ਲੱਖ ਵਿਚ ਪੰਚ ਵਿਕੇ ਆ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ” 145)

ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਚੋਣ ਹਲਕੇ ਦਾ ਬਦਲਾਵ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਦੇ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੋਟਾਂ ਨਾਂ ਪਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਅਟਕਾਉਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿਆਸਤ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤਿਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਚਾਲ ਦਾ ਮੰਤਵ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਕਰਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ

ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੌਣ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੂਜੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਵਿੱਥ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਖਾ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੌ-ਸਵਾ ਸੌ ਸਾਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਪੀੜੀਆਂ ਇਸ ਨਸਲੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਪੀੜੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਰਤਾਓ ਕਾਰਨ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਨਾਂ ਲੱਗਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਗੋਲੀਕਾਂਡ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਿੱਠੂ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਮਰਵਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਪੀੜੀ ਦਾ ਜਲੌਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜੁਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਸਕੂਲੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੱਕ ਹਰ ਮੇੜ ਤੇ ਇਸ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੇਜਰ ਕੋਲ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਨੈਕਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਕੱਢ

ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲਤਾ ਇਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਬਲਬੀਰ (ਬੌਬੀ) ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾ ਕੇ ਨਸ਼ਾ ਤਸਕਰੀ ਵਰਗੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਚਾਰਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਪਸਰਿਆ ਜੀਵੰਤ ਸਰੋਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬੌਬੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਚਾਰਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਸਲਵਾਦ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਟਕਰਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ” 68)

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ ਹੋਰਨਾਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਨਸਲੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿਸਿਜ਼ ਇਗੂਚੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਜਾਪਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਮਾਰਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਾਪਾਨੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਵਾ ਸਕੇ-

ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਡੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।” ਮਿ. ਇਗੂਚੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲੀਆ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਪਹਿਲੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਕੈਨੇਡੀਅਨ

ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਜਰਮਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪੈਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਜੰਗ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਘਰ ਮੁੜਿਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ, ਸਭ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਪਰੇਰੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਜੰਗੀ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਛੱਡਿਆ। ਘਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਨਾ ਲੈ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ।

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 153-54)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਸਿਆਸੀ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਅਜਿਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਗੌੜਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਰੈਸਲਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਨਵ-ਨਾਜ਼ੀਵਾਦ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕਾਰਨ ਜਰਮਨੀ ਨੂੰ ਹੋ ਰਹੇ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਸਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਘਟ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਕਾਮੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਐਂਡਰਸਨ ਆਪਣੀ ਨਸਲੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਦਬਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸੁਖਬੀਰ ਅਤੇ ਡਰੈਸਲਰ ਦੀ ਦੇਸ਼ਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਬਿਜਨਸ ਲਈ ਘਾਟੇ ਦਾ ਸੌਦਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਡਰੈਸਲਰ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਮਸਲਾ ਦਸ ਕੇ ਸੁਖਬੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੇਸ਼ਤੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਐਂਡਰਸਨ ਵਿਚਲਾ ਨਸਲੀ ਭੂਤ ਜਾਗ ਉੱਠਦਾ ਹੈ-

“ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਿੱਜੀ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਬਾਪ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਰਾਇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਭੂਰੇ ਛੇਕਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਰਮਨ ਮੁੰਡਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ।” ਮਿ. ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਸਲੀ ਸੋਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 61)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਐਂਡਰਸਨ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਜਰਮਨੀ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹਰ ਲੜਕਾ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਦੇਸ਼ਤ ਜਾਂ ਪਤੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਖਬੀਰ ਰੰਗ ਭੇਦ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਕ-ਪਾਸੜ ਨੀਤੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰਲਾ ਹੈ। ਸੁਖਬੀਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ਤ ਹਰਿੰਦਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰੈਸਲਰ ਕੋਲੋਂ ਨਾਵਾਂ ਭੇਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੱਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸੁਖਬੀਰ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੱਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁਖਬੀਰ ਨਾਲ ਡਰੈਸਲਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਸੋਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ-

“ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਦਸ ਸਾਲ ਰਹਿ। ਪਰ ਗੋਰੀ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਨੇੜੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ” ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਦੇ ਟੁੱਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ।

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 86)

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਣਾਈ ਪੂਰਵ-ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸੋਚ ਦਾ ਸਿਖਰ ਉਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੁਖਬੀਰ ਖੁਦ ਡਰੈਸਲਰ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਾਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਬਦਲੇ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਨਸਲੀ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੋਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕਦੋਂ ਇਹ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੁਖਬੀਰ ਅਤੇ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ

ਪਰਵਾਸੀ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਹਰ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਹੀ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਸੁਰੇਖਾ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਐਂਡਰਸਨ, ਹਰਿੰਦਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਾਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਾ ਬੱਝ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲ ਕਰਦੀ ਹੈ-

“ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉੱਚਤਮ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਿਖਾਈ, ਨਾਂ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਜੀਵਨ- ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

(ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ “ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰ- ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ” 52-53)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਫ਼ ਰੰਗ ਭੇਦ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਜਾਤੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਭੇਦਭਾਵ ਆਮ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਗੌੜਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਇਸ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਤਰੇੜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਆਯਾਮ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੁਰੇਖਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਡਰੈਸਲਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸੁਰੇਖਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੇਖਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਈ ਨੀਤੀ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਨੀ ਕੁੜੀਏ! ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ, ਉਹ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਐ। ਇਹ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਨ ਜਾਵੇਗਾ। ਨੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਦਰਿੰਦੇ ਐ ਦਰਿੰਦੈ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ, ਕਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ, ਰੇਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਏ।”

(ਸੇਖਾ “ਭਗੌੜਾ” 19)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਾਤ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਕ ਉਪ ਥੀਮ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਸਲਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਅਗਲੀ ਸਟੇਜ ਅਤਿਵਾਦ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਵੰਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ।

ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਅਤੇ ਗਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਗ਼ਦਰੀ ਦੁਆਰਾ ਹੈਪਕਿਨਸਨ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨਾ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਪਰ ਏਸ਼ੀਆ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮਿਹਨਤੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਗ਼ੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਹੀਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ-

“ਸਰ ਜੀ, ਇਸੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਭੂਤਰੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਚੀਨਿਆਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਨੀ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਚੁੱਪ” 13)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਚਾਲਬਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਖੇਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਕਹਤ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੋਰ ਦੇ ਮੌਕਾ- ਮੇਲ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਏ ਮਿਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਕਹਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਰਨ ਰਾਹੀਂ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਪਿਤਾ 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਦਾ ਸਤਾਇਆ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਨਕਹਤ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਵਿਚ ਹੋਏ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਖੇਡ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਅਹਿਮਦੀਆ ਫ਼ਿਰਕੇ ਨਾਲ

ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਰ ਹੇਠ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਭਗੌੜਾ ਹੋ ਕੇ ਜਰਮਨੀ ਰਾਹੀਂ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਨਕਹਤ ਦੀ ਮਾਂ ਚਰਾਗ ਬੇਗਮ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਚਰਨ ਕੌਰ ਤੋਂ ਚਿਰਾਗ ਬੇਗਮ ਬਣ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਤਾਏ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ। ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਗਵਾ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਨਕਹਤ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਿਆਸੀ ਧੱਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਇਕ ਚੁਰਾਸੀ ਨੂੰ ਰੋਈ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਅਸਾਂ 'ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੌਰਾਸੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਨੇ।” “ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਇ-ਆਮ ਵਰਗੇ ਕਈ ਵਾਕਿਆਤ ਹੋਏ ਨੇ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਸਪੈੱਸਰਸ਼ਿਪ” 124)

ਨਕਹਤ ਉਹਨਾਂ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਹਿਮਦੀਆ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ, ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਊਥਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਚੁਨੌਤੀ ਵਾਲੇ ਮਸਲੇ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਗੋਰੇ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਲਚਕੀਲੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਰ ਲੁਕਸ ਅਤੇ ਪੈਟਰਿਕ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਸਲੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ।

- ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗ਼ਰਕ ਕਰ ਰੱਖਿਆ, ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟੀਆ ਪੌਲਸੀਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਪਏ ਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੌਲਸੀਆਂ ਈ ਗ਼ਲਤ ਆ। ਹੁਣ ਦੇਖੋ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ਲਤ ਐ।
- ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਤਾਂ ਸਖ਼ਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਹਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ।

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 171)

ਇੰਗਲੈਂਡ ਖ਼ਾਸਕਰ ਸਾਊਥਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਟਿਕਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੈਟਰਿਕ ਇਕ ਪਾਸੇ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਧੀਨ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਰਿਹਾ, ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਹੈਗੇ ਆ। ਸਾਡੀ ਨੈਜ਼ੁਆਨ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਇਸ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੀ ਐ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਬੂਲ ਕਰਨੀ ਈ ਪੈਂਦੀ ਆਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਆ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੁਲਕ ਲਈ ਇਹ ਵਧੀਆ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ।

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 172)

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੈਟਰਿਕ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੱਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਬਣਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਦਿਖਾਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹਨ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅਸਰ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਇਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਮੁੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਟਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਾੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਸੁਮਾਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਵੈਰ ਖ਼ਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ

ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਆਏ ਇਸ ਬਦਲਾਵ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ੁੱਭ ਸ਼ਗਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ-

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵ ਨੂੰ ਵੀ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੱਲੋਂ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨਾ-ਚਾਹੁੰਦੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ” 47)

ਆਰਥਰ ਲੁਕਸ ਅਤੇ ਪੈਟਰਿਕ ਵਰਗੇ ਚਲਾਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਹੀ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਭਾਰਤੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਰੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਲੰਮੇ ਗੋਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਤਾਂ ਖੜੇ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ। ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕਹਿੰਦਾ, “ਐਵੇਂ ਨਾ ਸਲੂਟ ਮਾਰ ਦਿਓ, ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਅਫ਼ਸਰ ਨਹੀਂ।”

“ਅਫ਼ਸਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਕਿਹਨੇ ਕਰਨੀ ਐ।”

“ਇਹ ਸਭ ਨਸਲਵਾਦੀ ਲੋਕ ਹੈਗੇ ਆ।”

“ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੇਖ ਜਿਹਨੇ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਡਰ ਨੈਕਰੀ ਕੀਤੀ ਐ। ਬੇਹੱਦ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ, ਇਮਾਨਦਾਰ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਹੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰਹੀ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਰੇਤ” 248-49)

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ

ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਫ਼ਾਇਦੇ ਲਈ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤਿਗੜਮਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਇਹ ਮੁੱਢਲਾ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਮਕਸਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੇਮਜ਼ ਪੈਤਰਾਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹਨ-

ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ 'ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ' ਸਿਰਫ਼ ਭੌਤਿਕ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ (ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਰਾਹੀਂ) ਉਸਨੇ ਪੀੜਤ ਜਨਤਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। (ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) "ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ(ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)" 17)

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਪਾਤਰ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਨੋਰਥ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਕਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, ਅਤਿਵਾਦ ਅਤੇ ਕਦੀ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਗੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੁਭਾਉਣੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਦੋਂ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੈਜ਼ਾਅਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਭੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਰਤਾਨੀਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵੱਖਰਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਵਿਚਾਰ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਭੜਕਾ ਕੇ ਵੋਟਾਂ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ-

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਦਾਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਖ਼ਾਤਰ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹੋ।”... .. ਤੁਸੀਂ ਅੱਲ੍ਹੜਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਖ਼ੌਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗਾਉਣ ਲਈ ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 244)

ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੀ.ਐਨ.ਪੀ. ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੰਦੇ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾਮਾ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਵੱਲੋਂ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਸਵਾਲ ਕਿ ‘ਜੇਕਰ ਕਾਲਿਆਂ ਤੇ ਭੂਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੰਦੀਆਂ ਨੈਕਰੀਆਂ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ’ ਦਾ ਜੁਆਬ ਕਿਸੇ ਨੇਤਾ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਗੌਣ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਖੌਤੀ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਨਸਲੀ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਦਸ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ਬਾਗ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੀ.ਐਨ.ਪੀ. ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਅੱਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾ ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂਨ ਤਹਿਤ ਉਗਲਦੇ ਹਨ-

ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਤੇ ਤਾਬੜ ਤੋੜ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁਲਕ 'ਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੀ ਨਿੱਘਰ ਰਹੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਵੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰ 'ਚ ਦੱਸਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਮੁਲਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਭਰਾ ਅੱਜ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਤੇ ਭੂਰਿਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ

ਸਾਡੀਆਂ ਨੈਕਰੀਆਂ ਸਾਂਭ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਖਰੀਦ ਲਏ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗੀ। ਚਿੱਟਾ ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨੈਕਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਛੱਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 242-43)

ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਜੋਹਨ ਵਰਗੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਦੇ ਲੜ ਲਗ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਸਿਰੜ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦੀ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਰੰਗ, ਨਸਲ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇਕੜ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੂਲਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ-

“ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹਾਂਗੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਿਛੇਕੜ ਕੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਿਹੜੇ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਸ ਟਾਪੂ ਤੇ ਵਸੇ ਸਨ? ਇਸਦੇ ਫੀਚਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਵਡਾਰੂ ਵੀ ਕਦੀ ਇਸ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹੋਣਗੇ?”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 243)

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੀ ਨਾਵਲੀ ਕਲਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕਤਰਫ਼ਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਸਮਸਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਜੋਹਨ ਅਤੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਘਾੜਦਾ ਬਲਕਿ ਸ਼ੀਲਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਜੋਹਲ ਦੇ ਆਪਸੀ

ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੀਲਾ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਬਣਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬੋਬੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਗ਼ੀ ਰੁਖ਼ ਅਪਣਾ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਜੌਹਲ ਰੰਗ ਭੇਦ ਸਵੀਕਾਰ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਕਾਰਨ ਸਫ਼ਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੰਤਰ ਵੀ ਇਕ ਵਿਕਲਪ ਵਜੋਂ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ-

ਹੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਾਖਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਟੀਸੀਆਂ ਮਿੱਧਣੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। (ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 15)

ਜਿੱਥੇ ਸੁਰਜੀਤ ਜੌਹਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਮੰਤਰ ਸੁਝਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਨਸਲਵਾਦੀ ਆਧਾਰਿਤ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਜੁਆਬ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬਹਿਸ ਦੁਆਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਹੱਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦਾ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਸੰਕਲਪ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਮਾਡਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਭੂਗੋਲਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਦਾ/ਨਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਬੀ.ਐਨ.ਪੀ. ਦੀਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਐਂਟੀ ਨਾਜ਼ੀ ਲੀਗ ਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੜੀ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਬੀ.ਐਨ. ਪੀ. ਦੇ ਕੂੜ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੇਣ ਲਈ ਰਣਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਉਪਰਾਲਾ ਅਮਾਨਵੀ ਸੋਚ ਪ੍ਰਤਿ ਜਥੇਬੰਦਕ ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਸਾਰੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

“24 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਬਰਮਿੰਘਮ ’ਚ ਇਹ ਇਕ ਹੋਰ ਰੈਲੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ‘ਐਂਟੀ ਨਾਜ਼ੀ ਲੀਗ’ ਜੁਆਇਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਆਵੇਗੀ ਤੂੰ ਵੀ?” “ਇਹ ਲੜਾਈ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਲੇ ਤੇ ਭੂਰਿਆਂ

ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਦੇ ਵਿਰੋਧ 'ਚ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੀਏ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 253)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਉਪਬੰਧ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ ਕੇ ਉਲੰਘਣਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਲਈ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਨੈਲਸਨ ਮੰਡੇਲਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਫ਼ਰੀਕਣ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੁਆਰਾ ਲੜੀ ਲੰਬੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲੀ ਸਫਲਤਾ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੇਸਤ ਦੁਆਰਾ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁਹਾਜ਼ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਭ ਸ਼ਗਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਜਿਹੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁਰਜੀਤ ਜੌਹਲ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੈਰ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਮ ਪਾਠਕ ਲਈ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਤਾ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਸੁਰਜੀਤ ਅਤੇ ਸਰਘੀ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਪਜੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਦੀਆਂ ਹੋਵੋਗੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਮੁਲਕ ਚ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਕਰਿਓ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।” (ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 61)

ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਪਿਛਾਂਹ- ਖਿੱਚੂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਾਜ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੂਟ ਨੀਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਅਤੇ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਟਵਾਲ ਆਇਰਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਰੰਗ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਰੋਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਉਸਦੇ ਬਾਬੇ ਸੈਨ ਮਰਫੀ ਨੇ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੁਲਕ ਦੀ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਉਹ ਵੀ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਜਤਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਸ਼ੈਨ ਮਰਫੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 37-38).

ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੈਨ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਅਧੀਨ ਆਇਰਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵੱਲ ਹੋ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਜਥੇਬੰਧਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਡੰਬਣਾ ਇਹ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਖ਼ੁਦ ਸ਼ੈਨ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵੀ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਪਰਤਣ ਦੀ ਰੀਝ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਇਰਲੈਂਡ ਜਾਣ ਲਈ ਸ਼ੈਨ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਉਤਾਵਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਿਆ ਸੀ ਉਸਦਾ ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਦਾ। ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਲੋਕ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਨਿਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਦੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 301-302)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਲਦੇਵ ਅਤੇ ਸ਼ੈਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮੀ ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿਆਸੀ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ, ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਭੇਦਭਾਵ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਇਰਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਇਸ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਇਰਿਸ਼ ਮੂਲ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਮੈਰੀ ਜਦੋਂ

ਬਲਦੇਵ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਲਦੇਵ ਦੀ ਰੰਗਭੇਦ ਬਾਰੇ ਬਣਾਈ ਧਾਰਨਾ ਟੁੱਟਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਡੋਮਨਿਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟਾਂ ਦੀਆਂ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਨ ਦਿਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ੈਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਡੋਮਨਿਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ (ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ) ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਪਰਵਾਸੀ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਰਾਜਸੀ ਪਿੜ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧਾਕ ਜਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ (ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)” 144)

ਮੈਰੀ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦ ਕਾਰਨ ਪੁਲਿਸ ਦੁਆਰਾ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਸਟੇਅ ਲੈਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਏਸ਼ੀਅਨ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣਾਂ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹਮਾਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਓ, ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ, ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਤੰਦ ਇਹ ਫੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ

ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਆਪਣੇ ਅੰਤਰਮਨ ਵਿਚ ਵਸੀਆਂ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਾਰਦਵਾਜ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਦਲ ਬਦਲੂ ਅਤੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਾਊਥਾਲ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਦਖਲ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਇੰਡੀਆ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਐਮ.ਪੀ. ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਅਦ ਸਾਊਥਾਲ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਹੌਲ ਬਹੁਤ ਤਣਾਅ ਭਰਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਐਮ.ਪੀ. ਸ਼ਿਪ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ।

(ਅਟਵਾਲ “ ਸਾਊਥਾਲ” 286)

ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਾਤ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਕੌਂਸਲਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਐਮ.ਪੀ. ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਬਣੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਮ ਭਾਰਦਵਾਜ ਕੌਂਸਲਰ ਦੀ ਪੇਂਡੀ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪਸਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਵੋਟਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਮੌਕਾ ਲੱਭਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਦਿਖਾਵਾ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਮੁਫਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਕੇ ਕੌਂਸਲਰ ਬਣ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰਚਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਫਤ ਸੇਵਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਲੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਾਮ ਭਾਰਦਵਾਜ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੌਂਝੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੋਚ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਮ ਭਾਰਦਵਾਜ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ਼ ਆਹਰ ਬਣਾਉਣਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਵੋਟਾਂ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਹੈ। ਈਲਿੰਗ ਕੋਂਸਲ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਕੋਂਸਲਰ ਹਨ। ਕੋਈ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੋਟਾਂ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਾਊਥਲ” 72)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਦਵਾਜ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਅਨੁਸਾਰ :

ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਮ ਭਾਰਦਵਾਜ ਵਰਗੇ ਉਹਨਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਮੂਹਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਰਾਜਸੀ ‘ਸਵੈ’ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਸੇਖੇ (ਸੰਪਾ.) “ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ” 144)

ਗਰੇਵਾਲ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਜਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੁਆਰਾ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਅਧੀਨ ਉਹ ਅਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਰ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਜਤਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਰਾਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਕੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਵਿਵਾਦ, ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਗੀਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰੰਗ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ

ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਟਿਕਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦੂਸਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਸ਼ਮਾ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਖਾਸ ਫ਼ਿਰਕੇ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਉਸਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਕਈ ਵਾਰ ਭਾਜਪਾ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਆ ਪਰ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਈ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਚਲਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ।... .. ਪਾਰਟੀ ਵਾਲੇ ਮੇਰੀ ਵੀ ਪਾਪੂਲਰਟੀ ਨੂੰ ਕੈਸ਼ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਕੈਂਸਲ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਖੜੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

(ਅਟਵਾਲ “ਗੀਤ” 52)

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਵਿਜੈ ਸੁਸ਼ਮਾ ਦੇ ਇਲਾਜ ਸਮੇਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਯੂਰਪੀਅਨ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਨਰਸਾਂ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਕੰਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਮੂਲ ਦੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਨਰਸਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੈੱਸਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰਿਜੈਕਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਭੇਦਭਾਵ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ, ਕਦੀ ਵੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਰਲਗੱਡ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ

ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਦੱਸਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੰਬਲਭੂਸਾ ਹੋਰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਨੇਮ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਆਪ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਲਤ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ 1961, 1965 ਤੇ 1971 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਸਦਕਾ ਉਸਦੇ ਅਗਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬਿਤਾਏ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪੇਸ਼ੀ ਵਜੋਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਧਰਮਰਾਠ ਦਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਅਰਧ-ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਵਚੇਤਨ ਮਨ ਵਿਚ ਪਈ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਹ ਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਧਰਮਰਾਜ ਵੀ ਵੱਖਰੇ -ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਓਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾੜੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵੀ ਦੂਤ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਹੌਲ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਰਲਵੇਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਸਹਿਜਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ-

“ਸੰਤਾਂ, ਮੁੱਲਾਵਾਂ ਤੇ ਸਨਿਆਸੀਆਂ ਦਾ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਬਾਰੇ ਤੈਖਲਾ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਮੱਤਭੇਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਪੇਸ਼ੀ” 211)

ਭੂਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਦਰਅਸਲ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਕਲੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ੰਕੂ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ੰਕੂ ਦੀ ਹੋਈ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਨ।”

(ਹੁੰਦਲ “ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ” 115)

ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਕਿਰਨੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਡੰਬਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਖੇਡ ਕਾਰਨ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਰਨੀ ਦੇ ਪੇਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹ ਅਤਿਵਾਦੀ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਗ਼ਲਤੀ ਇਹ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਹ ਦੰਗਿਆਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਮੰਨ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਘੜਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਤਿਵਾਦ ਦੇ ਦਵਾਖੇ ਹੇਠ ਉਸਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰੇਪ ਕਰਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਫਿਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਕਨਿਸ਼ਕਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸੌ ਇਕੱਤੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਸਹਿਤ ਬੰਬ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੰਬਕਾਰ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ

ਡਾਲਰ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬੀ.ਕੇ. ਮੁਖੀ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਘੜੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

“ਬੀਤੀ ਜੂਨ ਵਿਚ, ਕਨਿਸ਼ਕਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਬ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬਣਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਫੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਾ ਕਾਰਕੁਨ ਸਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਬੰਬ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਦੇ ਕੇ ਛੁੱਟ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਬੀ.ਕੇ. ਦੇ ਮੁਖੀ ਦਾ, ਜਿਸਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ (ਪੁਲਿਸ ਅਨੁਸਾਰ) ਬੰਬਕਾਰ ਨੇ ਬੰਬ ਬਣਾਏ ਸਨ, ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

(ਪਰਮਾਰ “ਰੇਪ” 134)

ਕਿਰਨੀ ਦਾ ਨਾਂਦੇੜ (ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਫੈਲਦਿਆਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਿਰਪੱਖ ਸੋਚ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਸੇਕਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਚੇਲ੍ਹਾ ਪਾਈ ਫਿਰਦੈ ਪਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਧੰਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਨੀ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਭਾਵਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ-

“ਆਹ ਨੋਹਰਿਆ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਆਹ ਜੀਹਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਬੰਬ ਬਣਾਏ ਨਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਕਿਸੇ ਧਨਾਢ ਨਾਲ ਰਲਕੇ, ਤੇਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖ਼ਰੀਦਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੈਂਪ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਫ਼ੌਜੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਰੇਪ” 138)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੰਭੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਆਮ ਆਦਮੀ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੇਪ ਹੋਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੜ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਜਾਂ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਅਧੀਨ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸਮੁੱਚੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਸ਼ੀ ਮੰਨਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਖੰਡੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਕਿਰਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:-

“ਭਾੜ 'ਚ ਪੈਦਾ ਧਰਮ।” ਕਿਰਨੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਚਿਣਕ ਕੇ ਟੋਕਦੀ ਬੋਲੀ, “ਜਿੱਥੇ ਗਈ ਪਤ, ਉੱਥੇ ਗਈ ਮਰਿਆਦਾ।” (ਪਰਮਾਰ “ਰੇਪ” 91)

ਕਿਰਨੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਬਣਨਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਕਸਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਇਕ ਢਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ।

ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਇੰਦਰ ਜਲ ਅਤੇ ਰੇਪ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕਿਰਨੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਵਾਲੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਕਿਰਨੀ ਨੂੰ ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਖੰਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਟੁੱਟਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘਿਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਢਾਲ ਚੱਲਕੇ ਕਿਰਨੀ ਦੀ ਜੁਆਨ ਧੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਿਰਨੀ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਵਾਹ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਾਰਨ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ-

“ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਰਹੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੁਲਿਸ, ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਿਸ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ

ਤੰਗ ਕਰੇ ਜਾਂ ਜਾਨੋਂ ਈ ਮਾਰ ਦੇਣ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਚੁੱਪ” 109)

ਜਦੋਂ ਸਾਗਰ ਸਿੰਘ ਵਿਜੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਧਨਾਢ ਨੇ, ਜਿਸਟਿਸ ਕੈਨ ਬੀ ਬੋਟ” ਤਾਂ ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਪਹੁੰਚ ਬਾਰੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੇੜੇ ਸੱਚ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਾਜਸਾਂ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵਾ ਮਿੱਤਰਤਾ ਵਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਕਿਰਨੀ ਰਾਜੀ ਅਤੇ ਮਾਧੇ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ-

“ਤੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇੰਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਨਿਹਾਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਰਕੀਆਂ ਆ ?”

“ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ‘ਤੇ ਜੁਦਾ ਦੇਸ਼ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕੁਣਕਾ ਖਲਾਉਂਦਾ।” ਰਾਜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲਿਆ।

“ਤੇ ਇਹ ਆਪਣੀ ਪੂਛ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹਲਾਉਣੇ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਆ।” ਮਾਧੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

(ਪਰਮਾਰ “ਚੁੱਪ” 106)

ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਾਅ ਪੇਚ

ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਸੀਮਿਤ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿਚ ਵਧਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਦੁਖਦਾਈ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬਲਕਾਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾ ਕੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਤਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਾਰਾ ਰੁਝ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਪਿਛੇਕੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾ ਕੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਦਾ ਆਸਾਨ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ੋਪ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਬਲਕਾਰ ਦੀ ਸਿਆਸਤ 'ਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਫੇਰ ਸਿਰੀ ਚੁੱਕਣ ਲੱਗੀ। ਕੌਂਸਲਰਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਜ਼ ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਿੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੂੰ ਵੀ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਣ ਲੱਗਾ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 118-119)

ਬਲਕਾਰ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਖੁੱਭਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਭੁੱਖ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਸਿਆਸੀ ਪਹੁੰਚ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਅਗਾਊਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਖਸਤਾ ਹਾਲ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੇ ਰੇਟਾਂ ਤੇ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਮੁਰੰਮਤ ਉਪਰੰਤ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਤੇ ਵੇਚਣ ਦਾ ਧੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਆਸੀ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਦਾ ਮੰਤਰ ਹੱਥ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਉਸ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ-

ਨੋਟਿੰਘਮ ਦੀ ਕੌਂਸਲ 'ਚ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬਹੁ-ਮਤ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਤਾਲ ਮੇਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਉਸਨੂੰ ਖ਼ਬਰ

ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਕਰਿਸ ਹੈਪਲ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬਲਕਾਰ ਨੇ ਕਰਿਸ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਟਰੇਸੀ ਲਈ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਮੈਡੀਟਰੇਨੀਅਨ ਕਰੂਜ਼ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 127)

ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਸਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਬਲਕਾਰ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸਦੇ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਲਈ ਕੌਸਲ ਦੀ ਚੋਣ ਲੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਸਲਰ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਿਜ਼ਨਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਡਾਲਰਾਂ ਦਾ ਧੰਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਬਿਜ਼ਨਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੌਸਲਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਬਿਜ਼ਨਸ ਵਿਚੋਂ ਟੈਕਸ ਚੋਰੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹੱਥੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਜੁਰਮ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਰਸ਼ੋ ਉੱਡਦਾ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਸ਼ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

“ਅੰਬਰ ਨੂੰ ਟਾਕੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਬਲਕਾਰ ਸਿਹੁੰ ਗਿੱਲ ਧਰਤੀ ਤੇ ਇਵੇਂ ਡਿੱਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ, ਸਿਆਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੀਰੇ-ਲੀਰ ਹੋ ਗਈ।” (ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 186)

ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਰੰਗ ਉਦੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੌਸਲ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਰਗ-ਰਗ ਦਾ ਜਾਣੂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਭੁਗਤਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਲਕਾਰ ਜਦੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਭੁਗਤਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਕੇ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਥ ਦੇਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹਰ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਏਨੀ ਪੇਚੀਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤੇ ਦੇਸ਼ੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਹਾਨਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਲਟਕਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਛੇਤੀ ਲਾਗੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਵਰਗੇ ਲਾਲਚੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਘਦੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਪੌੜੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਕੌਸਲ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸ ਕੌਸਲਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਨੱਪਣਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕ 'ਚ ਭੁਗਤਾਉਣਾ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੌਸਲ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨਜ਼ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਉਹ ਜਾਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਵਾਈਨ ਦਾ ਕੇਸ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਕੇਸ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਖਰਚਾ, ਕਿਸੇ ਮਨਚਲੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਧੀਆ ਹੋਟਲ 'ਚ ਇਸਕੋਰਟ ਤੋਂ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਉਸਨੇ ਕੰਠ ਕਰ ਲਏ ਸਨ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 150-51)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮਿਰਗ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਨਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਮੀ (ਪਰਮਜੀਤ) ਨੂੰ ਬੂਟਸ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸਲੇਟਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਰੀਦਣ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪੰਮੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਹੇਲੀ ਕੁਲਦੀਪ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਆਇਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਦੀਪ ਦੇ ਮੋੜਵਾਂ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਤੇ ਉਹ 'ਬਲੱਡੀ ਪਾਕੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਮੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਮੈਨੂੰ ਹੀਣਤਾ ਜਹੀ ਆਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਗੋਰੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਸੇਕ ਵੇਖ ਕੇ ਠਠੰਬਰ ਜਹੀ ਗਈ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਕਸਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੋਚਣੀ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੁਣਦੀ ਆਈ ਸਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਬਰਲ ਸੋਚ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮਨ 'ਚ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਉੱਕਰੀ ਬੈਠੀ ਸਾਂ। ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਕੰਬ ਗਈ ਸੀ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ "ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ" 58)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਸੋਚ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਸਿਆਸਤ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਾਏ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਸਦਕਾ ਇਸ ਦੇ ਅਸਾਹਿਤਕ ਹੋਣ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਸੋਫ਼ੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਿਖਾਵਾ ਮਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਬੇਲਬਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਸਾਹਿਤਕ ਹਸਤੀਆਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤਕ ਮਿਲਣੀਆਂ, ਸੈਮੀਨਾਰ, ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਡ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕਦੀ ਜਾਤ ਦਾ ਅਤੇ ਕਦੀ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਕੁੰਦਨ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਇਜ਼ ਨਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ-

“ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭਾ’ ਦੀ ਚੋਣ ਸੀ ਪਰ ਜੇਰ ਇਵੇਂ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਚੋਣ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਕੁੰਦਨ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਠ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਜੇਬੂ ਵਿਚ ਸਭਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਚਾਰੇ ਸਿਰੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚਾਰਾ ਨਾ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬੈਠੇ ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦੇਗਾ ਤੇ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ।

(ਅਟਵਾਲ “ਜੇਠੂ’ 9)

ਕੁੰਦਨ ਸਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲਈ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਨਿੰਦਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਧੀਨ ਉਹ ਚੋਣ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੜਕਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ

ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਹ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਹਿਮ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਗੋਂਦਰ ਦੀ ਵੇਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕੂਟਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ-

“ਛੋਟੇ ਭਾਉ, ਤੂੰ ਹਾਲੇ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕੱਲ੍ਹ ਆਇਆ, ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਾਲਿਆਂ ਬੈਰੜਿਆਂ ਦਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਧਾਂਦਲੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਏ, ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ, ਅਸੀਂ ਜੱਟ ਬੰਦੇ ਆ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗਰੁੱਪ ਸਟਰੋਂਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਜੇਠੂ” 15)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੇਟਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਸਿਰਫ਼ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੁਆਰਾ ਕੁੰਦਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਸਲਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੇਅਰ ਤੋਂ ਐਮ.ਪੀ. ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣ ਸਕੇ। ਉਹ ਵੀ ਕੁੰਦਨ ਦੀ ਤਰਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਵਰਤ ਸਕੇ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਆਸਤ ਸੈਮੀਨਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦੇ ਆਯੋਜਨ ਕਰਕੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀ. ਐੱਚ.ਡੀ. ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਚੁਣਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਇਨਾਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੱਥਕੰਡੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

“ਹੋਰ ਸੁਣ, ਮੈਂ ਇਕ ਇਨਾਮ ਸੁਰੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾਂ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਪੁੱਛਾਂਗਾ ਕਿ ਦੱਸੋ, ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦਿੰਦੇ ਓ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਈ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਦੇ ਇਨਾਮ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਜੇਠੂ” 244)

ਇਸੇ ਜਾਤੀ ਸਿਆਸਤ ਕਾਰਨ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਕੁੰਦਨ ਹਰਦੇਵ ਦਿਆਲ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਜੋਗੇਂਦਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੀਵਿਊ ਛਾਪਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੋਗੇਂਦਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਦਲ ਸਕੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੁੰਦਨ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਰਮੇ ਕੋਲੋਂ ਕੇਸ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨਜੀਤ ਅਜਿਹਾ ਗ਼ਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੁੰਦਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਲੀਡਰ ਬੰਦਾ ਏ, ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਲੀਡਰ ਬਣ ਈ ਕਦੋਂ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਸ਼ਰਮੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਈ ਨੇ, ਤੇ ਜੇ ਸ਼ਰਮਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਹ ਘਰ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਏ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਜੇਠੂ” 80)

ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪਾਠ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁੱਟ ਬਣਾਉਣਾ, ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਿੜ ਕੱਢਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜੋ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਈ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੋਹਣੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਪਰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦੀ ਆਸ ਤਾਂ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ ਨਾਂ, ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਏ ਕਿ ਇਹਨੇ ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿੜਾਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਏ। ਸਾਹਿਤ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਏ ਜਿਹੜਾ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਛੱਡੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਆਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਏ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਜੇਠੂ” 299)

ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਮਾਰ ਕਾਰਨ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੋਰ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਪਹਿਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਿੱਜਵਾਦ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਲਾਤਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਭਾਰਤ/ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰ ਚਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਭਗੋੜਾ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੌਰਾਨ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਤਣਾਵ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਲਈ ਖਤਰਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਮਾਨਵੀਂ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਹੈਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸੰਨ 1947 ਅਤੇ 1984 ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਇਰਿਸ਼ ਮੂਲ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਘਟੀਆ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਟਵਾਲ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਚੇਤੰਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਜੁਆਬ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੇਣਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਛੱਲੀ ਡੇਢ ਸਦੀ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗੋੜਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਸਲਵਾਦ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਡਰੈੱਸਲਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਐਂਡਰਸਨ ਨਵ ਨਾਜ਼ੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੈਰਜਰਮਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਗਤੀ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਰਲਗੱਡ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦਰ ਜਲ, ਰੇਪ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਦੰਭੀ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਅਨੈਤਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਕਹਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ 1947 ਅਤੇ 1984 ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪਿਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸਿਆਸੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਇ

ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੇਡੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿਆਸੀ ਦਾਅ-ਪੇਚਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿਚ ਵਧਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਲਕਾਰ ਜਿਉ-ਜਿਉ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਖੁਭੱਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪਛੱਮੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਅੰਤਰ ਇਹ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅਭਿੱਕੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬਲਕਾਰ ਸਭ ਰੁਝ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸੁਭ ਸ਼ਗਨ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੈਟਰਿਕ ਹੇਜ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਸੋਝੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਿਖਾਵਾ ਮਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮਿਲਣੀਆਂ, ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ, ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮੰਦਭਾਗਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੂਟਸ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ

ਵਿਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਉਸੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿਆਸੀ ਦਾਅ- ਪੇਚਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਲੋੜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ, ਨਸਲਵਾਦ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਇਹ ਸਰੋਕਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਟਿਕੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਬਣਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਹਾਨਿਆਂ/ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵਧਿਆ ਜਾ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਖੇਤਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਭੁਲੇਖੇ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਨੂੰ ਇਕ ਉੱਨਤ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਭੂ-ਖੰਡ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੱਧਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਕਟ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਤੱਥ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪਿੱਛੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਕ ਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਫੈਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਹਿਟਲਰ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗੈਸ ਚੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉੱਥੇ

ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਨਾ ਦੇਣਾ ਹਿਟਲਰ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਅਤੇ ਕੈਥੋਲਿਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪਰਬੀਰ ਪੁਰਕਾਯਸਥ ਜਾਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ-

“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਖੰਡਣਕਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਉਭਾਰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਿੱਖੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੁਨਰ-ਉਥਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਗੁਰਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ” 81)

ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਘੱਟ ਜਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾ ਮਾਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟਾਂ ਅਤੇ ਕੈਥੋਲਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੈਰ-ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜੋ ਕਿ ਇਸਲਾਮਿਕ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਵਿਚ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉੱਥੇ ਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਸੁੰਨੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਦੰਗੇ ਫ਼ਸਾਦ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟਾਂ ਜਾਂ ਕੈਥੋਲਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਲੇਸ਼ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜ਼ੋਰ ਫੜਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਾਵਰਕਰ ਅਤੇ ਗੋਲਵਲਕਰ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ

ਏਜੰਡਾ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਦੇਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਉਭਾਰਿਆ ਨੁਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੱਤ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦੇਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਏਜੰਡਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਤਕ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਜਾਂ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਉਪਜ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਬੀਰ ਪੁਰਕਾਯਸਥ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਇਲਾਕਾਈ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ-

ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਭਲੇ ਹੀ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪਰਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਖੇਤਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ, ਜਨਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।

(ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)” 95)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ- ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਮੁਲਕ ਦੇ ਪੱਕੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ

ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੱਤ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਡਾ. ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਜਮਾਤ, ਨਸਲ, ਭਾਸ਼ਾ, ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵੰਡ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਬਾਂਦਰ-ਵੰਡ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ, ਰਾਮ-ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਵਾਦ, ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਦੰਗੇ ਆਦਿ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 151)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਇਕ ਕੋੜੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਸਲ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜਾਂ ਲੱਭਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਧਾਰਮਿਕ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ

ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਨਵੀਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ

ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪੂੰਜੀ, ਵਪਾਰ, ਮੰਡੀ ਅਤੇ ਕਾਮ ਦੀ ਖੁੱਲ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਵੀ ਦਿਖਾਵਾ ਮਾਤਰ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪਕੜ ਢਿੱਲੀ ਪੈਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਮੂਲਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੇਗ਼ਾਨੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਜਾਂ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਅਜਿਹੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ, ਜਸਵਿੰਦਰ, ਕਿਰਨ ਅਤੇ ਐਰਨ, ਸ਼ੀਲਾ, ਜੈਸਮੀਨ ਅਤੇ ਸਰਘੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਪਤੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਅਤੇ ਨਿਕੰਮਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰੰਤੂ ਸੁਰਜੀਤ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤੀਵਰਤਾ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਐਰਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਦੱਸਦੀ ਹੈ-

“ਐਰਨ ਜੋਹਲ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਇਹੋ ਜਹੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਉ ਹੈ।

ਰੱਬ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕਰਨ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸਰਘੀ” 11)

ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਡਿੱਗ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰੋ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਕਿਰਨ ਵੀ ਇਸੇ ਮਰਿਆਦਾ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਜਸਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ

ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਧੀ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦੱਚੀ ਹੋਈ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਛੂਟ ਦੇ ਦੱਚੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖੇਗੀ ਜੇ ਕਿ ਜਸਵਿੰਦਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਸਵਿੰਦਰ ਦੇ ਲੜਕੇ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਮਤਰੇਈ ਭੈਣ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਐਰਨ 16-17 ਸਾਲ ਤੱਕ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਮੰਨਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਘੀ ਉਸ ਦੀ ਸਕੀ ਭੈਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੱਚਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਸਰਘੀ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਜੈਸਮੀਨ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਤਰੇਆ ਭਰਾ ਅਮਨਪ੍ਰੀਤ ਉਸਨੂੰ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਘੀ ਉਸਦੀ ਹਾਫ਼-ਸਿਸਟਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਵੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।

ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਮਾਜਕ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਮ ਪੂਰਤੀ, ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਨਸਲੀ ਬਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਕਾਲੇ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਰਘੀ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦੱਚਾ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸਰਘੀ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਨੂੰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਵੀ ਦੇ ਦੱਚਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਲੋਕ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਈ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸ਼ੀਲਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਉਲੰਘ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਘੇਰ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸਵਰਨਜੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ-

ਪਰੰਪਰਕ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੰਦੇ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਵਿਅਕਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸਾਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ/ਬੇਲਗ਼ਾਮ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ੀਲਾ ਅਤੇ ਐਰਨ ਵਾਂਗ ਕੁਰਾਹੇ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ (ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)” 85)

ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਪਰਮਜੀਤ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਘੇਰ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ-ਇੱਛਤ ਘੜੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਉੱਤਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਐਡਲਟਰੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੀ ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਧੋਬੀ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ-

“ਪਿਆਰ ਚੌਂਹ ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਰੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਨੂੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਉਮਰ 'ਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਜਿਸਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੋ ਆਤਮਾਵਾਂ ਵੀ ਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਅਰਪਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹੀ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਹੈ। ਇਹ ਐਡਲਟਰੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 81)

ਪਤੀ ਦੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਮਰਦਾਉ ਹਉਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਪਰਮਜੀਤ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜਕ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤੀਸ਼ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਤਵੀਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਤਵੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਕੇ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਉਲਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਬਲਬੀਰ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਸਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ

ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਅਖੌਤੀ ਹਉਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਿਆ ਉੱਥੇ ਪਰਮਜੀਤ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਰੀਤਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ, ਦਾ ਭੰਜਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਮਨੋਰਥ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜਕ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਉਸਾਰੂ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੇ ਤਿਆਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਛਾਵਾਂ ਕਰਦੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰ੍ਹੇ-ਗੰਢਾਂ ਮਨਾਉਂਦੇ। ਆਦਰ ਮਾਣ ਵਾਲੇ ਉੱਚੇ ਥੜ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਂਦੈ। ਇਹ ਜੀਣ ਲਈ ਲਲਚਾਈਆਂ ਰੂਹਾਂ ਤੇ ਜੁਲਮ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ। ਭੁੱਖ ਤੇ ਸੈਕਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਆਦਮੀ ਸਾਰੇ ਅਡੰਬਰ ਰਚਦੈ। ਸਾਰੇ ਖਲਜਗਣ ਕਰਦੈ।

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ” 180)

ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਵਰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਮੌਜ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਲਬੀਰ ਵਰਗੇ ਹਉ-ਗ੍ਰਸਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਦਾ ਦੇਸ਼ੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੂਸਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਪੈਂਡ ਕਮਾ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਏ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਮਰਦ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਉਸਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਕੀਰਨਤਾ ਉਦੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਫ਼ੈਜ਼ੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਰਮਨ ਦੇ ਘਰੋਂ ਭੱਜਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ ਦੀ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਮਰਦਾਵੀਂ ਉੱਚਤਾ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਪਰਮਜੀਤ ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਵੀ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਤੁੜਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲ ਸਕੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਰਵੀ ਆਪਣੀ ਦੇਗਲੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ

ਕਾਰਨ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਛੇਕੜ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਕਿਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਨ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੀ ਨਸੀਹਤ ਲੈ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਵੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਦ ਵਿਚ ਗਵਾਚਿਆ ਹੋਇਆ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਲੱਗ ਰਸਤਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਵੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਉਂਦੀ ਹੈ-

ਹੁਣ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਪਾਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਰੱਬ ਕਰੇ ਮੁੰਡਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਫਿਰ ਇੰਦਰਪਾਲ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹਦਾ ਘਰ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਵਧੇਗਾ। ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਗੋਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਵਿਆ ਕਰਾਂ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਚੇਤੇ ਕਰ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸੋਨਮ ਆ ਗਈ ਸੀ।

(ਅਟਵਾਲ “ਚੇਤ” 314)

ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਈ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਖਹਿਰੇ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗ ਵਪਾਰਕ ਲਾਭ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਫ਼ਾਇਦੇ ਲਈ ਭੜਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਖਹਿਰਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਅਲੀ ਮੁਸਲਿਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਹਰਾ ਰੰਗ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਲਗਾਓ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੱਟੜ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਝਗੜੇ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਕਸਦ ਵਪਾਰਕ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ

ਅਖਾਉਤੀ ਸਮਰਥਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣਾ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਜਗਮੋਹਣ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਸਤਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਨਵਜੀਵਨ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਬਹੁ-ਧਰਮੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸਵੈ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਉਸਦੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਬੇਟੀ ਸਕੂਲੋਂ ਆ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਾਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿ ਇਸਾਈ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਰਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਕਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਵੱਲ ਹੀ ਉਲਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਜਗਮੋਹਣ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਊਥਾਲ ਇਕ ਬਹੁਧਰਮੀ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਾਊਥਾਲ” 172-73)

‘ਅਣਖ ਲਈ ਕਤਲ’ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸਾਊਥਾਲ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਘੜਨਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਰਦਾਉ ਹਉਂ ਕਾਰਨ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਉਸਦਾ ਆਮ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਐਨਰ ਕਿਲਿੰਗ ਦਾ ਮਸਲਾ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰੂਰ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਬੀਲਾਈ ਸਮਾਜ ਦੀ ਖਿਤਰੀ ਸੱਤਾ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਲੀਬਾਨੀਕਰਣ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕੱਟੜਵਾਦ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਿੰਸਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।.. .. ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਕੇ ਲਾਗੂ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਅਮਨ-ਪਸੰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਆਸਾਨ ਸ਼ਿਕਾਰ ਔਰਤ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ:ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ”55-56)

ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਬਲਾਤਕਾਰ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੀੜਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤਰੀ ਜਗ ਜਾਹਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਾਰਨ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਤਾਂ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਾਧੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਹੋਏ ਬਲਾਤਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦੁਰਘਟਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿਰਨੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿੱਕ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੋਚ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

- “ਮੇਰੀਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਮਜਬੂਰੀਆਂ” ਕਿਰਨੀ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲੀ, “ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੈਰ ਪੁੱਟਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੀਆਂ।” “ਜਿਵੇਂ ... ?”

- “ਘਰ ਗ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਰੁੜ੍ਹਦੇ ਪਹੀਏ ਦੇ ਰੁਕਣ ਦਾ ਡਰ। ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ” “ਧੀ”
ਨਿੱਕ ਬੋਲਿਆ,
- ਮੇਰੀ ਵੀ ਧੀ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਕਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ। ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੀਂ ਲੰਘਣਾ।” ਨਿੱਕ
ਅਟਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਮਨਚਿੰਦਿਆ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਇਹ
ਕਦਮ ਚੁੱਕਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ। ਬੰਦਿਆਈ ਖਾਤਰ ਮੇਰ ਮਮਤਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਹੈ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਰੋਪ” 159)

ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਭੇਖ ਵਾਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਸਵਰਗ-ਨਰਕ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਜੋਖੇ ਲਈ ਕਲਪਿਤ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਲਾਟ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ) ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਗਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਨਾਂ, ਧਰਮ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਗੁੰਮ ਗਵਾਚ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਧਮਰਾਠ ਦੀ ਅਰਧ-ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿਰਜੀ ਮਨਬਚਨੀ ਤੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਵਰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਹਰ ਉਸ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਨਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਨਾਤਨੀ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਮਾਈ ਡਾਲਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣੇ

ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਟੁੱਟਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਦੂਸਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਮੂਲ ਸੁਰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਉਹ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਜਮਦੂਤ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

- “ਹਾਂ ਬਈ ਦੱਸ ਤੇਰਾ ਦੀਨ ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ?”
- “ਤੁਹਾਡਾ ਦੀਨ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।”
- “ਜੀ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਪੜਦਾਦੇ ਤਾਂ ਸਨਾਤਨੀ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਜੀਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।”
- “ਉਏ ਇਹ ਉਸਤਾਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਕਰੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਿੱਧਾ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ?”
- “ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਜੀ।”
- ਉਏ ਫੇਰ ਉਹੀ ਗੱਲ। ਸਾਡੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਪੇਸ਼ੀ” 47)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਜਾਂ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਦੇ ਅਰਥ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਹੀ ਜਾਂ ਗ਼ਲਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਪੱਛਮੀ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਾਲਣਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਭਾਵ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਕ ਵਪਾਰ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਧਰਮ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਜਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਚਲਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਮਾਨਸ ਜਾਤੀ ਉੱਤੇ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਬਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(ਪਰਮਾਰ “ਪੇਸ਼ੀ” 81)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਵੈ- ਮੂਲਕ ਇੱਛਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਸਾਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਢੱਗ ਵਾਦ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਚਰਿੱਤਰ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਨਵੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਾਸੇ ਹੀਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਨਾਤਨੀ ਸੋਚ ਦਾ ਮਾਲਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ, ਧਰਮ-ਅਧਰਮ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਡਾ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਹੁੰਦਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤ੍ਰਿਸੰਕੂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

ਦਰਅਸਲ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਕਲੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸੰਕੂ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸਗੋਂ ਤ੍ਰਿਸੰਕੂ ਦੀ ਹੋਈ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਨ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ” 115)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਧਮਰਾਠ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਧਰਮਰਾਜ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਰਮਰਾਜ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜਮਦੂਤ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚਲੀ ਗਿਰਾਵਟ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਕਈ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਲਗਾਵ ਤਾਂ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਥੋਂ ਦਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਆਦਿ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਢਾਂਚਾ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੂਤਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਦੀ ਪੋਲ ਖੋਲਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਗਲਪੀ ਸੰਗਠਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਸਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤਰ ਉੱਪਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਨਫ਼ੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਧਰਮ ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਸਵਾਰਥ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹੀ-ਗਲਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ, ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਗੌਰਵਮਈ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਘੋਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪੈੜ ਵੀ ਨੱਪਦਾ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਡੰਕਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸੈ ਕੁ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਵੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਮਿੱਲ ਮਾਲਕ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਛਕਦੇ।

(ਸੋਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 58)

ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਸ ਸਟੇਜ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇਸ ਕਦਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਹਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਨਾਲ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਕੀਰਨਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਵੀ ਉਸੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਏਥੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ

“ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਬਣਨੇ ਸੰਭਵ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਆਮ

ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵੀ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਜਿੱਠੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।”

(ਸੁਖਦੀਪ ਕੋਰ “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ : ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ” 84)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਚੌਧਰ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਏ ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਗੈਂਗਵਾਰ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਆਪਣੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਹਾਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਜਦੋਂ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ‘ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ।’ ਮੰਦਰ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ‘ ਸਾਡੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਇਸ ਹਿੰਸਾ ਵਿਚ ਜਾਨ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਵੀ ਇਕ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਅਜੀਬ ਸਥਿਤੀ ਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੁੰਡੇ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰੀ ਚਮਕਾਉਣ ਦੀ ਪਈ ਸੀ।

(ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 290-91)

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੰਵਾਦ, ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ, ਨਸਲਵਾਦ ਅਤੇ ਭੂ ਹੋਰਵੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਦੁਨੀਆਂ ਕੈਸੀ ਹੋਈ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂ ਬ ਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਾਮਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਿਭਾਅ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਭਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਵਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ

ਰੈ ਜੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤਹਿਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਕੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੱਡੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ॥ ਸਾਲਕੁ ਮਿਤੁ ਨ ਰਹਿਓ ਕੋਈ॥

ਭਾਈ ਬੰਧੀ ਹੇਤੁ ਚੁਕਾਇਆ॥ ਦੁਨੀਆ ਕਾਰਣਿ ਦੀਨੁ ਗਵਾਇਆ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਪੜਾਅ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਚੁੱਭਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਾਨੇ-ਸ਼ੌਕਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ) ਦੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਵਾ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਮਨਾ ਸਕਣ ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਕੰਮ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਇਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਾਮੇ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਦਿਨ ਭਰ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹਾਸੇ ਹੀਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਰਾਤੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਫ਼ੋਨ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਗੋਭੀ ਕੱਟਣ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਛੇ ਵਜੇ ਸਾਰੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ। ਮਾਲਕਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਰਡਰ ਭੁਗਤਾਉਣਾ ਹੈ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿਕਨੀਆਂ ਚੋਪੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਵੱਕਾਰ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ

ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। “ਕਿਉਂ ਪਟਵਾਰੀ ਸਾਅਬ, ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜਸਨ.. .. ? ਪਟਵਾਰੀ ਉਸ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਗਰਦਾਉਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਬੇੜ ਆਈਏ।”

(ਸੇਖਾ “ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ” 23)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇਹਰੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦਰਦ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਣ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਲਦੇਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਮਰਜੀਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਗੈਰ ਧਰਮ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਬਣਾ ਲਵੇ-

- “ਡੋਟ ਵਰੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਅਮਰਜੀਤ ਵਾਂਗੂੰ ਸੁੱਲਾ ਨਾ ਲੈ ਆਈਂ ਜਾ ਕੇਈ ਕਾਲਾ-ਗੋਰਾ।”
- “ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਮਰਜੀਤ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈਪੀ ਆ।”
- “ਕਾਹਦੀ ਹੈਪੀ ਐ, ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਬੇਜ਼ਤੀ ਹੋਈ ਐ, ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ।”
- “ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਐ। ਵੱਟ ਐਲਜ਼।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 159)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਪੱਛਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ

ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤਲ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਮੰਨ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਖ਼ਾਸਕਰ ਲੜਕੀਆਂ ਉੱਪਰ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਅਣਭਿੱਜ ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਕਾਰਨ ਮਾਪਿਆਂ ਹੱਥੀ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫਰਿੰਡਾਂ ਬੁਆਏ ਫਰਿੰਡ ਰੱਖਦੀਆਂ, ਵਾਏ ਨੈਟ ਮੀ ਐਂਡ ਆਏ 'ਅ ਬਿਗ ਨਾਓ।’

“ਆਪਾਂ ਇੰਡੀਅਨ ਆਂ ਆਪਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ, ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ।”

“ਅਦਰ ਡੇਅ, ਡੈਡ ਹਰਬ ਨੂੰ ਆਸਕ ਕਰਦਾ ਸੀ ਇਫ ਹੀ ਹੈਜ ਏ ਗਰਲ ਫਰੈਂਡ।”

“ਹਰਵਿੰਦਰ ਮੁੰਡਾ ਐ ਤੇ ਤੂੰ ਕੁੜੀ।”

“ਬਲੱਡੀ ਇੰਡੀਅਨਜ਼! ਹਿਪੋਕਰੇਟਸ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 313)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਬਲਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਖਹਿਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲਾਤਮਕ ਸੂਝ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਲਦੇਵ ਥੋਮਜ਼ ਦਰਿਆ ਅਤੇ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਦੇਸਤ ਸ਼ੌਨ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੱਦਾ ਹੈ-

“ਡੇਵ ਤੂੰ ਦਰਿਆ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੋਣਾ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਲਗਦਾ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਡੈਰੀ ਚੱਲ, ਤੈਨੂੰ ਰਿਵਰ ਫੇਇਲ ਦਿਖਾਵਾਂ, ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਏਹਦੇ ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਹਣਾ ਹੋਏਗਾ ਪਰ ਬਹੁਤ ਕਰੂਪ ਐ, ਸਰਹੱਦ ਐ ਫੇਇਲ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਤੇ ਦੂਸਰੇ

ਪਾਸੇ ਕੈਥੋਲਿਕ, ਦਰਿਆ ਟੱਪਣੈ ਭਾਵ ਮੌਤ, ਕੁਝ ਗਜ ਦਾ ਦਰਿਆ ਸਚਾਈ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ
ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠੇ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 115)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਤਰ- ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਥੇ
ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬੜੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ੌਨ ਜਦੋਂ ਲੰਡਨ ਵਿਚ
ਚਰਚ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਫਾਦਰ ਜੋਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਕੈਰਨ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਕੈਂਸਲ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਇਰਲੈਂਡ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੇ ਦੇ ਫਾਦਰ ਜੋਹਨਸਨ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਦਿਖਾ ਕੇ
ਕੈਰਨ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਜੋਅ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦਬਾਅ ਵਿਚ ਆ
ਕੇ ਕੈਰਨ ਦਾ ਪੱਖ ਸੁਣੇ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਰਾਇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ
ਤਸਵੀਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਅਤਿ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ
ਸਮਾਜਕ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਲਈ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ
ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ
ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚਲਾ ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਤਰ ਹੀ ਸਮਾਜਕ
ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਮੂਹਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਬਨਾਮ ਨਿੱਜੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੀ ਸੁੱਖੀ,
ਮਨਿੰਦਰ, ਪ੍ਰੀਤੀ, ਕੁਲਬੀਰ ਅਤੇ ਪਵਨਦੀਪ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ
ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਾਹਕ ਬਣਦਾ ਦਿਖਾਇਆ
ਗਿਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੈਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾ ਕੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਛੂਟਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜੰਮੀਂ ਪਲੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੂਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਵਿੱਥ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਵਸੀਆਂ ਅਸੰਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਨਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਦਭਾਵ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੀ ਪਾ ਸਕੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਲੈ ਸਕੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਵਸੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਸੁੱਭ ਸ਼ਗਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੈਂਡੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਐਨਥਨੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਕੱਟੜ ਪਿਤਾ ਪੈਟਰਿਕ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਹਿਸ ਇਸਦਾ ਠੋਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਜੋਜ਼ਫ਼ ਕੋਰਬਨ ਅਤੇ ਪੈਟਰਿਕ ਵਰਗੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਸਹੀ ਲੇਬਰ ਅਤੇ ਟੋਰੀ ਦੇਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਐਮ.ਪੀ.ਲਈ ਸਾਊਥਾਲ ਤੋਂ ਟਿਕਟ ਸਿੱਖ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਪਰੰਤੂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੁਖੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟ ਕੇ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨਾ, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਮਨਿੰਦਰ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਹੁ-ਧਰਮੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰਲੇ ਮਨੇ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਉਠਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਖਾਉਤੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸੋਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

- ਇਹ ਗੋਰਾ ਈ ਐ, ਜੇ ਕੋਈ ਕਾਲਾ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੀ, ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ‘ਹਾਂ’ ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ।
- ਮੈਂ ਵੀ ਏਦਾਂ ਈ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਗੋਰਾ ਤਾਂ ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਈ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਾਤ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੋਚਣ ਦਾ, ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰ ਅਸੀਂ ਛੋਟੀ ਜਾਤ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਵਿਆਹ ਸਕਦੇ।
- ਹੁਣ ਆਹ ਦੂਜੀ ਜਾਤ ਵਿਚ, ਦੂਜੇ ਰੰਗ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਿਆਏ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਕਿਤੇ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਆ, ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਰਨਾ ਈ ਆ ਇਹ, ਮਰ ਰਹੇ ਆ।

(ਅਟਵਾਲ “ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ” 18)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅਹਿਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਕ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਮਾਣ-

ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਨ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੰਢ ਰਹੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੈ ਜੋ ਸਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹੋਵੇ-

ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮੰਡੀ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਜਾਂ ਵਣਜੀਕਰਨ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਜਮਾਤਾਂ ਅਤੇ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀਭਾਵ ਦੀ ਤੰਦ ਵਿਚ ਬੱਝੇ, ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਐਲਾਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ, ਉਸ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਮਾਨਵੀ ਨਸਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਬੀਲਾਈ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਜਾਂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ।

(ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ” 83)

ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਲਕਾਰ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਕੋਰ ਲੜਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜੁਆਨ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਸਰਵਜੀਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵਾਰਸ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਲੜਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤਰਲੇਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਗੀਣ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਇਸਾਈ ਮੁੰਡੇ ਈਆਨ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲਲ੍ਹਕ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ

ਅਜਿਹੀ ਪਿਛਾਖੜੀ ਸੋਚ ਪਿੱਛੇ ਜਾਤ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਧੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਵਚੇਤਨ ਖੁਸ਼ੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਹਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਤਿੱਖੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਭਰਿਆ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪ ਭਾਰਤੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਅਲਾਮਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ।.. .. ਜਾਤੀ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਬਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅਹੁਦੇਦਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਲਾਪਾਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

(“ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ: ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰ” 191)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਝੂਠ-ਫ਼ਰੋਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਇਸ ਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮਿੱਠਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮਠਿਆਈਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਮੀਟ ਵੀ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਵਜੀਤ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਪਾਠ ਦੇ ਸਹੀ ਗ਼ਲਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵਿਚ ਉਲਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਫ਼ ਸਪਸ਼ਟ ਨੇਮਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦਵੰਦ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਦੁਬਿਧਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦੇ ਪਾਉਣਾ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ-

- “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸਵੇਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੀ.. .. ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਿੱਧੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲੀ ਜਾਵੀਂ। ਜੇ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਅੱਜ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਗਰਟਾਂ ਵੀ ਪੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਬਹੇ।”

- ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਹੈ.. ... ਤੂੰ ਵੀ ਪੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ.. ..
... ਫੇਰ ਜੇ ਮੈਂ ਪੀ ਲਈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ।”

(ਧਾਲੀਵਾਲ “ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ” 37)

ਬਲਕਾਰ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਦਫਹਿਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਵਰਜਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਪੱਛਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਐਲਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸਹਿਜਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਵਜੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸੇ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏਗੀ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਮਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਤਰੇੜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਕੇ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪ੍ਰਦਮਣ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਸਨੀਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਾੜਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਜਬੂਰੀ ਵਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਰਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੇਵਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਦੇਸ਼ੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਕਰਕੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਉਲਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਨਵੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਅਤਿਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਰਚਦੇ ਹਨ। ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੌਮ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਮ ਕੌਰ ਅਤਿਵਾਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਠੱਗੀ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਟਿੱਕੇ) ਦੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚੋਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਪੱਛ ਕੱਢਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਚੱਲਣ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬਲੈਕਮੇਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੀਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਜੈ ਦੇ ਭਰਾ ਅਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਇਸ ਲਈ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿਵਾਦੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫਿਰੋਤੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਸ਼ਮਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਅਖਾਉਤੀ ਅਤਿਵਾਦੀ ਫਿਰੋਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਗੁਪਾਲਾ ਅਤਿਵਾਦ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਭਾਜੀ, ਅਤਿਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਨੇ ਲੋਕ ਐਸੇ ਅੰਦਰੀ ਸੌਣ ਲਾਏ ਕਿ ਹਾਲੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ,
ਵੈਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦੇਖਣ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ” 35)

ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਅਤਿਵਾਦ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਮਸਲਾ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਤਿਵਾਦ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕੁੰਦਨ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਮਾ ਉਸ ਉੱਪਰ ਮਾਣਹਾਨੀ ਦਾ ਕੇਸ ਦਰਜ਼ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਮਨਜੀਤ ਕੁਰੇ, ਗੱਲ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਏ, ਇਤਰਾਂ ਕਰ ਕਿ ਤੂੰ ਇੰਡੀਆ ਜਾਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਸੁਰਮੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਅਤਿਵਾਦੀ ਪਵਾ ਦੇ, ਆਪੇ ਸਾਲੇ ਬਾਹਮਣ ਨੂੰ ਟੱਟੀਆਂ ਲੱਗਣਗੀਆਂ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਜੇਠੂ” 80)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੰਬ ਨਾਲ ਉਡਾ ਕੇ 329 ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਉੱਪਰ ਲੱਗਿਆ ਕਲੰਕ ਗਰਦਾਨਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਡਰ ਕਾਰਨ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਤਾਂ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸਮਾਜਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੈਰਵਾਰ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਸੇਖਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਇਸਦੇ ਆਦੀ ਬਣ ਗਏ। ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਗਰਮ ਖੂਨ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਆਪਣੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰ ਲੜਾਈ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਗੈਰਵਾਰ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਅਤੇ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ-

ਬਾਬਿਆਂ ਤੋਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਨਿੱਕ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਕ ਭਾਰਾ ਪੈਕਟ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਪਤਨੀ ਦੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਆ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦੋ ਗੋੜੇ ਹੋਰ ਮਾਰੇ। ਦੂਜੇ ਗੋੜੇ ਵੈਨਕੂਵਰ ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸਮੈਕ ਦਾ ਪੈਕਟ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਉੱਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲਿਆ ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਚੰਗਾ ਵਕੀਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਬਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। (ਸੇਖਾ “ਵਿਗੋਚਾ” 251)

ਭਗੌੜਾ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾਲ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੁਰੇਖਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੱਡਾ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੇਖਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਇਕ ਅਤਿਵਾਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰੇਖਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸੁਖਬੀਰ ਕੋਲ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਰਸਤਾ ਬਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਤਲਖੀ ਹੀ ਸੁਖਬੀਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਖਬੀਰ ਹੀ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਬਲਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਵਾਲਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਖਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬਿਖਰਾਵ ਦਾ ਅਸਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ-

ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ- ਸਿੱਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਮਿਲੀਟੈਂਟਾਂ ਦੇ ਡਰ ਕਾਰਨ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ। ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਪਰਵਾਸ 'ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਕੀਤੇ।

(ਸੁਖਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ “ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ” 43)

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਹਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂ- ਸਿੱਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਨਰਮ ਖਿਆਲੀ ਅਤੇ ਗਰਮ-ਖਿਆਲੀ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗੌੜਾ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਦੇਵ ਅਤੇ ਜਸ ਦੇ ਸਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੇਵ ਨਰਮ ਖਿਆਲੀਆ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਸ ਗਰਮ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਖਾੜਕੂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵੁਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਵ ਅਤੇ ਜਸ ਦੇਵੇਂ ਸਕੇ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ-

- “ਨਹੀਂ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਇਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰ ਸਨ।” ਜਸ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।
- ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾਈ ਸੀ। ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟਣਾ ਧਰਮ ਹੈ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ।” ਦੇਵ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ।

(ਸੇਖਾ “ਭਗੌੜਾ” 110)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹਿਸ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛਿੜਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸੁਰੇਖਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਇਸਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੁਰੇਖਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਸ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਸੁਖਬੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੋਈ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਸੁਰੇਖਾ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਮਾਂ, ਤੂੰ ਭੁੱਲਦੀ ਏਂ। ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਦਰਿੰਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਦੁੱਧ ਧੋਤੇ ਨੇ। ਜੇ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਹੀ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦਰਿੰਦੇ ਕੌਣ ਸਨ? ਅਤੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਬੱਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਕਹਿਕੇ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਕੀ ਆਖੋਂਗੀ? ਮਾਂ ਮੇਰੀਏ ਹਰ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਕੌਮ, ਜਾਤੀ ਤੇ ਨਸਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਾੜਾ ਅਨਸਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ।”

(ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 19)

ਭਗੋੜਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਛੂਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਪੂਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਖਲ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਤਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਛਮੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪੈਣਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੁਖਬੀਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਸੁਖਬੀਰ ਦੀ ਭੂਆ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਡਰੈਸਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਵਹਾਰ ਇਸੇ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਰੰਗਭੇਦ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਡਰੈਸਲਰ ਉੱਪਰ ਨਸਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਡਰੈਸਲਰ ਨਾਲ ਘਰ ਆਉਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਗ਼ਲਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਇਸ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ।

“ਮੇਰੀਆਂ ਜਵਾਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਦੇ ਧੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦਾ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇਖ ਉਹ ਵੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚਣਗੀਆਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਈਏ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।” (ਸੇਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 86)

ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ ਬਹੁ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਖਿਅਕ ਤਬਕੇ ਇਸ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਖਬੀਰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੇਕ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੁਰੇਖਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜਨੂੰਨੀ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਐਂਡਰਸਨ ਦੀ ਨਸਲੀ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਜਰਮਨੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਇਸਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਰੇਖਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਸੁਖਬੀਰ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਡਰੈਸਲਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁਖਬੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਜਰਮਨੀ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਉਸਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖ ਸੋਚ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਤਸੱਦਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕੱਟੜ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਦੇ ਅਕਸ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਪ੍ਰਤੀ ਹਾਸੇ ਹੀਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਰਕੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ-

‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕੱਟੜ ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈਆਂ ਸਗੋਂ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖ

ਧਰਮ ਇਕ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਬਾਇਸ ਵੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕੋ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰ ਬੀਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

(ਰੰਧਾਵਾ (ਸੰਪਾ.) “ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ- ਨਾਵਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ” 96-97)

ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੌਰਾਨ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਸੱਦਦ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਕਸੂਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਾਰ-ਮੁਕਾਇਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਸੁਖਬੀਰ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਕੇ ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਤਰ ਜਸਪਾਲ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਤੰਗ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅਤਿਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਖੋਹ ਅਤੇ ਕਤਲ ਵਰਗੇ ਸੰਗੀਨ ਜੁਰਮਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਬਚਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਰਮਨ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਵੱਕਾਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਲੋਕ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਖੂਨ ਖ਼ਰਾਬਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡਰੈਸਲਰ ਈਸਾਈ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਲਗਾਵ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਭਰਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੋਈ ਸੁਖਬੀਰ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਦੀ ਹੈ-

“ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਇੱਕੋ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਔਲਾਦ/ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਜੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਨਾ ਚੱਲਣ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ।”.. ..

.. ਸੁਖਬੀਰ ਨੇ ਡਰੈਸਲਰ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

“ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਉਸ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਪਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਪਤਾ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਮਿਸਟਰ ਸੁੱਖ। ਚੱਲ ਪਰੀਤ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਆਈਏ”॥ ਡਰੈਸਲਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਓਵਰ ਕੋਟ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ।

(ਸੋਖਾ “ਭਗੋੜਾ” 141)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੋਹਾਂ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਗਰਜ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕਦੀ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰਹਿਤਾਂ ਉੱਪਰ ਡਟ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੀ ਆਪ ਹੀ ਤਿੜਕਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਦੋ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਬਲਦੇਵ ਅਤੇ ਸ਼ੈਨ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਉੱਪਰ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਮਾਂ ਉੱਪਰ ਪੱਕੇ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਬਲਦੇਵ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ੈਨ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦੇ ਕੈਥੋਲਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਪਰੰਤੂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਚਕਾਚੌਧ ਅਤੇ ਪੌਂਡਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਉਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਆਇਰਸ- ਕੈਥੋਲਿਕ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਐਲੀਸਨ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਕਾਰਨ ਐਲੀਸਨ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਆਪ ਗੈਰ-ਧਰਮੀ ਕੈਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਉਹ ਐਲੀਸਨ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕਰਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ-

“ਸ਼ੈਲੀ ਤੂੰ ਡੈਰਕ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਮੰਨੀ ਜਾਨਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਐ ਪਰ ਕੈਰਨ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਹੀਂ।”

“ਕੈਰਨ ਤਾਂ ਕਿਰਿਸਚੀਅਨ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਡੈਰਕ ਤਾਂ ਕਿਰਿਸਚੀਅਨ ਐ ਤੇ ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਗ਼ਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੈ, ਇਹ ਐ ਅਸਲੀ ਗੁਨਾਹ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 120)

ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਕੈਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ੈਲੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਖੰਡ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

ਸ਼ੈਲੀ ਨੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਦਾ ਜਾਣ-ਜਾਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੇ ਚਲੇ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਫਾਦਰ ਜੋਅ ਨੇ ਰੋਕ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ੈਲੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਠਿੱਠ ਕਰਦਾ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੈਰਨ ਉਸਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਖੰਡ ਉੱਪਰ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀ।

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 123)

ਕੈਥੋਲਿਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਐਲੀਸਨ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖ਼ੁਦ ਕੈਰਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਤਰੇੜ ਕਾਰਨ ਤਲਾਕ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸੇ ਕੈਥੋਲਿਕ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਆਨੇ-ਬਹਾਨੇ ਤੋੜਨਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ

ਅਧੀਨ ਉਸਦੇ ਦੇਹਰੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਕੀ ਭਰਜਾਈ ਗੁਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਲਦੇਵ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਲੀ-ਹਾਰਵੇ ਨਾਲ ਦੇਸਤਾਨਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੈਰ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਨ, ਮੈਰੀ, ਲਿੱਜ ਅਤੇ ਐਲੀਸਨ ਆਦਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਆਡੰਬਰ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਦਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸਵਾਰਥੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਖਿੱਤੇ, ਕੈਮ, ਜਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਨਾ ਜੁੜ ਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੋਨ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਕਾਰਨ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਂਝੀ ਰਣਨੀਤੀ ਘੜਦੇ ਹਨ।

“ਕਿਉ ਨਾ ਇੱਥੇ ਵਸ ਜਾਈਏ, ਤੂੰ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਭੱਜ ਰਿਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਕੈਰਨ ਤੋਂ, ਵਾਪਸ ਲੰਡਨ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ ਸੋਚ ਕੇ ਦੇਖ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 61)

ਇਉਂ ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਵਪਾਰ ਉੱਪਰ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਆਪਣੇ ਬਿਜ਼ਨਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਪੱਬ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ ਪੌਲ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੌਲ ਉਸਨੂੰ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਸਤਾ ਪੱਬ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਪੌਲ ਨੂੰ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਪੱਬ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੱਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੌਲ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ

ਉਸਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਉਸਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਸਤਨਾਮ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਹਲਾਲ ਮੀਟ ਵੇਚਣ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਬਣਦੀ ਹੈ।

“ਨਾ ਸੋਚੋ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਸੋਚੋ, ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਯਕੀਨ ਕਰਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਲਾਲ ਜੇ, ਦੂਜਾ ਜੇ ਹਲਾਲ ਦਾ ਬੋਰਡ ਲਗਾ ਵੀ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਗੋਰੇ ਨੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜੇ ਆਉਣਾ, ਦੇਹਰੀ ਮਾਰ ਵਗਸੀ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਸਵਾਰੀ” 57)

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਕਰੂਰ ਚਿਹਰੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਦੇਸਤੀ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਮ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਾਲੋਂ ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਲਾਭ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬੌਬੀ ਦਾ ਖਾਸ ਦੇਸਤ ਰੂਬੀ ਨਿੱਕ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬੌਬੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਕੀਮਤੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਈ ਅਜਿਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਹੈ-

ਬੌਬੀ ਨੂੰ ਰੂਬੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਉਤਨਾ ਗ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿੰਨਾ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ ਸਮਗਰੀ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਪੂੰਜੀ, ਧੰਦੇ, ਵਪਾਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਰੰਧਾਵਾ, (ਸੰਪਾ.) “ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ- ਨਾਵਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ” 39)

ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਅਨੈਤਿਕਤਾ

ਜੇਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਮਲਿਕ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਜੇਨੂੰ (ਕੁੰਦਨ) ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਉਣਾ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਕ ਨਾਮਵਰ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਤੋਂ

ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਸਕਣ। ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਮਲਿਕ ਕੁੰਦਨ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣੀ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਮਲਿਕ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁੰਦਨ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਮਲਿਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁੰਦਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਮਨਜੀਤ ਇਕ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁੰਦਰ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਦੂਸਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਦੋਂ ਆਪ ਵੀ ਵਾਈਨ ਪੀਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਹਾਸੇ ਹੀਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਦੋਂ ਕੁੰਦਨ ਦੀ ਲੜਕੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨਜੀਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਾਹਨੇ ਮਿਹਣਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁੰਦਨ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪਤਨੀ ਮੇਹਣੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਪਾਖੰਡ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

ਮੇਹਣੀ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਹਿੱਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕੁੰਦਨ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਿਗਰਟਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੀਂਦੇ ਪਰ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਨਿੱਤ ਨੇਮਣ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕਰਦੀ। ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਗਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੱਗੀ ਤਸਵੀਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੁੰਦਨ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਿਗਰਟਾਂ ਕਿਉਂ।

(ਅਟਵਾਲ “ਜੇਠੂ” 124)

ਕੁੰਦਨ ਦੁਆਰਾ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਖੇਡੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁੰਦਨ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਦਿਖਾਵਾ ਉਦੋਂ ਜਗ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮੇਹਣੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੇ

ਹੀ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਕੋਰਟ ਮੈਰਿਜ ਛੁੱਟੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਆਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਪਵਿੱਤਰ ਰਸਮ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੋਮ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਡੋਲਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪੌਲ ਪਰਾਸ਼ਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੜਕੀ ਮੁੰਦਰੀ (ਇਕਰਾਂ) ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ-

- ਮੁੰਦਰੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਧਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਪਰ ਆਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। (ਅਟਵਾਲ “ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੋਮ” 90-91)

ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹੀ ਪਰਾਸ਼ਰ, ਮੁੰਦਰੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ‘ਸਿੰਘ’ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਭੜਕ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ-ਅੱਜ ਕਲ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਸਜ ਰਹੇ ਤੂੰ ਇਕ ਬ੍ਰਾਮਣ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਉਣ ਲੱਗੀ ਆਂ।

(ਅਟਵਾਲ “ਮੁੰਦਰੀ ਡੋਟ ਕੋਮ” 116)

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਭਾਈ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਮਨਜੀਤ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਵਾਲ ਕਟਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਜੈਲ ਨਾਲ ਉਤਾਰਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਵਰਤਣ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ 1947 ਅਤੇ 1984 ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂਨ ਹੇਠ ਹੋਏ ਨਰਸੰਹਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਖੇਡ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਧਰਮ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਅਤੇ ਵੋਟਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ 1947 ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹੀ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ

ਲਈ ਵਸਾ ਕੇ ਮਸੀਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

“ਮਸੀਤ ਜੇਗੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈਗੇ, ਗੁੱਜਰ ਆ ਬੈਠੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ। ਆਹ ਸਾਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਏਦਾਂ ਹੀ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਸੀਤ ਚਲਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਹ ਤਾਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਪੀਕਰ ਖਰਾਬ ਸੀ, ਅੱਜ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣਾ।”

(ਅਟਵਾਲ “ਮੋਰ ਉਡਾਰੀ” 70)

1947 ਦੀ ਢੱਠੀ ਹੋਈ ਮਸੀਤ ਦੀ ਮੁੜ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਣਾ ਇੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਰਾਜਸੀ ਸਵਾਰਥ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੋ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ‘ਮਾਇਆ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਧਰਮ) ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ‘ਮਾਨਵਵਾਦ’ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ, ਨਿਆਂ, ਨਿਮਰਤਾ, ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਉਚੇਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਵਖਰੇਵਾਂ, ਵੰਡੀਆਂ, ਪਾੜਾਂ, ਵੈਰ ਭਾਵ, ਨਫ਼ਰਤ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(“ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ” 54)

ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਰੂਪ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਜਦੋਂ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹੇ ਅਨਾਚਾਰ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਖ਼ੁਦ ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੋਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਰਵਿੰਦ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਡਰਾਈਵਰ ਗੁਪਾਲੇ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਅਸਤੀਆਂ ਨਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਰਵਿੰਦ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਰਸੀਦ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ

ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਸਕੇ। ਗੁਪਾਲਾ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕ ਦੀ ਰਸੀਦ ਦੇ ਦੋਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਚਰਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਡਿਗ ਰਹੇ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਦਭਾਵ ਦਾ ਮਸਲਾ ਜਾਤ-ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਕੇ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਵਿਜੈ ਦਾ ਤਾਇਆ ਜਾਤ-ਬਹਾਦਰੀ ਵੱਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਜੈ ਨੂੰ ਸੁਸ਼ਮਾ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੱਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਖੜੋਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸੁਸ਼ਮਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਜੈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਅਤੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਭਾਰ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਇਹ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆਈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਇਕ ਦਿਖਾਵਾ ਮਾਤਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵਾ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਲਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਘੋਰ ਕਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਜਾਣਾ ਆਮ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਕਮੀਜ਼ ਸਲਵਾਰ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਨਿਕਲਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਚਾਦਰਾਂ ਨਾਲ ਢਕਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਿਰ ਢੱਕ ਕੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਤਾਂ ਆਮ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਿਕ

ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਨੈਹਰੀਏ ਅਤੇ ਦੁਰਗੀ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਣਾ) ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਾਰਨ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਏ ਪਖੰਡਵਾਦ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਵੀ ਭੱਜਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਯੋਨ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ “ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ: ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰ” 23)

ਸੇਖਾ ਦੀ ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਉੱਪਰ ਢੁਕਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਮਤਲਬ ਪ੍ਰਸਤ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਗੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਕਿਰਨੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਰੇਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝਦੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖੀ ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਰਨੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਉਲਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਕਥਨੀ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੱਜ ਤਾਂ ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਕੇਅਰ’ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਸੀ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ ਲਾ ਲੈਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਥਾਨਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਨਾਲ ਇਕ ਫਾਰਮ ਖ਼ਰੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਟਰੱਕ ਪਾ ਲਏ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਬਾਬੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਵਰਤ ਲਏ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਣਗੇ, ਮੇੜ ਦਿਆਂਗਾ।

(ਪਰਮਾਰ “ਇੰਦਰ ਜਲ” 380)

ਜਾਂ

“ਓ ਮੂਰਖਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਲਾਉਣਾ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ, ਤੀਵੀਂ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣੀ। ਜਦੋਂ ਫੁੱਟ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਕਰਨੀ।” “ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਇੰਦਰ ਜਲ” 417)

ਕਿਰਨੀ ਦਾ ਨਾਂਦੇੜ (ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਬਲਾਤਕਾਰ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਭੇੜੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪਾਖੰਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਸੇਬਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸੁਖਮਿੰਦਰ (ਮਿੰਦਾ) ਦੇ ਸਹਿ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰਾਹੀਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿੰਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਸਕੇ ਚਾਚੇ ਰਾਹੀਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰਭਪਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਕੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਚਾਚਾ ਬਾਣਾ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਉਪਜ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

‘ਅਜਿਹੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਪਿੱਛੇ ਡੇਰੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਨਹੂਸ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੀ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

(“ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ: ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰ” 109)

ਨਾਵਲਕਾਰ ਰਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਦੇਹਰੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮੀ ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਕ ਰੂਪ ਦੱਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਏਨੀ ਛੇਤੀ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਅਤਿਕਥਨੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਦਾ ਅਚਾਨਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕੱਟੜ ਨਜ਼ਰੀਆ, ਰਮਣ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰੇਪ ਅਤੇ ਕਿਰਨੀ ਦਾ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਫਿਲਮੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਆਡੰਬਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਰਨੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਗਰੇਹ ਵਿਚ ਰਲ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਜਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਤੇ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਪਰਮਾਰ “ਇੰਦਰ ਜਲ” 422)

ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭੇਖ ਵਾਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੀਬਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਦੀ ਕਿਰਨੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਬਾਹਰੀ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਭਲੇਮਾਣਸ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸੱਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਿਰਨੀ ਦੇ ਆਪ ਹੰਢਾਏ ਸੰਤਾਪ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਮਣ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਭੇਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰੂਰ ਚਿਹਰਾ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਮਕੀਆਂ ਦੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਨੀ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੁਰੂ

ਕੀਤੀ ਮੁਹਿੰਮ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਮੂਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਰਮਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ-

ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਰੋਲ, ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਰ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਭੇਖ, ਧਨ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮ ਅਜਿਹੇ ਪਾਸਾਰ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(“ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਨਾਵਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ” 55)

ਅਡੰਬਰੀ ਅਤੇ ਭੇਖੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਹੱਥੋਂ ‘ਧਰਮ ਭੈਣ’ ਕਿਰਨੀ ਦੇ ਹੋਏ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। 1984 ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ੌਜ ਵੱਲੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਗਰਮ ਖ਼ਿਆਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾ ਵਿਚ ਰੋਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਕ ਚੁਨੌਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਜਿੱਥੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਿਚ ਖਟਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲੋਕ ਧਨ ਦੌਲਤ ਤਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਹੀ ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਸੇ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਫ਼ਹਿਲੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਰਨੀ ਵਰਗੀਆਂ ਉਹ ਇਸਤਰੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ੀਆਂ

ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਰਮਣ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀਆਂ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੰਗ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ ਵਿਚਲੀ ਅਬਲਾ ਬਣੀ ਕਿਰਨੀ ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰ ਰੁਖ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਮਿਲਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਿਰਨੀ ਦੀ ਜੁਆਨ ਹੋ ਰਹੀ ਧੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ‘ਚੁੱਪ’ ਵਿਚ ਅਸਲ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਨੀ ਨੂੰ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਡਨੈਪ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਸੁਣੋ! ਅੱਜ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜੇ। ਪਰ, ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਦੀ ਜਿੱਦ ਪਾਲੀ ਰੱਖਣੀ ਜੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਹਸਰ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਹੋਸੀ ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਹੋਇਆ ਸੂ। ਫਿਰ ਕਹੋ ਤਾਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ। ਤੁਸਾਂ ਤਾਂ ਜਿਉਂਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਸੌ ਪਰ ਧੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਹੀ ਲਹੂ ਵਿਚ ਲੱਤ ਪਤ ਮਿਲਸੀ। ਮਿਲ ਵੀ ਕਿ ਨਾ ਮਿਲਸੀ?”

(ਪਰਮਾਰ “ਚੁੱਪ” 141)

ਕੈਨੇਡਾ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਨਿਆਇਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਲਈ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸੰਗੀਨ ਅਪਰਾਧਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕ ਬਾਇੱਜ਼ਤ ਬਰੀ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੂਹਾਂ ਦੱਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਖੌਫ਼ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸੋਚ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੈਰ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਜਿਦ ਹਨ। ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-

ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਨੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਘੇਰ ਅਨਿਆਂ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਗੈਰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਿਵਾਉਣ ਤਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਘਰਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣਾ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪਹਿਲੂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਕਨਿਸ਼ਕਾ ਕਾਂਡ ਇੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ, ਕਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਰੂਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਅੱਡਾ, ਛੁਪਣ ਦੀ ਗੁਫਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧੂੜ ਪਾਉਣ ਜਾਂ ਘੋਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਢਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਚੁੱਪ” 12)

ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਦਾ ਵਾਧਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰੂਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਮਾਨਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਰ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਹ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ, 1984 ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਕਨਿਸ਼ਕਾ ਬੰਬ ਕਾਂਡ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇਕ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਗਲਪੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਨੰਗਿਆਂ

ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਨਿਰਪੇਖ ਸੋਚ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਹ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਵਜੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਦੂਰ ਕੀ ਜਾਣਾ, ਸੰਤਾਲੀ ਛੱਡ, ਆਹ ਚੁਰਾਸੀ ਹੀ ਲੈ ਲੈ। ਕਿੱਦਾਂ, “ਅਹਿੰਸਾ ਪ੍ਰਮੋਧਰਮਾ” ਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ। ਤੇਰੇ ਮਾਮੇ ਦਾ ਪੁੱਤ, ਗਲ ਵਿਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜਿੰਦਾ ਜਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੇਰੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਧੀ, ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਬਾਅਦ, ਕਿੱਦਾਂ ਸੀਖਾਂ ਲੰਘਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਮਰ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਤੇਰਾ ਸਕਾ ਭਰਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ, ਖਾਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ, ਸੀਖਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੇ ਆਹ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਬੰਬ ਕਰੇਸ਼। ਬੇਗੁਨਾਹ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਬ ਨਾਲ ਉੜਾ ਦੇਣਾ, ਉਹ ਵੀ ਅਸਮਾਨੇ।” “ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਲਮ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਪੁਣਾ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ?”

(ਪਰਮਾਰ “ਚੁੱਪ” 114)

ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪਰੋਖ ਅਤੇ ਅਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤਲਖੀ ਵੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਲਈ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਏ ਸੈਨਿਕ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਏ ਇਸ ਬਦਲਾਵ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਧੇਰੇ ਯਥਾਰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

‘ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਪੱਖ’ ਅਤੇ ‘ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ’ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇੰਡਸਟਰੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹਲਵੇ ਮਾਂਡੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ

ਵਿਚ ਪੈਸਾ ਹੈ ਇਸਤਿਹਾਰ ਹੈ ਚਰਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਹਨ।

(“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੁਨਰ- ਸੰਵਾਦ” 33)

ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਲਾਤਕਾਰੀ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੇਖ਼ੋਫ਼ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾ ਉੱਪਰ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਵਾਜਬ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਦੀਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਤੱਕੜੀ ਵਿਚ ਤੇਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਹਿਮਾਇਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੋਵੇ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਿਰਨੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਟ੍ਰੀ’ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣਾ ਬਦਲ ਰਹੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਉਸਾਰੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਉਸਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨੰਗਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ-

“ਤੇ ਉਹ ਜਿਹੜਾ, ਸੇ ਕੈਲਡ ‘ਮਾਰਵਾੜੀ ਸੇਠ, ਧਨਾਢ’! ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਵਟੋਰਦਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਿਆਂ ਤੇ ਖਰਚਦਾ? ਸੁਣਿਆ, ਉਹਨੇ ਵੀ ਇਕ ਰਖੇਲ ਰੱਖ ਲਈ ਆ ਜਿਸ ’ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਜੋਟੀਦਾਰ ਨਾਖੁਸ਼ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹ ਜਸੂਸ ਆ।”

(ਪਰਮਾਰ “ਚੁੱਪ” 120)

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਸਾਰ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਸੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਸਕਣ।

ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਲੋੜੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਢੱਗੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨਸੀਬ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਸੀਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨਾ ਤੁਖ਼ਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਟੋਰਾਂਟੋ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲੈਣ ਲਈ ਚਾਲਾਂ ਖੇਡਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਨਵਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚੋਂ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਢੱਗੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-

ਜੁਗਾੜੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ ਵੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੇਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੇਸ ਦਾੜੀ ਰੱਖ ਕੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਚੌਧਰ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਉੱਥੇ ਦਾਲ ਨਾ ਗਲੀ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਛੇ, ਸੱਤ ਜਣੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਲਈ। ਹੁਣ ਉਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਬੈਠਾ।”

(ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ “ਬੇਗਾਨੇ” 193)

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ ਚੌਧਰ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੀ ਵਪਾਰਕ ਸੋਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਡੀਲਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਸ ਇੱਛਾ ਪਿੱਛੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਉਹ ਸੋਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਹਮਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੂਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੂਸਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਵੀ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਸਕੇ ਹਨ। ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਅਣਖ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਖਹਿਰਾ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰਕ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜਗਮੋਹਣ ਵਰਗਾ ਨਾਸਤਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਨਵਜੀਵਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰਜਲ, ਰੇਪ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਜਿਹੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਕਲੰਕਿਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਭੇਖਵਾਦ ਨੂੰ ਨਿਰਮੂਲ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਰਬ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ (ਸੇਖਾ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗੌਰਵਮਈ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ

ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਤਨਾਉ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਵੰਡੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਲੀ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਾਊਥਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਜਿਉਂਦਾ ਤਿਉਂ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਦੁਚਿੱਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸਰਵਜੀਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵੱਸ ਤਿੰਨਾਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਬਲਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤਰਲੇਮੱਛੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਵਰਤਣ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸ਼ੈਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਚਰਚ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਾਉਣ ਲਈ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਸੀਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਤੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਫੈਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਸ ਲਈ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਦਾ ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਚੱਲ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੁੰਦਨ ਵਰਗਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ

ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮੇ ਨਾਲ ਕਿੜ ਕੱਢਣ ਲਈ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਵਧੇਰੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼

‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)’ ਨਾਂ ਦੇ ਹਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਰਾਹੀਂ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਜੇ ਸਿੱਟੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜੀ ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ’ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਨਵ-ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਹੀ ਅਗਲੇਰਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਉੱਤਰ- ਆਧੁਨਿਕਤਵਾਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਆਰਥਿਕ ਰਾਜਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਜਿਹੀ ਖੁੱਲੀ ਮੰਡੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉਪਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਪਾਰਕ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਿਰਤ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬੇਰੋਕ ਫੈਲਾਅ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨਅਤਾਂ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ

ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਲੇਵੇਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਜੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਸਮੂਹਿਕ ਸਮਾਜ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਭਾਰੂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਜਿਹੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਇਸਦਾ 'ਲੋਕ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ' ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਸੀਮ ਕਰੂਰਤਾ ਸਮਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸੋਸ਼ਣ, ਇਸਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਵਿਚਲਾ ਪਾੜਾ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਪਾਰਕ ਖੁੱਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਰਾਤੋਂ-ਰਾਤ ਮਾਲਾਮਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨਅਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰ, ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਰਥਿਕ ਕੰਗਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਰੂਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਹੇਠਲੇ ਅਤੇ ਮੱਧ-ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ) ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਨੈਵੇਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਗਰੀਬੀ ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਖੇਤੀ ਸੈਕਟਰ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਵਧੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਕੋਲ ਖੇਤੀ ਯੋਗ ਜਮੀਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਈ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮੀਨਾਂ

ਐਕਵਾਇਰ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਉਦਯੋਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰੀਵਸ ਮਹਿੰਗੇ ਸੰਦ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਬੈਂਕਾ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖਣੀ ਪਈ। ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਵਿਆਜ, ਖੇਤੀ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਅਤੇ ਖਪਤਵਾਦੀ ਰੁਝਾਨ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਕਰਜੇ ਦੇ ਭਾਰ ਥੱਲੇ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਰਗ ਹਤਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦਾਅ ਤੇ ਲੱਗਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਤੇ ਵੀ ਵਪਾਰਕ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਹਾਨਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਆਰਥਿਕ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਮਾਨਵੀਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ (21ਵੀਂ ਸਦੀ) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗਿਆਨਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਕਈ ਨਵੀਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ, ਨਸਲਵਾਦ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੜਵਾਹਟ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਖਰੇਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਜਿਆਦਾਤਰ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਅਤਿ

ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਰੂਚੀ ਅਧੀਨ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਕਾਰਨ ਚਿੰਤਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਤਨਾਓ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸਦਕਾ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਚੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ’ ਨਾਂ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਗਏ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ ਸਿਰਫ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਿਭਾਅ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਲਿਖਾਇਕ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾਂ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਤੋਰ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇਜ਼ ਜਾਂ ਧੀਮੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਲੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੰਪਤੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਵ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮਾਜ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਸ਼ੀਲਤਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਲੱਛਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ

ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਮਾਨਵੀਂ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵੀਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਿਰਨ ਨੂੰ ਰੇਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਤਨਾਓ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਵਿਚਲਾ ਪਰਵਾਰਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਰਮ ਪੈਣ ਨਾਲ ਪੇਤਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਕੀਮਤ ਲੈਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੇਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸੋਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਟੱਕਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੇਪ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਉ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਸਰਘੀ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਅਤੇ ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਘੋਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਉ ਭਗੌੜਾ (ਸੇਖਾ) ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ

ਉਲੰਘਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਘਾਣ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੇਤ ਅਤੇ ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪਾਦਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਨਕਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਤਰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ (ਪਰਮਾਰ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਲੰਘਣ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪੈਸੇ ਲਈ ਮਾਨਵਤਾ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਕਠੋਰ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਭੁੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਦਾ ਸਜੀਵ ਚਿੱਤਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੁਝਾਨ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ ਉਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਵੀਹਵੀਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਲਈ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇਹ ਪਾਸਾਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ

ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ ਇਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਧੇ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਤਨਾਉ ਪੇਤਲਾ ਪੈਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜੇ ਦੇ ਘਟਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਜਲ (ਪਰਮਾਰ) ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਗਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਕ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਫੈਲਦਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਅਜਿਹਾ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੁਜੈਲੇ ਪਧੌਰ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਕੇ ਪਛੱਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੰਗਤ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੁਖਾਂਤਕ ਪੱਖ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਬਣਕੇ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਏ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ (ਬੌਬੀ) ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਨਸਲਵਾਦ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ’ ਨਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਗਏ ਹਨ।

ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸਵਾਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ-ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਵੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਝੁਕਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੱਥੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਸ ਲਈ ਬਣਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਦਿਅਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦਰਜਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਬਲਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੋਝ ਨਿਰੰਤਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪਾਤਰਾਂ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰੂਚੀ ਵੀ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਵਰਤਾਰਾ ਡੂੰਘੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਬੋਬੀ ਦਾ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਗੈਰਗਵਾਰ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਅੰਤ ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ

(ਧਾਲੀਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਗਲਤ ਰਾਹ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਨੂੰ ਕੜਵਾਹਟ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਿਰਫ ਪੂੰਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਾਵਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਤਰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਿਭਾਉਣਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛਿੰਦੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ (ਸੇਖਾ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹੈਰੀ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਹੜੱਪਣ ਲਈ ਖੇਡੀਆਂ ਚਾਲਾਂ, ਬਿਮਲਾ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਦੁਆਰਾ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਜੋ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਲੀ ਚੜਨ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਧਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ ਦੀ ਹਰ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਰਮਜੀਤ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਰੁੱਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ (ਅਟਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਹਾਅ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੱਗੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਭੈਣ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸੰਪਤੀ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦਿਆਂ ਜੱਗੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਝਗੜਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰਾ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਕੰਡੇ ਵਰਤਣਾ, ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਰੇਤ (ਅਟਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਰਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਾਊਥਾਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਦੁੱਮਣ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਧਾਰਣ ਸਮੇਸੇ ਦੇ ਬਿਜਨੈੱਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪੜ ਵੇਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਮਕ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਾਰਾ ਆਪਣੇ ਬਿਜਨੈੱਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੈਰ ਕਨੂੰਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਫ਼ਲਤਾ ਦੀ ਪੇੜੀ ਚੜਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸਤ ਸ਼ੋਨ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਲਕਾਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਣਾ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਖੇਡ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅੜਿੱਕੇ ਆ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਧਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਉਪਜੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਰੀ ਡੈਂਟ ਕੌਮ (ਅਟਵਾਲ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਕਰਾਂ (ਪੁਨਮ) ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਰਗੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਚਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੇ ਬਿਜਨਸ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਉਸ

ਸਮੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਕਰਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਪੌਲ ਨੂੰ ਨੈਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਸਤਨਾਮ ਕੋਰ ਦੀ ਭੈਣ ਸੱਤਿਆ ਨੂੰ ਇਕਰਾਂ ਦੇ ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਪੈਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲਤਾ ਦੀ ਇਸ ਪੇਂਡੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਖੇਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਏ “ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰ” ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਆਏ ਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੱਟੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੋਰ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਪਹਿਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਿੱਜਵਾਦ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਲਾਤਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਭਾਰਤ/ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰ ਚਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਭਗੌੜਾ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਖਾੜਕੂਵਾਦ ਦੌਰਾਨ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਤਣਾਵ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਲਈ ਖਤਰਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਮਾਨਵੀਂ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਹੈਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸੰਨ 1947 ਅਤੇ 1984 ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਇਰਿਸ਼ ਮੂਲ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਘਟੀਆ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਟਵਾਲ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਚੇਤੰਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸਰਘੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਜੁਆਬ ਪੈਟਰੀਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੇਣਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਛੱਲੀ ਡੇਢ ਸਦੀ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗੋੜਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਸਲਵਾਦ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਡਰੈੱਸਲਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਐਂਡਰਸਨ ਨਵ ਨਾਜ਼ੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੈਰਜਰਮਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਗਤੀ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਰਲਗੱਡ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਦਰ ਜਲ, ਰੇਪ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਨਾਵਲ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਦੰਡੀ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਅਨੈਤਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਪੱਸਰਸ਼ਿਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਕਹਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ 1947 ਅਤੇ 1984 ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪਿਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸਿਆਸੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਾਲੀਵਾਲ ਨੇ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੇਡੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿਆਸੀ ਦਾਅ-ਪੇਚਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਦਾਰਥਕ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਵਿਚ ਵਧਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਲਕਾਰ ਜਿਉ-ਜਿਉ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਖੁਭੱਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪਛੱਮੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਅੰਤਰ ਇਹ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਢਾਲ ਬਣਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੜਿੱਕੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬਲਕਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੈਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸੁਭ ਸ਼ਗਨ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੈਟਰਿਕ ਹੇਜ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਸੈਂਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਿਖਾਵਾ ਮਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮਿਲਣੀਆਂ, ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ, ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮੰਦਭਾਗਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੂਟਸ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਿਹਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਉਸੇ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿਆਸੀ ਦਾਅ- ਪੇਚਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਲੋੜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰ’ ਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਹਮਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ

ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੂਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੂਸਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਰਵੀ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਸਕੇ ਹਨ। ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਣਖ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਖਹਿਰਾ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰਕ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜਗਮੋਹਣ ਵਰਗਾ ਨਾਸਤਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਨਵਜੀਵਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰਜਲ, ਰੇਪ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਜਿਹੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਕਲੰਕਿਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪੇਸ਼ੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਭੇਖਵਾਦ ਨੂੰ ਨਿਰਮੂਲ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਰਬ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵਿਗੋਚਾ (ਸੇਖਾ) ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗੌਰਵਮਈ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਧੇਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਤਨਾਉ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਵੰਡੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਛੱਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਲੀ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਾਊਥਲੈਂਡ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਕਟੌਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਜਿਉਂਦਾ ਤਿਉਂ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਦੁਚਿੱਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸਰਵਜੀਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵੱਸ ਤਿੰਨਾਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਬਲਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤਰਲੇਮੱਛੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਪਛੱਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਵਰਤਣ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਵਾਰੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸ਼ੈਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਚਰਚ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਾਉਣ ਲਈ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਸੀਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਤੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਫੈਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਸ ਲਈ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਦਾ ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਚੱਲ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਜੇਠੂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੁੰਦਨ ਵਰਗਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮੇ ਨਾਲ ਕਿੜ ਕੱਢਣ ਲਈ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖ ਵਧੇਰੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ

ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਆਧਾਰ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਅਟਵਾਲ, ਹਰਜੀਤ. *ਸਵਾਰੀ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- . *ਸਾਊਥਲ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2012.
- . *ਹਾਦਸੇ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2019.
- . *ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2017.
- . *ਗੀਤ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2012.
- . *ਜੇਠੂ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2018.
- . *ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੈਰਨ ਦੇਸੀ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2011.
- . *ਮੁੰਦਰੀ ਡੈਟ ਕੋਮ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਮਿਤੀਹੀਣ.
- . *ਮੋਰ ਉਡਾਰੀ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਮਿਤੀਹੀਣ.
- . *ਰੇਤ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2011.
- ਸੇਖਾ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ. *ਦੁਨੀਆਂ ਕੈਸੀ ਹੋਈ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2002.
- . *ਬੇਗਾਨੇ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2014.
- . *ਭਗੌੜਾ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.
- . *ਵਿਗੋਚਾ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
- ਧਾਲੀਵਾਲ, ਸੰਤੋਖ. *ਉਖੜੀਆਂ ਪੈੜਾਂ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- . *ਸਰਘੀ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.
- . *ਸੁਲਘਦੇ ਸੁਪਨੇ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2017.
- . *ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.
- ਪਰਮਾਰ, ਨਦੀਮ. *ਇੰਦਰ ਜਲ*. ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2004.
- . *ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
- . *ਚਿੱਟੀ ਮੈਂਤ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.
- . *ਚੁੱਪ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2019.
- . *ਪੱਤਾ ਰੁੱਖ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2014.
- . *ਪੇਸ਼ੀ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006.
- . *ਰੇਖ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012.

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਪਿੰਦਰਜੀਤ. *ਨਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ*. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 2011.

ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ : ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰ*. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 2003.

---. *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ, ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿਜੀਕਰਨ*. ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2000.

---. *ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਸੰਸਥਾ: ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸਾਨੀ*. ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001.

ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2018.

ਸਤਿੰਦਰ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਨਾਵਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ*. ਸਪਤਰਿਸ਼ੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2015.

---. *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ: ਵਸਤੂ ਵਿਵੇਕ*. ਸਪਤਰਿਸ਼ੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2015.

---. *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ*. ਸਪਤਰਿਸ਼ੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2016.

ਸਰਬਜੋਤ ਸਿੰਘ. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਵ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ. *ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ*. ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1999.

---. *ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ*. ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1996.

---. *ਬ੍ਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ*. ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994.

ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ (ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)*. ਲੋਕ ਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2016.

ਸਰਮਾ, ਗੁਰਦੀਪ ਕੁਮਾਰ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.

ਸਿੱਧੂ, ਪਰਮਜੀਤ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.

ਸੁਖਦੀਪ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2018.

---. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ*. ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ, 2015.

ਸੁਖਿੰਦਰ. *ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ)*. ਵਿਸ਼ਵਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.

---. *ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਭਾਗ ਤੀਜਾ)*. ਵਿਸ਼ਵਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.

ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪਠਨ ਪਾਠਨ*. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1993.

---, ਸੰਪਾਦਕ. *ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ*. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2004.

ਸੇਖੋਂ, ਜੇ.ਬੀ. (ਪ੍ਰੋ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2012.

ਸੰਧੂ, ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਸਿਰਜਣਾ*. ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1989.

ਸੰਧੂ, ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ. *ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਚਿਹਨ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1995.

ਹਰਮੀਤ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ*. ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1999.

ਹੁੰਦਲ, ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੋਰ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2016.

ਕਾਂਗ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ*. ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, 2005.

ਕਾਂਗ, ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ (ਡਾ.). *ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ*: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1980.

---. *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਲੋਕ: ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ*. ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, 2007.

ਕਾਂਗ, ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਅਤੇ ਡਾ.ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ. *ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਗਲਪ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੱਕ*. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 2005.

ਕੇਸਰ, ਜਸਬੀਰ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਖੋਜ ਚਿੰਤਨ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.

ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ. *ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ*. ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਬੁਕਸ, 2000.

ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਵਿਦਿਅਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2007.

ਗਿੱਲ, ਦਰਸ਼ਨ. *ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)*. ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1998.

ਗੁਰਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ (ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ)*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006.

ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਉਤਰ ਆਧੁਨਿਕਵਾਦ*. ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਮਿਤੀਹੀਣ.

ਚੰਦੀ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸੰਕਲਪ, ਸਰੂਪ, ਸਰੋਕਾਰ*. ਰਿਸ਼ਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006.

ਛਿੱਬੜ, ਵਿਵੇਕ. *ਪੁੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਏ ਬੀ ਸੀ*. ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2019.

ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2014.

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ: ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ*. ਗਰੇਸੀਅਸ ਬੁਕਸ, 2018.

ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ. *ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2016.

ਜਗਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ*. ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਪਬਲੀਸ਼ਰਜ਼, 2016.

ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੁਨਰ-ਸੰਵਾਦ*. ਅਲਕਾ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, 2006.

---. *ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ*. ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.

ਜੋਸ਼ੀ, ਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.). *ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ*. ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2013.

ਜੱਜ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ*. ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.

ਤਾਤਲਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1996.

ਥਿੰਦ, ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ*. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1977.

ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਲੋਬਲ ਪਰਿਪੇਖ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2003.

ਧਾਲੀਵਾਲ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਮੁੱਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ*. ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 1999.

ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.

ਨੂਰ, ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ*. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਦਨ, 1996.

ਨੂਰ, ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. *ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.

ਪਰਵਾਨਾ, ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ : ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ*. ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ, 2008.

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਖੇਜ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਓਰੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2011.

ਪੂਜਾ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਅਜੋਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪਾਸਾਰ*. ਕੇ.ਜੀ. ਗ੍ਰਾਫਿਕਸ, 2016.

ਪੂਨੀ, ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ. *ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ*. ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ, 2010.

ਫਰੈਂਕ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ. *ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ*. ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ, 2015.

---. *ਸਭਿਆਚਾਰ-ਮੁਢਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ*. ਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਸੋਸਾਇਟੀ ਲਿਮਟਿਡ, 1984.

ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ. *ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਦਰਭਮੂਲਕ ਅਧਿਐਨ*. ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ, 2002.

ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), ਅਤੇ (ਪ੍ਰੋ.) ਰਾਜਬੀਰ ਕੌਰ. *ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ*. ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ, 2011.

ਬਰਾੜ, ਸੁਰਜੀਤ. *ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.

---. *ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ: ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਜੁਗਤਾਂ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012.

---, ਸੰਪਾਦਕ. *ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ: ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.

ਬਰਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਅਤੇ (ਡਾ.) ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸੱਗੂ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਾਠ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ*. ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, 2017.

ਬਿਨਿੰਗ, ਸਾਧੂ ਅਤੇ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ. *ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ: ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2000.

ਬੇਦੀ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ*. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2005.

---. *ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ*. ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2018.

---. *ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ*. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2007.

---. *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ*. ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004.

ਬੇਦੀ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ . *ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ: ਸਿਰਜਣ ਤੇ ਸਿਮਰਨ*. ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, 2013.

ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਮਾਰਕਸਵਾਦ, ਨਵ-ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ*. ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004.

---, ਸੰਪਾਦਕ. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ*. ਕੁਕਨੁਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006.

ਭੱਟੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ. *ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2017.

ਰਜਨੀ ਰਾਣੀ. *ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ*. ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.

ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ. *ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ: ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.

ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ*. ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2019.

ਰਾਹੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. *ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ*. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1978.

ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2011.

---. *ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2011.

ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਅਤੇ ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰੋਕਾਰ*. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2012.

ਰੰਧਾਵਾ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਨਾਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ*. ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੂ, 2005.

ਰੰਧਾਵਾ, ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਸੰਪਾਦਕ. *ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ- ਨਾਵਲ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.

ਵਤਿੰਗ, ਅਮਰਜੀਤ ਕੋਰ. *ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ*. ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2014.

ਕੋਸ਼

ਧਰਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪੰਜਾਬੀ ਖੋਜ ਸੰਦਰਭ*. ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2015.

ਨਾਭਾ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ. ਮਹਾਨਕੋਸ਼. ਤੀਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, 2006.

ਬੇਦੀ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਡਾ.). *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ (ਤੀਜਾ ਭਾਗ)*. ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.

---. *ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ (ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ)*. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2008.

English Books -

Jammu, Parkash Singh. *Globalisation and Punjab*. Punjab Academy of Social Sciences Languages and Culture and Punjabi Bhasha Academy, Desh Bhagat Yadgar Hall, 2001.

Noam Chomsky. *Profit over People*. Madhyam Books, 1998.

Ramesh Chandra (Prof.). *Globalisation, Privatisation and India Polity*. vol. 6. Isha Books, 2004.

Sunanda Sen. *Globalisation and Development*. National Book Trust, 2015.

Teepal, Garry. *Globalization and the Decline of Social Reform*. Humanity Books, 2000.

ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ -

ਅਗਰਵਾਲ, ਜੀ.ਕੇ.(ਡਾ.). *ਸਮਾਜਸ਼ਾਸਤਰ*. ਸਾਹਿਤਯ ਭਵਨ, 1990.

ਉਪਾਧਿਆਏ ਰਮੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਘਿਆ ਉਪਾਧਿਆਏ, ਸੰਪਾਦਕ. *ਸ਼੍ਰਮ ਕਾ ਭੂਮੰਡਲੀਕਰਨ*. ਸ਼ਬਦਸੰਧਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004.

ਰਸਾਲੇ/ਪੱਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ

ਅਲੋਚਨਾ, ਜੁਲਾਈ- ਸਤੰਬਰ 2001.

ਸਿਰਜਣਾ, ਜਨਵਰੀ- ਮਾਰਚ 2006.

ਸੰਵਾਦ, ਜਨਵਰੀ- ਜੂਨ 2015 ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ-ਦਸੰਬਰ 2016.

ਹੁਣ, ਮਈ-ਅਗਸਤ 2008.

ਖੋਜ ਦਰਪਣ, ਜੁਲਾਈ 2002.

ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਅੰਕ-40, ਸਤੰਬਰ 1994.

ਸਮਾਜਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 47-48-49, ਦਸੰਬਰ 1999, ਜੂਨ ਤੇ ਦਸੰਬਰ 2000.

ਅਖਬਾਰਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 18 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2009.

ਅਜੀਤ, 19 ਅਗਸਤ, 2018.